На Библиотеката на Своб.
Университет - Дар от
15. X. 28 автора

~~I-2-29~~
II 619

БИБЛИОТЕКА СВОБ. УНИВЕРС.
Вх. № 481
Получено на X 19 г.

СИМЕОНОВА БЪЛГАРИЯ

ОТЪ ДЪРЖАВНО ПРАВНО ГЛЕДИЩЕ

(Историко-правни бележки).

отъ

Стефанъ С. Бобчевъ

LA BULGARIE DE SIMEON

AU POINT DE VUE POLITIQUE ET JURIDIQUE

(Notes d'histoire de droit)

par

le prof. Stefan S. Bobtchev.

СВОБОДЕНЪ УНИВЕРСИТЕТЪ
БИБЛИОТЕКА
СОФИЯ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ“
1928

СИМЕОНОВА БЪЛГАРИЯ

ОТЪ ДЪРЖАВНО-ПРАВНО ГЛЕДИЩЕ

СЪДЪРЖАНИЕ:

ПРЕДГОВОРЪ.

I. ВРЕМЕТО НА ЦАРЬ СИМЕОНА.

Стр.

Вжтрешно положение на България. — Симеоновитѣ копнежи да стане царь. — Величие и обаяние на византийския василевсъ. — Чужди пратеници предъ василевса. — Защо Симеонъ не се стрѣскаше предъ това величие? Отсжтствие на престолонаследие въ Византия. — Случайни василевси. — Константинъ Багренородни. — Дипломацията на Византия. — Русия при Симеона. — Полша при Симеона. — Хървати и сърби при Симеона. — Симеонъ съ арабитѣ. — Западнитѣ държави при Симеона 7

II. ЛИЧНОСТЬ И ДЕЯТЕЛНОСТЬ НА СИМЕОНА

Значение на личностьта въ историята. — Симеонъ студентъ въ Цариградъ. — Първата война на Симеона съ Византия. — Маджаритѣ въ България. — Миренъ договоръ. — Константинъ Багренородний. — Зоя Чернооката. — Симеонъ кесарь. — Ахелойскиятъ бой. — Романъ Лакапинъ. — Симеонъ въ Византия: най-великия день въ българската история. — Защо Симеонъ се връща? — Характеристика на Симеона споредъ патриарха Николая, — съвремени и нови историци — чужди и наши. 20

III. КУЛТУРНАТА И ДЪРЖАВНА ПРОГРАМА НА СИМЕОНА.

1. Просвѣтна работа на Симеона. — Симеонови просвѣтни сътрудници. — Върхъ на книжовенъ разцвѣтъ. — 2. Стремежи на Симеона за автокефална черкова. — Духовни лица като общественници и кодификатори — Симеонъ и Климентъ. — Симеонъ иска патриархия. — Защо? — 3. Кога се почва обединението на славяни съ българи? — Що значи езикъ и народъ български и словенски. — Симеонъ противъ партикуларизма. — 4. Византийски възгледъ за василевса. — Защо трѣбваше Симеону титлата царь? — Кой е утвърдилъ царската титла на Симеона? — Общъ погледъ върху Симеоновата програма. 39

IV. ДЪРЖАВНИЯ СТРОЙ ВЪ СТАРА БЪЛГАРИЯ, ОСОБЕНО ПРИ СИМЕОНА.

А. Територия. Появяване на територията и на държавата. Думата държава. — Земя. — Страна. — България. — Загора. — Царство. — Ранни граници. — Външенъ съставъ на територията. — Граници при Симеона. — Вѫтрешенъ съставъ: жупи, хора, градове, села, катуни. — Градове при Симеона и неговото градостроителство. 52

Б. Население 1. Етническиятъ съставъ на населението. — Етническата ядка. — Кога става сливането на славяни съ първобългари. — Политическо съюзяване и обединение. — Славянско обичайно право. — Ролята на славянския елементъ. — Нидерле за сливането и обединението. — Туранската теория за произхода на прабългаритѣ. — Младеновъ за езика на старобългаритѣ. — Чужди народи въ стара България: гърци, власи, албанци, арменци, евреи, гагаузи. 66

2. Социаленъ съставъ на населението. Три категории: привилегировани, непривилегировани, зависими. — Произходъ на болярството. — Где се появява за пръвъ пѫть болярството? — Български боляри: велики и мали, външни и вѫтрешни. — Юридическо и социално положение на болярите. — Висше духовенство. — Свободни люде: граждани, търговци, селяни. — Зависими: парици и отроци, технитари. — Имало ли е робство въ стара България? 76

В. Власть и управление 1. Произхождение и форма на върховната власть. — Ролята на славянския елементъ въ уреждане на върховната власть. Асимилация на българитѣ въ славянската стихия. — Първообразъ на върховната власть въ задружния строй. — Ограничена върховна власть. — Стремление къмъ абсолютизъмъ. — Ограничителни фактори. 94

2, Титли и инсигнии на българскитѣ владѣтели. — Титлитѣ: князъ, ханъ или хаканъ, царь и тѣхното произхождение. Какъ сѫ гледали ромеитѣ на Симеоновото домогване да се нарича царь на всички българи и гърци. — Титлитѣ на българскитѣ царе следъ покръстването споредъ хрисовулитѣ. — Предимствата на българскитѣ пратеници въ Византия. — Инсигниитѣ на царското достоинство: корона или диадема, багреница, червени обувки. Престолъ и хоругва. — Държавенъ гербъ.

3. Добиване, упражнение и загубване на върховната власть. — Сеньоратъ и майоратъ. — Изборъ и наследване. — Редътъ на престолонаследието споредъ българскитѣ хрисовули. — Положението на женитѣ въ престолонаследието. 102

4. Права и прерогативи на върховната власть. — Разполагане съ земитѣ като частно и държавно достояние. — Законодателна, управителна и правосѫдна власти. — Подробно-

сти за законодателството въ времето на Симеона: ЗСЛ, Еклогата, Номоканона, Земледѣльный законъ. — ЗСЛ. е отъ епохата на Бориса и е частна компилация. — Преводачътъ и на двата Номоканона: Схоластиковъ и Фотиевъ — Зигель и Ковалевски за Симеоновото законодателство. Управление. Правосѫдие — Отецъ Ив. Рилски за управлението и правосѫдието — Владѣтельтъ като началникъ на войската. — Владѣтельтъ като рѫководитель на външнитѣ работи. 105

5. Болярски съветъ и народни събори. — Болярски съветъ; съставъ и брой на съветницитѣ. — Ведомство. — Що е народенъ съборъ: устройство и съставъ, съборитѣ въ ранно време, съборитѣ при Крума и Бориса. — Законодателство. — Редъ за свикване и процедура въ съборитѣ. — Мѣсто на заседанията 117

6. Управление.

а. Органи на централното и областното управление. — Органи: деспотъ, севастократоръ, велики логотетъ, протовестиаръ, протостраторъ, примикюръ, епикерний, страторъ. — Областни управители: владалци и владащи, жупани, кефалии и катепани, кметове, князове 123

б. Предмети на управлението.

1. Полиция. — Полицията и нейното уреждане въ областитѣ. — Полиция на безопасностьта. Селска полиция. 129

2. Финансии: Работи и данъци: военна тегоба, подвода, градозидане, темница блюсти, преселица. — Доходи и данъци: регалии, рѣзане пари. — Данъци преки: димнина, волоберщина, кощарнина, десетъкъ. — Глоби: вражда, разбой, конска вражда, разпустъ и потка. 132

3. Войска и военно управление. — Съставъ на войската: наемна войска, велика войска, воеводи и други началници. — Дисциплина. — Облекло. — Машини; гръцки огънь. — Симеонъ като военоначалникъ. 137

Библиография 140

Резюме по френски 146

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДЗ. — Д.З — Душановъ Законникъ, цитира се отъ 2-о издание на Стоянъ Новаковичъ.

ЖМНП. — Журналъ Министерства нар. просвѣщенія (руски).

ЗСЛ. — З.С.Л. — Законъ соудный Людьмъ, цитира се по изданието му въ моитѣ Староб. правни паметници.

ЗЗ. — Законъ Земледѣльный.

Ibidem. — Сѫщо.

ИИД. — Известия на Историческото Дружество.

ИРАИ. — Известія Русскаго археологическаго института въ Константинополѣ.

ЛБАН. — Лѣтопись на Бълг. Акад. на наукитѣ.

МСб. — Сборникъ за нар. умотворения и наука, издаванъ отъ Министерството на народното просвѣщение.

СБЮО. - Сборникъ на българскитѣ юрид. обичаи отъ С. С. Бобчевъ

СНУ. — Сборникъ за народни умотворения, изд. на Б. Ак. на наукитѣ.

СПП. — Старобългарски правни паметници, издание на С. С. Бобчевъ.

СПС. — Периодическо списание на Бълг. Книжовно Д-во въ Срѣдецъ.

СБАН. — Списание на Бълг. Академия на наукитѣ.

СМ. — Сѫщо мѣсто.

Хрис. — Хрисовулъ.

Ц. С. — Цитирано по-напредъ съчинение.

ПРЕДГОВОРЪ

Тази 1928 година българскиятъ народъ слави хилядогодишнината отъ царуването на Симеона Велики.

Да се хвърли макаръ и единъ бѣгълъ погледъ върху славното царуване на този български владетель, който издигна България до най-високо стѫпало на култура, сила и слава, е и умѣстно, и навременно. Наистина, Симеоновото царуване е обърнало вниманието на всички историци, които сѫ се занимавали съ миналото на българския народъ. И Венелинъ, и Хилфердингъ, и Иречекъ, и българскитѣ историци Дриновъ и Златарски особенно, сѫ се спрѣли върху него и сѫ дали едно доста пълно изложение за царуването и политико-културната деятелность на Великия Симеонъ. Особенно заслужва да се отбележи, че страницитѣ отъ Историята на първото българското царство, ч. II, посветени отъ проф. Златарски на Симеона, могатъ да бѫдатъ наречени изчерпателни въ фактическо отношение.

Не за да се прибави нѣщо ново къмъ писаното въ това отношение за Симеона се отнасятъ нашитѣ историко-правни бележки, които си позволяваме да изнесемъ предъ българския читатель. Ние не смѣемъ да кажемъ даже, че сме могли да внесемъ нѣкои по-особени освѣтления върху не малкото загадъчни черти въ личностьта и нѣкои моменти на Симеона.

Все пакъ струва ни се за неизлишно въ това време, когато се слави хилядогодишнината на единъ царственъ великанъ като Симеона, покрилъ и себе си и България съ ореолъ на слава, да се изтъкнатъ, макаръ и въ единъ кратъкъ прегледъ, държавноправнитѣ условия въ онази епоха. Това е главната задача на предлагания трудъ.

При все че не малко се е писало за Симеона; при все че и личностьта и делото му сѫ бивали подлагани на доста историко-критически анализи и преценки; при всичко това, не може да не се признае, че въ политическата деятелность на Симеона все още оставатъ нѣкои моменти недостатъчно освѣтлени, недостатъчно обяснени и даже загадъчни.

Защо Симеонъ се е толкова увличалъ отъ идеята, че нему е необходимъ царски титулъ, названието императоръ и самодържецъ? Защо му е трѣбвало непременно да бѫде нареченъ не само царь на българитѣ, но и самодържецъ на ромеитѣ? Защо сѫ били тѣзи войни, които той е водилъ противъ ромейската империя за завладяването на Византия? Какви сѫ били неговитѣ цели при борбитѣ му съ южни славяни—хървати и сърби? Не е ли виждалъ той, че въ мирния периодъ на неговото царуване, отъ около 20 години, България е добила много нѣщо за своето вѫтрешно, държавно и стопанско издигане? Не е ли виждалъ той, че многогодишнитѣ войни на югъ и на западъ изтощавали до крайность младия организъмъ на току-що установяваната и закрѣпявана българска държава?

Всички тѣзи въпроси, разрешавани различно отъ историцитѣ на българския народъ, не сѫ въпроси, които могатъ да се поставятъ само за любопитство и да се разрешаватъ за удовлетворяване на това любопитство. Ний ще се помѫчимъ да направимъ нѣкои догадки за тѣхното разрешаване въ смисълъ на едно по-вѣрно схващане личностьта и дѣлото на Симеона. Съ тъзи цель тука се предлагатъ въ първитѣ глави нѣколко бележки за времето, когато е царувалъ Симеонъ, за характеристика на неговата личность и на неговото царуване и още за онази политическа и културна програма, която Симеонъ чертае и която той се старае всѣкакъ да приложи презъ време на своето царуване.

Една такава властническа и високопросвѣтена личность, като Симеона, надарена съ богати духовни качества, които го издигаха до тамъ, щото да бѫде припознаванъ наистина за единъ великъ царь и въ Византийската империя и вънъ отъ нея; една такава фигура не може да бѫде разбрана и оценена лесно и само съ предположения. Наистина, първоизточницитѣ и историческитѣ свидетелства за Симеона не сѫ малко. Писмата на патриарха Николай Мистикъ, както и тѣзи на императора Романа Лакапина, изпращани въ разни случаи до Симеона, ни даватъ единъ цененъ ключъ за разкриване на редица отъ непонятнитѣ моменти въ Симеоновата деятелность и въ царуването му. Наистина, византийски лѣтописци казватъ доста нѣщо за Симеона и неговитѣ отношения къмъ Византия. Всичкитѣ, обаче, тѣзи сведения и данни, излазятъ изъ ромейски източникъ, който трѣбва да се взема въ внимание съ голѣма предпазливость и съ строго критическо преценяване. Тѣ трѣбва да бѫдатъ освѣтлени, а главно, съ онѣзи заключения, които се налагатъ отъ проучването на цѣлата съвокупность отъ дѣла и постѫпки презъ всичко време на Симеоновото царуване

Ето защо въ това отношение се явяватъ тъй необходими още по-обширни сведения за епохата, за царуването и за личностьта на Симеона, още по̀-дълбоки проучвания и грижливи освѣтления.

Въ нашитѣ бележки ние се спираме по-подробно върху държавния строй на стара България и особно въ Симеоново време. Малкото чертици, които предлагаме, за територията, за населението, властьта и управлението въ стара България и въ времето на Симеона, макаръ косвенно, все ще допринесатъ нѣщо за едно по-правилно разбиране и оценение на епохата, въ която е царувалъ и действувалъ Великиятъ Царь. Въ тѣзи чертици ще поличатъ данни, отъ които ще може да се сѫди за високото положение, което е заемала тогава България между славянскитѣ народи, бидейки вече напълно формирана държава, докато другитѣ славянски държави — още сѫ били въ зачатъчно състояние. Ще се види, при това, че българската държава вече е била не само напълно установена и снабдена съ всички институти, които въ онова време бѣха необходими за едно правилно функциониране на държавния организъмъ, но още ще се види, че единството на българската народность, сложена върху славянски основи, проникната отъ славянски духъ, обичаи и правосъзнание, е било окончателно затвърдено. Отъ Карпатитѣ до Бѣло море, отъ Охридско езеро до Черно море, се е простирала една очертана държава, макаръ нейнитѣ крайнини отвъдъ Дунава, да сѫ били въ едно не толкозъ оздравено положение. Ще се види, че Симеонъ е направилъ не малко, както впрочемъ бѣше направилъ и баща му, Борисъ, за национализирането и на българската черкова, на чело на която той сматряше за една необходимость да се постави единъ патриархъ, сътрудникъ редомъ съ царя-императоръ и самодържецъ, за издигане на българската държава въ политическо, културно, икономическо, и духовно отношение. Ще се види, че и Симеонъ при всичката си властническа природа, не е билъ абсолютенъ неограниченъ монархъ и че той се е вслушвалъ въ мненията и желанията на своя народъ, на своитѣ болѣри и висши духовни лица. Силно освѣтление по този въпросъ ни даватъ отношенията на Симеона съ бележития просвѣтитель и учитель Великия епископъ Климентъ, чиято националнокултурна деятелность въ Македония го издига до първо стѫпало на старитѣ български просвѣтители. При това ще стане явно, че Симеонъ е искалъ обединението на всички балканци въ една държава съ столица Цариградъ, зазавладяването на който той употреби толкозъ усилия и даде скѫпи жертви. Най-после ще се види, че не презъ време на самото Симеоново царуване и не по причина на неговата бележита деятелность се почва разлагането и отслабването на България, — това разлагане и отслабване започна по-късно, при сина му Петра, и докара пропадането на първото българско царство подъ византийско владичество, при Бориса II, синъ Петровъ.

Царуването на Симеона, както и това на баща му Бориса, заключава въ себе си голѣмъ брой поучения и уроци за всѣкиго, който разгледва историята на миналото не само отъ гледище на интереснитѣ разкази и приключения, но който дири въ преданията и събитията на старината поука за настоящето. „Полугъркътъ“ Симеонъ, студентътъ на Византийския Магнаурски университетъ, прекаралъ десетина години въ Византия въ постоянно и непосрѣдствено общуване съ ромейски учени, философи, книжевници и общественици, този Симеонъ, знаящъ разкошната обстановка и омайна величественость на ромейския дворъ и богатството на византийската култура, никакъ не се поддава на византийски влияния, когато се касае въпроса за интереситѣ на българската държава, за благото на българския народъ. Въ такива случаи него не разклатватъ въ убежденията му нито хвалебнитѣ отзиви и колѣнопреклонни молби на патриарха Николай Мистикъ, така изпъкнало изложени въ писмата му до Симеона. Сѫщо така не сѫ могли да действуватъ на него — ту умолителнитѣ и увещателни, ту укорни и заканителни изрази въ писмата на Романа Лакапина, особено въ онази тѣхна часть, която се отнася до домогванията на Симеона да стане царь и самодържецъ на всички българи и ромеи. Непреклоненъ, неумолимъ и твърдъ остава Симеонъ въ всички тѣзи случаи, когато ромейското влияние е искало да направи отъ него единъ свой, ако и български господарь. Гордиятъ, честолюбивъ и високопросвѣтенъ Симеонъ съ достоинство пазилъ престижа и ореола на български господарь, ореолъ толкозъ необходимъ за самата България, колкото и за външнитѣ ѝ отношения съ чужбина.

На кѫсо казано, личностьта и дѣлото Симеонови, оставатъ незасегнати въ своята значителность и величие и въ своитѣ многообразни заслуги отъ всички онѣзи дребни критики, които му се правятъ отъ страна на предвзети изследователи и изучвачи на българското минало.

Фигурата на Симеона остава крупна, характерна и величава въ всички отношения. На нея може да се сочи като на най-свѣтълъ фаръ, който е освѣтлявалъ небосклона на българската държава и на българската народность не само въ негово време, но и отпосле. Този фаръ и до сега пръска лѫчи, които могатъ да стоплятъ и да огрѣятъ и настоящето, да подкрепятъ неговитѣ надежди и да засилятъ изгледитѣ за едно по-хубаво бѫдаще на българския народъ.

1 май, 1928.

Симеонова България отъ държавно-правно гледище.

Историко-правни бележки.

I

Времето на Царь Симеона

Вжтрешно положение на България. — Симеоновитѣ копнежи да стане василевсъ. — Величие и обаяние на византийския василевсъ. Чужди пратеници предъ василевса. — Защо Симеонъ не се стрѣскаше отъ това величие? Отсжтствие на престолонаследие въ Византия. Случайни василевси. Константинъ Багренородни. – Дипломацията на Византия. — Русия при Симеона. Полша при Симеона. Хървати и сърби при Симеона. Симеонъ съ арабитѣ. Западнитѣ държави при Симеона.

Времето на царь Симеоновото царуване се отбелѣзва съ редъ характерни вжтрешни и външни събития и явления.

Въ вжтрешно отношение България, при Симеоновото възкачване на престола, бѣше доста отдавна окончателно сформувана, ако и не напълно стегната въ своитѣ отдѣлни части. Славянитѣ, дошли на Полуострова изъ Подкарпатието отъ къмъ източното и долно течение на Дунава, както и тѣзи отъ къмъ Сава и Драва, бѣха обединени въ една народностна цѣлость, благодарение между друго организационния талантъ и централизацията, що донесоха хората отъ военната и дисциплинирана дружина на Аспаруха (Исперихa). Новооснованото най-напредъ малко княжество, въ предѣли между Дунава и Балкана, Черно море и р. Тимокъ, скоро успѣ да се разшири при Тервеля (696—719), който въ добавъкъ бѣ сполучилъ поради услуги, направени на едного отъ византийскитѣ императори — Юстинияна II Ринотмета, да добие почеститѣ на цесарь и да седне на престолъ въ самата Византия, редомъ съ василевса, несравнимъ съ никого по онова време владетель. Хитриятъ Церигъ или Телерикъ (468—777) внесе доста редъ въ разнебитена отъ междуособици България. Крумъ още повече въздигна държавната мощь и духовната култура на своя народъ. Презъ кжсото макаръ свое царуване (803—814), той съ голѣмия си държавнически размахъ успѣ да дойде до Одринъ и да го превземе, можа да стигне и стани своя лагеръ подъ стѣнитѣ на Византия, а, главно, да закрепи България, като ѝ даде редъ, една наследственна династия, която царува около 170 години и при това като обедини двѣтѣ ѝ части отвждъ и отсамъ Дунава. Омортагъ, следъ Крума (814—831), се отличи съ голѣмъ умъ и тактъ и постави предѣлитѣ на държавата къмъ онъзи погранична линия, която се нарича Еркесия, близу до Еносъ-Мидия.

При Бориса (852—884) българската държава, бѣше охванала почти цѣла Македония съ Охридъ, градъ, въ който Борисъ бѣше живъ да види единъ културенъ центъръ за всички западни български земи, заселени отъ такива сжщо славяни, каквито бѣха мизийскитѣ славянски племена, съ известни и неизвестни названия.

При Бориса християнството, отдавна вече пуснало корени и имаще свои вѣрующи въ всички южни и юго-западни краища на славяно-българската стихия, християнството бѣше озарило неговия дворъ, установено като държавна религия, свързано по догми, богослужение и канонически книги съ Византия.

Борисовиятъ синъ Симеонъ, отличенъ пълководецъ, политикъ и ученъ, продължи дѣлото на знаменития си баща, царува 38 години и умрѣ въ напреднала възрасть, като остави едно хубаво наследие на сина си. Симеонъ поема и продължава дѣлото на Бориса и още повече възвишава престижа на българската държава.

При Симеона страната се издига на най-високото стжпало въ междудържавно отношение и, тъкмо за това, Симеонъ съзна не само величието, до което бѣше достигнала неговата държава, но се проникна отъ разбирането, че неговитѣ знания, неговитѣ дарби, високо-културнитѣ ценности на България му даватъ право, съ пълно достоинство, да се домогне до титла, съответна и напълно равна съ тая на византийския василевсъ, императоръ и автократоръ.

Царуването на Симеона е редица отъ подвизи за вжтрешно уреждане и засилване на държавата, за което мждро дѣло той използува 20 годишния миръ съ Византия; — то бѣше още редица отъ копнежи, стремежи, борби и войни не само за закржгляне повѣрената му отъ Бога българска държава, но и за да може правомѣрно, мирно да добие титлата василевсъ, императоръ, какъвто бѣше тогава византийскиятъ. Не може да се каже, че политическитѣ условия и отношения съ съседи и далечни народи и държави, бѣха напълно благоприятни за достиженията, къмъ които се стремѣше българскиятъ владетель. Самата Византия бѣше отслабена въ началото на Симеоновото царуване: дворцови сплетни, състезания за императорския престолъ, за регентството надъ Константина Багренородни[1]), останалъ безъ баща на 6 години, борбата противъ патриарха Фотия, изострянето на схизмата между Византия и Римъ — и още арабскитѣ враждебни походи и завоевания въ Мало-Азийскитѣ области на империята, — всичко това като че ли благоприятствуваше на Симеона за негови походи къмъ Цариградъ, даже за завоевание на тази въ това време вселенска столица. Обаче, вжтрешната сила и класическата старина на новия Римъ, ореолътъ на преданията му, неговиятъ грамаденъ и сияющъ престижъ, независимо отъ личноститѣ, които се редуваха на престола или около престола и които много пжти унизяваха окончателно върховната византийска власть, този престижъ спасяваше Византия и ѝ даваше вѣковна отсрочка за сжществуване. Нека се прибави къмъ това и хитрата онази дипломация, носители на която бѣха въ разни времена изпъкнали личности, озарявани отъ духа на Константиновци и Юстиниановци и чиито носители сега въ Симеоново време бѣха патриарситѣ Фотий, Николай Мистикъ, самиятъ василеопаторъ, а по-после василевсъ — Романъ Лакапинъ, тестъ на Константина VII Багренородний,—тази хитра дипломация не малко способствуваше за успѣшното изтръгване на Византия изъ най-мжчни положения, като запазваше поне на гледъ външния ѝ блѣсъкъ, и като скриваше изкусно вжтрешнитѣ ѝ гнили и болни мѣста.

Византийцитѣ не само вѣрваха, че тѣ сж единствения народъ въ свѣта, предназначенъ за всесвѣтско владичество, като приемници на великата римска империя. Византия се смятряше за законна наследница на Римъ. Западната Римска империя бѣше загинала подъ ударитѣ на варваритѣ. Византия бѣше единствената империя, която нѣмаше, и смѣташе се, не може да има съперница. Нейнитѣ василевси бѣха свѣтовни владетели и въ свѣтско и въ духовно отношение. Никой народъ, освободенъ изподъ византийската власть, не се смятряше за окончателно, откжснатъ отъ империята. Това вѣрване, станало догма, личи доста прозрачно, а нѣкаде и изпжкнало въ писмата на патриарха Николая Мистикъ и на императора Романа Лакапина до Симеона.[2])

Самиятъ императоръ бѣше козмократоръ. Той трѣбваше да бжде не само издигнатъ надъ всички други държавни владетели, но той трѣбваше да бжде недостижимъ, несравнимъ. И за да се внуши тази мисъль на чуждитѣ посланници, дошли въ Византия, трѣбваше да се даде да разбератъ, че наистина има нѣщо величествено, недостижимо, божественно въ лика на василевса.

---

[1]) Подробности за тоя моментъ отъ Византийската история въ Симеоново време даватъ проф. В. Н. Златарски, Истор. на бълг. държ. т. II., К. Иречекъ, Исторія болгаръ, стр. 198—218 и М. Дриновъ, съч. I т. въ Южные славяне и Византія.

[2]) Тѣзи писма въ български преводъ напечата проф. В. Н. Златарски въ МСБ — кн. X (1894), XI (1894) XIII (1896).

Не сж приказници отъ „Хиляда и една нощь“ сведенията за великолепието въ обстановката на дворцовия византийски животъ. За него ни дава сведения книгата на императора Константина Багренородни „За церемониитѣ“1). Тукъ Византия се представя като една сцена, на която се развиватъ великолепни процесии, тържествени приеми, чудни и раскошни праздници: на улицитѣ на столицата, подъ сводоветѣ на св. София, въ залитѣ на императорския дворецъ и на хиподрома.

Въ галериитѣ и стаитѣ на двореца, покрити съ коприна и скжпи платове, съ мраморни подове, посипани съ рози, въ иерархически редъ се изправятъ тѣлохранители, въ сребърни дрехи, златни щитове, варяги юнаци, съ грамадни секири на рамо, дворцови чиновници и придворни сановници въ костюми, свѣтещи отъ позлата, въ разшити туники, пурпурни и златотъкани одеяния. Въ голѣмия Магнаурски триклиний, дето очитѣ се смайватъ при гледането на императорскитѣ съкровища, дето сж стариннитѣ чудеса на ювелирното изкуство, диадеми, свѣтещи отъ емайлъ и драгоценни камъни, при тежкитѣ занавѣси съ причудливи конзари, се издига въ дъното на абсиди златниятъ императорски престолъ Въ подножието на този тронъ на естрада лежатъ два златни лъвове, задъ тѣхъ златно дърво издига своитѣ клони, а върху тѣхъ кацнали, попъстрени съ емайлъ златни птици: тука висши сановници държатъ императорскитѣ инсигнии и държавното знаме.

Когато влазялъ василевсътъ, поздравяванъ съ обикновенния възгласъ, при пѣние на химни, изпълнявани подъ акомпаниментъ на златенъ органъ отъ пѣвцитѣ на храма св. София или на светитѣ Апостоли, когато предъ коленичилия дворъ, вземалъ мѣстото на трона си, като ослѣпявалъ погледитѣ съ блясъка на драгоценни камъни и златни дрехи, които почти закривали неговия образъ, то при величественностьта на неговата осанка, василевсътъ изгледвалъ по право като живо въплощение на божеството, по-право като свето изображение, отколкото човѣкъ. За да се възвиси още повече туй необикновенно величие, а особенно за да се поразятъ отъ този разкошъ варварскитѣ посланници, които се явявали въ Византия, или чуждитѣ господари, въ допълнение къмъ него, измислили още едно срѣдство: на помощь повикали механиката и създали една истинска феерия. Въ тази минута, когато посланникътъ влазялъ въ тронната зала, птици, кацнали на златно дърво, почвали да пѣятъ, лежа-

---

1) Constantini Porpphrogeniti. De ceremoniis aulae Byzantinae. CB. edit lo lac. Reiski I. — II 829.

щитѣ лъвове ставали и повдигали ревъ въ туй време, когато звуковетѣ на органа все повече и повече расли и се ширили. Когато посланникътъ колѣничилъ низко, като въздавалъ на василевса задължителното—споредъ етикета—поклонение, императорътъ съ своя престолъ се отдѣлялъ отъ земята, той се повдигалъ все повече и повече и предъ очитѣ на изправилия се посланникъ, вкамененъ отъ изумление, той се явявалъ вече като въ апотеоза на въздуха и билъ облеченъ въ нови одежди. (Дилъ. Въведение въ византийската история. Руски преводъ, стр. 5 и 6).

Биха могли да се приведатъ още много описания и картини за този разкошенъ животъ и омайна обстановка на Византия, и то не само въ двореца на Василевса, а и въ дворцитѣ на разнитѣ болѣри-владалци (δῃναται), които обитавали около двора и изобщо въ столицата на ромейската империя. Но и това стига, за да имаме едно макаръ и слабо представление отъ онова, което е било главно въ двора.

Тѣзи внушителни „видения“ и проявления за величието и недостижимостьта на византийския василевсъ, автократоръ и първосвещенникъ, на които Симеонъ е билъ въ Цариградъ, още на младини, свидетель, никакъ не смущаваха обаче неговата душа, охваната дълбоко отъ идеята, станала за него несъкрушимъ програменъ идеалъ — превземането на Византия, възцаряването му като василевсъ на Империята. Тъзи внушителность, така да се каже се парализираше или поне неутрализираше отъ други добре знайни нему факти и данни, които шепнѣха на неговата душа: „Какъ? нимà можешъ да се съмнявашъ въ възможностьта да достигнешъ славния си идеалъ? Та не знаешъ ли ти, че не сѫ малцина, даже авантюристи, които посѣгаха на Византийския престолъ и го добиваха за егоистични цели? Тѣ не бѣха подостойни, по-способни, нито по-правоимащи отъ тебе? Истина, веднажъ застаналъ на престола, византийскиятъ василевсъ е величайшия самодържецъ въ цѣлъ свѣтъ, недостижимъ въ своето величие; но не е толкозъ мѫченъ пѫтя, по който може да се достигне до тоя престолъ! При това ти имашъ велики, благородни цели: ти искашъ издигането на една балканска, българско-славянска държава, въ която като столица да влезе Византия.“

Прочее, за да се разбере още пò-добре психологията на Симеона досежно неговитѣ домогвания до византийския престолъ, не е излишно да се спремъ и върху нѣкои факти изъ византийската история, които предшествуваха неговото възцаряване. Симеонъ знаяше тѣзи факти; той бѣше ги изучилъ много добре и въ подробность въ време на своето студентство въ Магнаурския Университетъ въ Цариградъ, дето той прекара своитѣ младини.

Въ Византия не беше се установилъ режимътъ на едно легитимно престолонаследие поне до X вѣкъ. Римската империя бѣше завещала на византийската единъ отъ конституционнитѣ си пороци, които, както казва Рамбо[1]) докараха нейното падане: това бѣше липсата на единъ добъръ наследственъ законъ. Въ римската история има само една епоха, когато властьта бѣше преминала безъ сътресения, поради естественно или изкуственно усиновление, отъ единъ владетель къмъ други. Това бѣше епохата на Антониннитѣ. Въ II в. наистина Римъ имаше една династия. Но при единадесеттѣхъ цезари отъ I в. имаше 8 революции или насилствени смърти. Третиятъ вѣкъ е такъвъ на анархията: малко владетели умрѣха отъ естествена смърть. Въ IV в.: нито наследствената система, измислена отъ Диоклетияна, нито правата на наследството въ семейството на Константина, не бѣха зачитани. Злото премина и стана постоянно въ Византийската империя.

Единъ историкъ е пресмѣтналъ византийскитѣ василевси отъ Аркадия до пропадането подъ турското владичество, които били сваляни отъ престола по единъ трагически начинъ. Въ туй разстояние престолътъ е билъ завземанъ отъ 109 души василевси, първи, или втори, съправители, или сдружени. 34 умрѣли въ своитѣ легла, 8 умрѣли на война или по нѣкоя злополука. Обаче 12 доброволно или насилствино сж абдикирали, 12 умрѣли въ тъмница или монастири, 3 загинали отъ гладъ, 18 били обезобразени чрезъ кастрация (скопяване) или съ избалакани очи, одушени, удавени, заклани или хвърлени отъ високото на нѣкой стълбъ. Изцѣло за 1058 години, 65 революции, дворцови, улични, казармени и 65 сваляния отъ престолъ.[2])

Причината на тѣзи сътресения Рамбо отдава на липсата на законъ за престолонаследието и изобщо на незачитането отъ страна на народа на правата, получавани отъ василевситѣ по наследство или по кръвь. Отъ тукъ липсата на наследственни династии. Даже Юстиниановата челядь бѣше дала само петъ царувания, и то не по наследство отъ баща къмъ синъ. Въ Византия липсваше императорска фамилия. Не е вѣрно сравнението, което се прави на Византия съ Стамбулъ. У турцитѣ поне винаги се е пазило високото зачитане на Османовата династия. Наистина, убиваха султани, но никога не унищожаваха династията. Едничкиятъ оставалъ султанъ нѣмаше какво да се бои отъ насилствена смърть. Така Махмудъ бѣше сигуренъ за живота си, когато удуши единствения си роднина Мустафа. Никога не дойде на ума на нѣкой турски везиръ или паша да узурпира едно султанско мѣсто.

---

[1]) Alfred Rambaud. L'Empire grec au dixiéme siécle. Constantin Porphirogénète. Paris. 1870. Стр. 23—24 и слд.

[2]) A. Rambaud, ц. с. Сжщо мѣсто.

Въ Византия не се гледаше на царска кръвь и въ това отношение нѣмаше никакви скрупули. Всѣки смѣлъ се смѣташе, че може да се докопа до императорския престолъ. Нѣкой селянинъ, нѣкой занаятчия, касапинъ, каикчия, се замисляше и, при известни обстоятелства, сполучваше да заграби мѣстото на василевса. Имаше мнозина, които бѣха посочени, внушени или подтикнати отъ гадатели (оракули) и магесници, че непременно ще станатъ василевси. Това стигаше да раздвижи тѣхнитѣ амбиции и да ги ржководи въ живота имъ къмъ тъзи цель, като създаваше около тѣхъ и срѣди, които вѣрваха въ сбждването на прокобяването.

Лъвъ I, споредъ народното предание, е билъ касапинъ и въ Цариградъ сж сочели дюгена дето той съ жена си е продавалъ месо. Селянинъ отъ Ведрияна, единъ свинарь, пристига въ града босъ, съ торбичка на рамо и става Юстинъ I, василевсъ и основатель на династия, а неговиятъ племяникъ, сжщо така селянче, става онзи великъ законодатель, пълководецъ и държавенъ строитель, какъвто бѣше Юстиниянъ Великий.[1]) Фока бѣше единъ простъ сотникъ, когато грабна мѣстото на Маврикия. Лъвъ III Исаврянинъ бѣше занаятчия. Лъвъ V бѣше арменецъ, на когото родителитѣ бѣха бѣгали, защото извършили престжпление и доведени до дълбока сиромашия. Михаилъ II бѣше слуга у Барданиусъ. Селянинътъ Василъ I бѣше дошелъ да поднови всичкитѣ тѣзи спомени, като основа една династия — македонската. Узурпаторътъ при Константина Багренородни Романъ Лакапинъ, отъ една арменска областъ, бѣше се отличилъ само съ това, че бѣше убилъ единъ лъвъ въ едно блато и зае длъжностьта „друнгариусъ на флотата.“

Повечето отъ тѣзи случайни василевси бѣха настроени отъ оракули или баячки, които имъ предсказваха предстоящето голѣмо бждеще.

Презъ времето на Симеона на византийския престолъ царуваха двама василевси: Лъвъ VI Философъ и Константинъ VII Багренородни.

---

[1]) За славянското произхождение на Юстина и Юстинияна сж писали Дриновъ, Съч. I 189—191., Rambaud, ц. с., Иречекъ, Исторія болгаръ. Противното поддържатъ други, между които руският историкъ Василевъ, „Славяне въ Греціи“ кн. V. Византійскій Временникъ“ Новаковичъ се задоволява да нарече Юстинияна Илириецъ, съ което твърдение никакъ не се изключава славянското произхождение на Юстинияна. Новаковичъ зема поводъ за своето твърдение отъ Прокопия, ако той е авторъ на Anecdota, c. VI. Сравнете стр. 45 отъ Римско и Римско-Византийско право въ Староврт. България (отъ С. С. Бобчевъ).

Лъвъ VI, баща на Константина VII, се отличи съ своя разпуснатъ животъ, съ който опровергаваше титлата си Философъ или Мѫдъръ. Следъ смъртьта на първата си жена Теофано, която бѣше прогласена за светица, той се ожени за Зоя, съ която впрочемъ и по-напредъ живѣеше като конкубинка. Следъ смъртьта на Зоя той се ожени въ трети бракъ за Евдокия и, подиръ това, той не се стѣсни да вземе за конкубина друга Зоя, дъщеря на Стилиянъ Зауца, за която се ожени въ четвърти бракъ въпреки черковнитѣ канони. Отъ тоя бракъ се роди Константинъ VII. Патриархъ Николай Мистикъ бѣше възмутенъ отъ това и черковата изискваше наказанието на безпѫтния василевсъ. Мистикъ запрети дори на Лъва да влазя въ черкова. Лъвъ нареди да арестуватъ патриарха и да го изпратятъ на заточение. Новиятъ патриархъ Евтимий не заличи кризата. Една схизма бѣше настанала така въ гръцката черкова. Лъвъ VI, Августа Зоя и незаконородениятъ Константинъ Порфирогенитъ, съ патриарха Евтимий, бѣха станали ненавиждани отъ всички.

Константинъ Порфирогенитъ остана сираче на 6 години. Той царува до 54 си година. Роденъ въ 905 г., съуправитель отъ шестата си година (911) съ баща си Лъвъ VI, на 7 години (912) съ вуйча си Александра, отъ 8—15 година (913—920) подъ регентството на майка си или на своитѣ настойници; отъ 15—39 година (920—944), той се намѣрва подъ опекунството на своя събратъ по съуправителство Романа Лакапина; отъ 39—54 г. той управлява самичъкъ, като има за съдружникъ въ короната Романа II. Презъ тѣзи 48 години на царуване, Константинъ VII даде името си на публичнитѣ актове и своя ликъ на имперската монета. Прочее, той царува ту съ баща си, ту съ вуйча си, ту съ майка си Зоя, ту съ своя тестъ — Романа Лакапина, ту съ своитѣ три шуреи, ту съ жена си Елена и сина си Романа II; а въ действителность никой други владетель презъ толкози дълго царуване не е управлявалъ по-малко; собствено, неговото управление трае само 15 г. (отъ 944—959 г.).

Тѣзи бѣха василевситѣ и управляващитѣ фигури въ Византия по време на Симеоновото царуване. И това всичко, що бѣше добре познато на Симеона, едва ли бѣше напълно знайно на външния свѣтъ. То се скриваше по възможность грижливо отъ всички.

На чуждитѣ посланници не даваха възможность самички да се разхождатъ изъ Византия, тѣ бѣха придружавани отъ императорски офицери, повече да ги контролиратъ, отколкото да имъ бѫдатъ нѣщо като почетни придружвачи. Гледаха да посочатъ на тѣзи посланници главно монументалнитѣ забележителности на столицата: св. София, великолепната литургия на православнитѣ, съкровищата въ черковата, драгоценнитѣ мощи и пр. и пр. Всичко това имаше за цель: да се изтъкне величието и недостижимостьта на Византия, на нейния василевсъ, на нейния разкошъ и богатство.

Византия бѣше отлична майсторка да отстранява опаснитѣ си врагове и нападатели. За това тя прибѣгваше до всевъзможни помирителни средства и съюзническо-военни комбинации. Тя постоянно раздаваше достоинства и титли, малки и голѣми дарове, откупи и годишни данъци, нѣкои плащани въ видъ на военни контрибуции, драгоценни одеяния—скарамангии, единъ видъ скѫпоценни горни дрехи — и украшения и, когато бѣше необходимо, отстѫпваше даже и земи.

Тази дипломатическа тактика на Византия бѣше проявена не еднократно и къмъ Симеона; нѣколко пѫти тя го обезорѫжава и спира отъ неговото окончателно решение да се справи съ Византия, да я сложи подъ краката си, да се възкачи на трона на василевситѣ и да стане такъвъ императоръ на византийската империя, каквито бѣха нѣкога славянитѣ Юстинъ и племенникътъ му Юстинианъ Велики.

Въ Симеоново време отъ славянски държави се среща вече една високо културна Моравия, една Панония; заражда се Сърбия, като княжество, най-напредъ подвластно на България, и Хърватско—като независимо.

Русия въ това време е била въ състояние на формация: въ всѣки случай руситѣ бѣха вече влѣзли въ мирни и бойни сношения съ Византия. При Олега — въ време на Симеона, а именно въ 907 г. (споредъ Нестора) една флотилия отъ 2000 ладии съ въорѫжени войници прави по море единъ излетъ до Цариградъ, не първи по редъ. Броятъ на ратницитѣ сигурно е преувеличенъ, (180 х. моряци), но фактътъ е безспоренъ. Целитѣ на Олеговата експедиция сѫ били нѣколко, на първо мѣсто да се осигури данничеството на Византия.

Миренъ договоръ съ Византия се подписва при князь Олега (879 и 912) напълно въ полза на руситѣ. Той предвижда редица благоприятни за руската търговия условия, тъкмо въ това време, когато Симеонъ се готви за голѣмитѣ си походи противъ византийската империя. За своята голѣма ловкость Олегъ билъ нареченъ Вѣщий (Магесникъ) и възпѣнъ въ народнитѣ пѣсни. Неговото дѣло продължилъ Игорь Рюриковичь (913—945), който въ съюзъ съ печенегитѣ воювалъ противъ Византия. Той билъ убитъ отъ древлянитѣ и жена му Олга продължила дѣлото му. Тя се кръстила въ Цариградъ. Официалното кръщаване на Русия станало въ 988 г. при Владимира, внука на Олга и синъ на Светослава.

И Полша въ това време се появява на историческата сцена съ едно обединение на своитѣ племена и на земитѣ, завоевани отъ тѣхъ. Познань билъ Велика Полша: тука се появява княжеската династия на Пяститѣ (около 960—963), която царува повече отъ 500 години. Великото събитие на покръщението на Поляцитѣ е станало въ 966 година, единъ вѣкъ следъ това на българитѣ и двайсеть и две години предируситѣ. Както чехитѣ и моравцитѣ, поляцитѣ въ това време имали да се разправятъ съ нѣмцитѣ.

Голѣма помощь и много пѫти спасение сѫ намѣрвали византийцитѣ, като прибѣгвали до повикването противъ Симеона араби, маджари, печенеги, даже сърби и хървати.

Маджаритѣ, така нареченитѣ тюрки у византийцитѣ, скитнически народъ, отъ турански произходъ, бѣха се появили на р. Донь, отъ къмъ степитѣ по Волга; по-кѫсно дойдоха къмъ стария ѫгълъ — Онгълъ на Днестъръ, Прутъ и Сереть; тѣ бѣха станали съседи на прабългаритѣ. Тѣ бѣха мѫжественни, добре въорѫжени, дисциплинирини и решителни ратници. Не е никакъ непонятно, ако Лъвъ Философъ въ своята „Тактика“, пише за този народъ, че „той му е билъ проводенъ свише, че Божествениятъ промисъль го е билъ въорѫжилъ за спасението на империята“.

Имаше единъ моментъ, когато маджаритѣ съ помощь на византийцитѣ преминаха Дунава и Симеоновата държава до самия Преславъ, въ това време когато самъ Симеонъ е билъ заловенъ въ боеве съ Византия. Симеонъ е видѣлъ това страшно опустошение на страната си То стигнало дори до столицата Преславъ, въ това време, когато Симеонъ билъ затворенъ въ Доростолъ. Но той си отвърналъ скоро на опустошителитѣ.

Симеонъ използувалъ помошьта на печенегитѣ.

Печенегитѣ сѫ били около това време, както и Донскитѣ хазари, силенъ народъ. Тѣ заемали полянитѣ на Днѣпъръ, дошли откъмъ Волга, гонени отъ хазари и узи или огузи—възможни прадѣди на нашитѣ гагаузи. Печенегитѣ поизтласкали къмъ западъ маджари, даки, славяни и основали временно една голѣма държава, която се простирала отъ брѣговетѣ на Дунава до брѣговетѣ на Донъ. Тѣхнитѣ племена извършвали диви и хищнически нападения върху хазари, узи, руси, маджари и българи. Тѣ не били на времето за своитѣ съседи по-малъкъ бичъ отъ хунитѣ и маджаритѣ.

Въ 892 г. Симеонъ наедно съ тѣхъ нападналъ маджаритѣ въ Ателкуза, именно тогазъ, когато тѣ, повикани на помощь отъ нѣмския кралъ Арнулфа противъ Светополка, Моравски Князъ, опустошавали Моравия и Панония. Въ тъзи война съ маджаритѣ, Симеонъ билъ победитель и въ Бесарабия маджарскитѣ дружини пострадали твърде много, една часть даже била унищожена, а друга взета въ пленъ. Обаче, маджаритѣ и следъ това подпрѣснили силитѣ си съ нови свои пришелци, ударили на западъ и се разположили въ равнината между Дунавъ и Тиса, съ която тѣ не много отдавна се запознали, когато подпомагали Арнулфа. Около 907 г. тѣ успѣли вече да разорятъ Велико-Моравското господарство, което се разпаднало твърде бърже при синоветѣ на Светополка. Славянитѣ отъ Панония се разбѣгали въ съседнитѣ страни и, тука, въ тѣхнитѣ стари жилища веднъжъ за винаги се настанили и укрепили маджаритѣ.

Наистина, чехи и моравци следъ това се оправятъ и съставятъ чехско кралство, но и то се намѣрва въ враждебното влияние и допиране на нѣмската култура.

Хърватитѣ и сърбитѣ били раздѣлени на нѣколко дребни племена. Тѣ късно почнали да се сближаватъ въ политическо отношение. Западнитѣ хървати били по-честити отъ сърбитѣ. Подъ върховната власть на франки тѣ се обединили отъ Сава до Цетиня. Така била положена основата на по-късната хърватска държава (IX в.) Около 875 г. хърватскиятъ владетель Сдеславъ, подчинилъ страната на Византия въ политическо и черковно отношение, но следъ 4 години той билъ убитъ отъ Бранимира — истинския основатель на политическата и черковна самостоятелность на хърватитѣ. Бранимиръ скъсалъ васалнитѣ връзки съ Византия и Хърватско станало самостоятелно. Въ черковно отношение то се присъединило къмъ папата. По-късно при Мунтимира, Хърватско се издигнало още повече, а Томиславъ, около 914 г. разпространилъ своята власть надъ Босна и въ земитѣ между Сава и Драва. Така въ началото на IX столѣтие, въ времето на Симеона, Хърватско съставяло едно силно политическо цѣло и единъ опасенъ съседъ за Симеона. Войната съ хърватитѣ въ 925 г. е била спечелена за тѣхъ.

Колкото за сърбитѣ, тѣхното положение се колебаело между Византия и България. Тѣ били раздѣлени на нѣколко племена-сърби, босняци, неретвани, захлумляни, травюняни (въ Херцеговина) и дукляни (въ Черногория), и не единъ пъть се борили и защищавали противъ Пресияма и Бориса.

Византия често се обръщала къмъ сърбитѣ и хърватитѣ за да се противопоставятъ на Симеона. За това тя си послужила и съ папата. — Нека се каже тукъ, че въ това време между Византия и Римъ бѣ настанало помирение, макаръ и временно.

Враждебни действия противъ българитѣ се почнали въ Сърбия (Рашка) и съ голѣми усилия, особно при жупана Захария, около 923 г., сърбитѣ добили известно самостоятелно положение; обаче, Симеонъ въ това време се е подвизавалъ подъ Цариградъ.

Следъ завръщането си той успѣлъ да нанесе такъвъ разгромъ на тѣхнитѣ въоръжени сили, че тѣ били принудени да отстъпватъ на всѣкаде; самъ Захарий бѣгалъ у хърватитѣ. Сърбия била присъединена къмъ България (924).

Нека се напомни, че арабитѣ отъ Изтока не сж били непознати на Симеонова България. Тѣзи араби бѣха и въ културно общуване съ Византия. Арабитѣ бѣха вече сполучили да се разширятъ по брѣговетѣ на Северна Африка, въ Испания и пр. Тѣ носѣха на всѣкаде покрай своитѣ жестоки завоевания и една висока култура, която, както се знае, игра важна роля въ всички области на западната наука.

Византия бѣше подплашена не единъ пжть отъ арабитѣ. Тя се стараеше всѣкакъ да се мири съ тѣхъ особно предъ страха на български нашествия откъмъ Тракия.

Симеонъ се опита за единъ съюзъ съ африканскитѣ араби противъ Византия (922 г.), но този неговъ съюзъ бѣше осуетенъ отъ Византийцитѣ, които сполучиха да плѣнятъ арабскитѣ пратеници по сключването на мира, наобѣщаха имъ всевъзможни облаги и ги надариха съ богати дарове. Българско-арабскиятъ съюзъ не можà да се сбждне.

На кратко, времето на царь Симеона се отбелѣзва вжтрешно, въ страната, съ закрепване на държавата, съ прогласяване на българското царско достоинство и на черковната независимость. Християнството бѣше облъхнало всички класи на населението. Границитѣ се чертаеха въ най-широки размѣри. Симеонъ се усещаше не само силенъ, но и морално властенъ да се домогне до една величествена мисия — мисията да стане самодържецъ „всѣмъ блъгаромъ и гръкомъ“, да основе една балканска империя, въ която да влѣзатъ всички славянски и ромейски земи, империя, която да има за столица Цариградъ.

Въ външно отношение България имаше да се разправя освенъ съ Византия, която въ Симеоново време треперѣше предъ българскитѣ въоржжени сили, още съ нѣкои съседи, каквито бѣха новопоявилитѣ се маджари, съ ревнуващитѣ българското-славянско единство и величие — сърби и хървати.

На Балкански П-овъ или на Близкия изтокъ не се издигаше вече горда само една—Византийската империя: имаше вече две сериозни съперници, като голѣми империи — византийската и българската. Никога Византия не е имала пострашенъ противникъ, отколкото Симеонова България[1]). Тъкмо за това Византия не се уморяваше да извиква противъ България и маджари, и печенеги, и араби, и сърби, и хървати.

Папството и въ време на Симеона Велики не преставало да бжде единъ мощенъ факторъ не само въ черковнитѣ и въобще вѣрски отношения. Папата ималъ своята държава, папската область въ Римъ, ималъ свои войски, ималъ широко всесвѣтско ведомство. Борисъ и Симеонъ сж се обръщали къмъ него както за писани закони (Борисъ), тъй и за „царска корона“ и за „патриаршеско благословение“. Ако и да били скъсани сношенията на Папата съ Византия на нѣколко пжти по-рано, особенно при иконоборцитѣ Исаври —

тѣзи отношения се възобновявали и въ времето на Симеона Византия се обръщала къмъ Римъ за да измоли неговото въздействие върху „агресивния“ български монархъ. Малко по-късно, въ 1054 г., окончателно се завършило раздѣлението на Западно-Римско-Католическата отъ Източната православна черкова.

Въ западна и централна Европа въ това време се разпада империята на Карла Велики, като се раздѣля на три части: Франция, Италия и Германия. Започва се феодализацията въ Карловитѣ владения съ институтитѣ на васалство и синьорство, въ време на което държавниятъ владетель губи своята предишна власть, става само „първи между равнитѣ“. Почва се даже избора на краль и на императоръ отъ страна на синьоритѣ, до като се появява по-късно императоръ Отонъ I Великий (912—913), който основава така наречената „Свещенна римска империя на германския народъ“.

II

Личность и деятелность на Симеона.

Значение на личностьта въ историята.—Симеонъ студентъ въ Цариградъ. — Първата война на Симеона съ Византия.—Маджаритѣ въ България.— Миренъ договоръ.—Константинъ Багренородний. Зоя Чернооката.—Симеонъ кесарь. — Ахелойскиятъ бой. — Романъ Лакапинъ.—Симеонъ въ Византия: най-великия день въ бълг. история.—Защо Симеонъ се връща?—Характеристика на царь Симеона споредъ патриархъ Николая и съвременни историци — чужди и наши.

Колко и да се говори, че личностьта не играе важна роля въ историческитѣ сѫдбини на народитѣ, все пакъ живи примѣри и историческата действителность сѫ доказвали и доказватъ, че отъ личностьта на героитѣ, отъ личностьта на издигналитѣ се вождове, държавни владетели и силни държавници, зависи твърде много насоката, която вѕематъ сѫбитията и отъ която се опредѣлятъ резултатитѣ на обществени и народни движения.

Съ подобно твърдение не се изключва истината, че личностьта е продуктъ на срѣдата и че безъ благоприятнитѣ условия на тая срѣда, всуе ще сѫ всички усилия на дадена, даже гениална, личность. Но веднъжъ появи ли се тая личность, напр. единъ Александъръ Македонски, единъ Петъръ Велики, тѣ вършатъ дѣла, които преобразяватъ обществата. Обикновенно тѣ създаватъ епохи.

Това, което е безспоренъ фактъ и въ нашето далечно минало, то е, че всѣки пѫть, когато държавното кормило е попадало въ рѫцетѣ на опитни и мѫдри държавни фактори: князе, царе или държавници, тогазъ и вѫтрешни и външни работи на държавата сѫ се отличавали съ известенъ подемъ по всички линии на живота. Не може да се отрича, че държавни владетели, като Тервеля, Крума, Омортага, Бориса, Симеона, Самуила, Асѣновци, сѫ давали съвсемъ друга насока на държавнитѣ работи, отколкото това е било съ нѣкои слаби или колебливи князе, като Петра, Иванъ Шишмана и др., които и при най-добра воля, не сѫ могли да запазятъ придобитото отъ предшественици, изгубвали сѫ го, и като приемемъ даже, че сѫ действували при не много благоприятни условия, все пакъ съ своята личность сж способствували за несполуки, даже за катастрофи.

Високо се издига, релъефно изпжква фигурата на Симеона, синъ Борисовъ.

Отишелъ въ Цариградъ 9—10 годишенъ, следъ кръщението на преславския дворъ, Симеонъ прекаралъ младинитѣ си тамъ и обръща вниманието на всички, които го познавали, съ своя умъ, съобразителность, скромность, набожность и трудолюбие. По известно време той бѣ облѣкълъ монашеското расо; дали защото е билъ постриганъ за монахъ, или като желающъ да живѣе по монашески, е единъ неразрешенъ въпросъ. Знаятъ се византийски императори, които сж носили монашеско облекло подъ царскитѣ си дрехи, безъ да бждатъ пострижени за монаси.

Голѣмо значение е имало възпитанието и обучението на Симеона въ Цариградъ въ Магнаурския университетъ. Той учи тамъ Риториката на Демостена и Силогизмитѣ (философията) на Аристотеля[1]). Тогава въ философията влазяха или я придружаваха, споредъ Кедрина, наукитѣ: аритметика, музика, астрономия, геометрия, стереометрия и тази, която е господарка на всичкитѣ други—философията. Образованието въ Цариградъ все около това време, когато тамъ Симеонъ бѣше студентъ, ако и вѣрско-философско, имаше практическа цель. Хуманитарнитѣ науки се сматряли за необходими, и въ сжщото време като че ли сж били достатъчни да подготвятъ държавници, Нѣмало е въ свѣта друга империя, дето двѣтѣ качества на ученъ и чиновникъ, да сж най-често обединявани. Наистина, въ Византия капризътъ на императора можеше да направи отъ единъ невежа—сждия, невежи можели да се домогвятъ и до императорския престолъ, обаче отъ Лидосъ до Константина VII — много високи чиновници имаше, които бѣха първи учени въ империята. . . Така хуманитарнитѣ школи въ Византия бѣха въ сжщото време специални, даже професионални школи и семинарии. А отъ тѣхъ излизаше, споредъ желанието, генералъ, сждия или прелатъ (владика).

Симеонъ сѣкашъ се бѣше приготвилъ въ пълно духовно въоружение за живота, за едно царуване.

Симеонъ стжпва на българския престолъ бидейки около 25 годишенъ[2]).

---

[1]) Луидпрандъ, нѣмски посланникъ въ Византия, въ своитѣ Antapodosis cap. 29, ib p. 66 нарича С. полугрькъ: Hunc etenim Simeonem emiargum, id est semigrecum, esse alebant. eo quod a puericia Byzantii Demostenis rhetoricam Aristotelesque silogismos didiceriti.—Дриновъ, съч. I 474; — Иречекъ, Історія, 199.

[2]) Дриновъ, съч. I, 375. — Иречекъ, Ист. б., 199.

Той почва своето царуване съ една война, непонятна за онова време, но която издига Симеона на много висока степень въ редоветѣ на съвременнитѣ нему държавни владетели. Тази война му е била наложена отъ Лъвъ VI, внукъ на Василия Македонянинъ, нареченъ Мѫдрий (философъ), но на когото моралътъ съвсемъ не отговарялъ на неговото название, бидейки управляванъ отъ жени и любимци. Той именно извика войната съ своето поведение къмъ българскитѣ търговци. Подъ влиянието на Стилиянъ Зауца, баща на любовницата му Зоя — отпосле четвърта негова жена, Левъ отдалъ въ откупъ сбора на българскитѣ мита върху внасяни въ Византия стоки на двама търговци отъ Атина — Ставраки и Козма. Тѣзи последнитѣ, за да скриятъ своитѣ произволи и злоупотрѣбления отъ контролъ, пренесли българския тъгръ отъ Цариградъ въ Солунъ. Младата българска търговия, която се стремѣла постоянно къмъ едно широко развитие, била засегната чувствително отъ този произволенъ актъ. България въ това време била като срѣдоточенъ складъ на сурови произведения, които тукъ сѫ идвали отъ Германия, Моравия, Русия и даже отъ понтийскитѣ страни, за размѣна съ гръцки манифактурни стоки и произведения отъ Азия и Африка. Посрѣдническо звено за континенталната търговия на Цариградъ съ велика Моравия и съ цѣлия Западъ е било пакъ българското складъчно тържище. Български търговски кервани оживявали тържищата на Цариградъ и Солунъ. Съ премѣстването, обаче, на тържището, следователно и на българската търговия, въ Солунъ, българскитѣ кораби отъ Бургазъ и устието на Дунава, се спѫвали въ своитѣ рейсове. Тѣ трѣбвало да заобикалятъ цѣлия Тракийски полуостровъ, за да стигнатъ въ Солунъ, намѣсто да стоварятъ, както други пѫть, стокитѣ си направо въ Цариградското пристанище. Вънъ отъ това, въ Солунъ, византийски конкуренти добили прекупуването на данъцитѣ и щѣли да отидатъ въ притисканията и злоупотрѣбленията си до край.

Напраздно Симеонъ се опитва чрезъ мирни ходатайства предъ Византийския василевсъ да получи удовлетворение. Ето защо въ 889 г. свѣтътъ билъ изненаданъ¹) отъ единственото зрелище за 9 в. на една война, предприета въ защита на търговски интереси, война, която се завършила съ побѣда надъ ромеитѣ,

Но Симеонъ е билъ длъженъ скоро следъ тази побѣда да се оттегли въ земята си, защото Византия, както винаги, подирила и намѣрила съюзници и, макаръ за моментъ, спа-

---

¹) Rambaud, L'empire grec 328, 329; — Гильфердингъ, 108; — Дриновъ, съч. I. 376; — Иречекъ, ц. с. 200.

сители, тоя пжть, у маджаритѣ (894—895). Поканени да дойдатъ на помощь на ромеитѣ, тѣ подъ водачеството на Арпада, нахълтватъ въ България и идватъ дори до Преславъ, като оплѣнили северо-източна България[1]) Симеонъ се показалъ готовъ да преговаря за миръ, който обаче не билъ сключенъ, а щомъ се пооправилъ, той предприема втори походъ противъ ромеитѣ (899) и разбива войскитѣ на Лъва VI при Българофигонъ (Българско бѣгство) сега Баба-Ески[2]) отначало Ромеофигонъ. Следъ тази побѣда Симеонъ сключилъ миръ, условията на който били изгодни за него.

Споредъ този миренъ договоръ: 1) българитѣ дали клетва, че нѣма да вършатъ нѣщо неизносно за ромеитѣ т. е. нѣма да почватъ нова война; 2) ромеитѣ ще изпращатъ богати подаръци отъ ромейската империя въ пограничния градъ Девелтъ, дето ще ги получаватъ пратеницитѣ на българския господарь[3]); 3) ромеитѣ „отстжпватъ“ на България приморската покрайнина между Черно море и Странджа планина.

Следъ това настжпва седемнадесетгодишенъ миръ между България и Византия. Този миренъ периодъ бѣ използуванъ отъ Симеона за вжтрешна, културна и организационна работа. Въ този периодъ съвпада онзи разцвѣтъ на старобългарската писменность, който справедливо наричатъ „златенъ вѣкъ на българската култура“[4]).

Може би мирниятъ периодъ щѣше още да се продължи, ако не бѣ смъртьта на Лъва VI Философа. Той остави малолѣтенъ 6 годишенъ синъ — Константина VII Багренородни.

Вуйката на Константина—Александъръ, бѣше неговъ първи настойникъ. Познатъ пияница, Александъръ, въ нетрезвено състояние, не се стѣснилъ да оскърби посланницитѣ на Симеона, които се явили въ Цариградъ, за да подновятъ мирнитѣ условия[5]). Наистина, Александъръ се поминалъ скоро и като настойници се явили други лица, начело съ патриарха Николая Мистикъ, но Симеоновото честолюбие бѣше засегнато дълбоко; той погледналъ на това пренебрежително отношение отъ Византия като на провокация и въ главата му се забива като гвоздей идеята за отмъщение и се засилва онзи блѣнъ, който той винаги носилъ въ душата: да завладѣе Византия.

---

[1]) В. Н. Златарски, История на Българск. държава, II, 283, Гильфардингъ, ц. с. 109—124; — Иречекъ, ц. с. 201.

[2]) В. Н. Златарски, ц. с. — сжщо мѣсто.

[3]) Ромеи е официалното название на византийцитѣ. Ромеи ще каже римляни — а въ действителность въ състава на ромеитѣ влазяли много малоазиатски и балкански народи, които говорѣли предимно гръцки.

[4]) Дриновъ, Съч. I 379; — Иречекъ, ц. с, 204.

[5]) Иречекъ, ц. с. 206.

Обстоятелствата благоприятствали на Симеона за да почне нови походи противъ Ромеитѣ. На престола имало малолѣтенъ василевсъ — Константинъ VII, когото при това нѣкои непризнавали, защото билъ незаконороденъ синъ отъ непозволенъ четвърти бракъ на Лъва VI Философъ съ Зоя Чернооката (Καρβονοφηνη),[1] негова наложница-конкубина. Патриархъ Николай Мистикъ не призналъ сключения бракъ, преди който билъ роденъ самиятъ Константинъ Багренородни. Мистикъ за своята смѣлость билъ свалbackend отъ патриаршеския престолъ и на негово мѣсто дошелъ патриархъ Евтимий, който благословилъ брака. По-късно, обаче, Мистикъ билъ пакъ повърнатъ на патриаршеския престолъ, а Евтимий изгоненъ. На чело на регентството отъ 7 души, между които двама славяни, застаналъ Николай Мистикъ.[2]

Три месеца следъ смъртьта на Александра, регентъ на Константинъ VII, Симеонъ почва своитѣ походи.

Въ края на 913 г. той се явява съ победоносната си войска подъ стенитѣ на Цариградъ, ако и да е билъ моленъ съ дълго писмо отъ Мистика да спре своя походъ, — Мистикъ биелъ особено на набожностьта и благочестивитѣ чувства на българския господарь.[3] Патриархъ Николай Мистикъ, както и цѣлиятъ дворъ е трѣбвало да излѣзатъ предъ Симеона съ колѣнопреклонни молби за милость и пощада. Синоветѣ на Симеона били поканени и гощавани въ двореца на василевситѣ. Тоя пѫть въ Влахернския дворецъ се извършилъ и единъ обрядъ, който проф. Златарски описва подробно, като възвеждане Симеона на втори императорски санъ — симвасилевсъ или иповасилевсъ, за отличие отъ ὁ μεγας βασιχευς или пъкъ на степень кесарь — ὁ χαισαρ. Тукъ на обряда присѫтствувалъ и младиятъ василевсъ Константинъ VII, който обсипалъ Симеона и синоветѣ му съ многобройни и великолепни дарове. Споредъ проф. Златарски, Симеонъ се върналъ въ България като признатъ „цесарь Български“.[4]

Връщането, обаче, на Зоя Чернооката, майката на Константина, въ двореца измѣнило всичко. Тя отстранила

---

[1] Буквално Καρβονοφηνη ще каже, която пали, която гори, като вългенъ.

[2] В. Н. Златарски, ц. с. II 358.

[3] Ibid ст. 360—364.

[4] Ibidem 367—373.

Николая Мистика и отхвърлила домогванията на Симеона да се сроди съ Константина VII. Така Зоя осуетява блѣна на Симеона да царува въ Византия поне като василеопаторъ.4)

И тази нова спънка не отчайва българския господарь. Той продължава да работи вѫтрешно за издигане на България, безъ да спира погледъ къмъ идеала си.

Симеонъ разбира твърде добре, че ако има нѣщо, съ което се издига Византия надъ всички други съвременни ней държави, малки и голѣми, това не бѣха нейнитѣ воинствени качества, нито блѣсъка на василевситѣ, нито разкошния и разпуснатъ животъ на двора. Не външната култура издигаше Византия. Вѫтрешниятъ духъ, тази изтънчена образованость, тази вѣрска мощь, тази старинна слава, тѣзи натрупани спомени за вселенския и други събори, легнали въ основата на православния свѣтъ; съ една речь, Византия като синонимъ на духовна култура и вѣра, — ето все се сматряло отъ Симеона като най-голѣма ценность на византийската империя.

Проникнатъ отъ тѣзи възгледи, — проникнатъ отъ известна доза мистицизъмъ, като баща си, усилията на Симеона бѣха обърнати къмъ издигането на България тъкмо въ тая насока. Той искаше да култивира, да образова, да развие силитѣ на българския народъ въ тази насока, толкозъ повече, като виждаше въ свѣтли зари бѫднината на България. За това той сматряше и достоинството на василевса като символъ и като ореолъ необходимъ за това величие на България, за което копнѣеше неуморно.

Подиръ отказа на Зоя да се сроди синъ ѝ съ Симеоновата царска челядь, Симеонъ се решава самъ да се прогласи за василевсъ, императоръ, „царь и самодръжецъ въсѣмъ блъгаромъ".1) Това ще е било къмъ 915 г.

При това, ожиленъ отъ неуважителнитѣ отношения на византийския дворъ къмъ него, той се готви пакъ за новъ походъ. Не дрѣмѣли, обаче, и въ Византия. И тамъ се приготовлявали.

Тѣ извикали сега на помощь противъ Симеона печенежката орда отъ северъ, подскоросали Драчкия стратѐгъ противъ България, опитали се съ разни подаръци да пов-

---

1) Василеопаторъ — баща на василевса, както се е наричалъ теста (дѣдото, бабалъкъ) на императора въ Византия. Симеонъ е смѣталъ, че като даде дъщеря си на Константина Багренородни, той вече спечелва едно законно-установено право да се мѣси въ върховното управление на императора, особно пъкъ когато Константинъ е билъ още малолѣтенъ.

2) В. Н. Златарски, ц. с. II 381.

дигнатъ противъ него и сръбския князъ Петъръ Гойниковичъ, който трѣбвало да почне война противъ България заедно съ маджаритѣ. Начело на сухопжтнитѣ ромейски войски билъ поставенъ отважниятъ пълководецъ Лъвъ Фока, а на флота — Романъ Лакапинъ. На 10 августъ 917 год. станалъ бой при р. Ахелое, (Надиръ-дере), не далечъ отъ Месемврия, дето Симеонъ нанесълъ на ромеитѣ пълно поражение¹). Следъ това последвало и друго, нанесено при Катасирти, не-далечъ отъ Цариградъ. Въ Цариградъ тѣзи поражения били отдадени на некадърностьта на регентитѣ. Романъ Лакапинъ използувалъ обстоятелството за да заграби регентството, а по късно — да ожени малолѣтния още Константинъ за дъщеря си, и, най-сетне, като василеопаторъ (баща, т. е. тесть на василевса), да се прогласи и самъ за василевсъ.

Следъ Ахелойския бой, Симеонъ свикалъ епископски съборъ въ столицата, на който прогласили българския архиепископъ Леонтия за патриархъ, който пъкъ отъ своя страна далъ на Симеона патриаршеско решение съ благословение да се нарича „Царь и самодръжецъ въсѣмъ блъгаромъ“²).

Откакъ се разправилъ при това съ западнитѣ си съседи, Симеонъ се заготвилъ за нова война (919). Тоя пжть той билъ още повече ядосанъ, като знаялъ положително, че Романъ Лакапинъ съ оженването Константина за дъщеря си, пресѣкълъ окончателно неговата надежда за царуване надъ Византия³). Повърналиятъ се на патриаршеския престолъ въ това време Николай Мистикъ пакъ почналъ своята нескончаема преписка съ Симеона и пакъ го увещавалъ за миръ, тъй като вече нѣмало Зоя, която го била обидила, а на чело на империята билъ единъ уменъ, способенъ и „богопоставенъ“, човѣкъ, като Романъ Лакапинъ. Едно особено посолство занесло писмото отъ Мистика до Симеона. Въ него се казвало, че той, патриархътъ, не е въ състояние да дойде при него; инъкъ той непременно би постигналъ цельта си, защото „непрестаналъ би ту съ думи да умолява, ту да му цѣлува главата, очитѣ, милото лице, ржцетѣ; ту да прегръща колѣнетѣ му и дори нозетѣ“. Патриархътъ молилъ за миръ.

Симеонъ се съгласилъ да се срещне съ патриарха, но не спрѣлъ приготовленията си; подмѣтанията на Мистика: Симеонъ да се откаже отъ „старитѣ си помисли относно

---

¹) Златарски II, 385; Гилдфердингъ. ц. с. 134; Дриновъ, Съч. 387.

²) Златарски ц. с. II 401.

³) Дриновъ, съч. I 389; — Иречекъ, Истор. б. 201—211.

ромейското царство“ никакъ не удовлетворявали българския господарь. Върху това отгоре Лакапинъ се прогласилъ за кесарь (9 септ 920), и по-късно за василевсъ (на 17 декемврий). Така, предполагаемата срѣща не могла да се сѫдне. Преписката на Мистика съ Симеона, обаче, продължила и следъ това. Патриархътъ успокоява Симеона, да не му се вижда противно, ча Романъ се възкачилъ на византийския престолъ като василевсъ. Това било Божие дѣло. За това той съветва Симеона: „свържи се съ него чрезъ сватовство, било като оженишъ дъщеря си за негово мѫжко чадо, било като вземешъ за своя снаха негова дъщеря. И това като стане, ти нѣма да изгубишъ нищо отъ копнежитѣ, които направо сочатъ къмъ надлежната слава и твоята полза нито за цѣлия български народъ, нито за подчинения ти народъ. Преди ти още искаше да се сродишъ съ императора, но тия, които трѣбваше да сторятъ това, отнесоха се лекомислено къмъ твоето искане; сега ти имашъ възможность да се украсишъ съ това родство. Ти искаше да станешъ тесть на ромейския императоръ, сега за това ти се представя удобенъ случай“1).

Обещаваната сватовска комбинация въ новата ѝ форма никакъ не удовлетворявала тоя пѫть Симеона. Въ 921 г. той се приготвилъ за новъ походъ къмъ Византия, скоро се явилъ подъ Одринъ, превзелъ го, направилъ опитъ да сключи съюзъ съ африканскитѣ араби (922), но усилията му били осуетени отъ ромеитѣ и, най-сетне, въ началото на м. септемврий 923 г. той се озовалъ пакъ подъ стенитѣ на Цариградъ. Той се разположилъ на лагеръ предъ Влахернскитѣ врата (сега Балатъ-Укапусу) и веднага поискалъ да дойдатъ при него патриарха и нѣкои ромейски велможи, за да преговаря за миръ (923 г. септ.)2).

Романъ Лакапинъ нарежда да се приготви на морето въ Златния Рогъ (τό ετενον), една здрава площадка за срѣщата на българския царь. При това Лакапинъ и патриархъ Николай отиватъ въ Влахернската черкова и тамъ предъ Божия Матерь, като оросяватъ съ сълзи свещенния подъ, молятъ се да смегчи неумолимото и непреклонно сърдце на високомѣрния Сименонъ и да го обърне къмъ миръ. Следъ това Лакапинъ се явява, обиколенъ отъ своитѣ орѫженосци, на определеното за срѣща мѣсто. На 9 септ., на 4 ч. презъ деня, следъ четиридневно чакане, стига Симеонъ придруженъ отъ голѣмъ брой български войници. Според

---

1) Златарски МСБ., кн. XIII, писмо XI, стр. 42—45; — Иречекъ, ц. г. 211.

2) В. Н. Златарски. ц. с. т. II. 464—469; — Гильфердингъ, ц. с. 14; — Дриновъ, Съч. I, 399.

лѣтописеца, нѣкои отъ тѣхъ имали щитове и копия златни, сребърни и медни и всички били въ желѣзни брони. Когато Симеонъ застаналъ въ срѣдатв на своитѣ войници, тѣ го приветствували на „ромейски“ езикъ, като василевсъ — императоръ. Византийскиятъ сенатъ и синклитъ (членоветѣ на правителството), гледали отъ градската стена на всичко, което ставало на площадката. Споредъ гръцкия лѣтописецъ, императоръ Романъ Лакапинъ показалъ твърдость на духа, не се уплашилъ отъ множеството неприятели, не побѣгналъ назадъ, но тръгналъ напредъ безстрашно, като че въ срѣда отъ приятели. Като застаналъ първи на площадката, той чакалъ Симеона.

Най-напредъ се размѣнили заложници, българитѣ грижливо огледали площадката, за да не би да има засада и измама, и тогазъ само Симеонъ слѣзълъ отъ коня, качилъ се на площадката, приближилъ се къмъ императора. Следъ взаимнитѣ приветствия, заговорили за миръ. Императорътъ казалъ на Симеона „Слушалъ съмъ, че ти си човѣкъ богобоязливъ и истински християнинъ. Покажи това на дѣло, прекрати убийствата и кръвопролитията, утвърди миръ съ насъ християнитѣ, не допускай да се кървавятъ ржцетѣ на християни съ кръвь на единовѣрни. . . И ти си човѣкъ и тебе чака смърть, възкресение и сждъ, днесъ ти живѣешъ, а утре ще бждешъ прахъ, съ какво ще се оправдаешъ предъ Бога за убийствата на невиннитѣ? . . . Искашъ ли богатства, азъ ще ти ги дамъ. . . Само спри ржката си отъ ножа, възлюби мира и съгласието, та и твоя животъ да се успокои и християнитѣ да отдъхнатъ отъ бедствия[1]).

Тъй говорилъ византийскиятъ василевсъ. Това, което е важно да се отбележи, това, което изисква особено историческо и психологическо изучване, то е, че Симеонъ се е съгласилъ да сключи миръ. Двамата владетели се раздѣлили, откакъ василевсътъ поднесълъ на Симеона голѣмъ брой подаръци.

Историцитѣ признаватъ, че това е билъ най-великия день за Симеона, може би и най-великия день отъ българската история[2]). Българскиятъ царь ималъ въ краката си наследника на императоритѣ и му предписвалъ условия за миръ подъ самитѣ стени на Цариградъ.

Византийската империя, прочее, не е могла да се домогва, че тя е единствената, вселенска империя. Срещу нея стояла въ всичкото си величие и друга империя — Симеонова България. По този случай Хилфердингъ казва: „Както и да скриватъ византийскитѣ писатели въ разкошни фрази това унижение, както и да скриватъ тѣ условията, съ които ромеитѣ сѫ купили мира, но всѣкакъ въ витиеватото и хитро разказване тѣхно, забелѣзватъ се неопровержими белѣзи на истинското положение на работитѣ. Продумалъ, не продумалъ Симеонъ словото „миръ“, тозъ часъ тичатъ при него патриархътъ и висшитѣ византийски сановници; пожелава Симеонъ срѣща съ василевса, и той, безъ да скрива своята радость, тича да се възползува отъ предложението; когато се готвятъ вече за срѣща Симеонъ подпалва подъ Цариградъ черкови и пуща своитѣ българи на грабежъ[1]. Императорътъ не гледа това, а какво впечатление е трѣбвало да произведе върху съвременницитѣ тази молба на ромейския императоръ „да смегчи пресвета Богородица неумолимото сърдце на българския господарь!“ Каква е трѣбвало да бѫде тая срѣща, при която Симеонъ кара василевса (ние знаемъ уважението на византийцитѣ къмъ етикета), щото императорътъ да стои на мѣстото за срѣщата, а Симеонъ да заповѣда да провѣрятъ дали всичко е наредено честно, дето предъ лицето на сената и синклита на Византия и предъ самия василевсъ се раздаватъ въ честь на българския господаръ поздравления, които се отдаватъ на кесарь, дето огромната, блестяща военна свита на Симеона затъмнява тѣлохранителитѣ на императора и като че ли императорътъ, отивайки на тази срѣща, се предава въ рѫцетѣ на неприятеля и дето съ речь почти умолителна трогва и „засрамва“ Симеона съ своето „смирение“[2].

---

[1]) В. Н. Златарски, ц. с. т. II. стр. 466—467. Думитѣ на императора сж предадени тукъ съ съкращение; ср. Гильфердингъ, 144.

[2]) Гильфердингъ, ц. с. 144.

Рамбо мисли, че величието на Византия, нейната старинность, слава, вѫтрешна култура, сѫ спрѣли българския царь да отиде по-нататъкъ. „Той (Симеонъ), казва Рамбо[3], който току-що се смѣташе, че е близко да вземе мѣстото на цезаритѣ, сега се вижда толкозъ отдалеченъ. Той разбираше, какво велико нѣщо е византийската империя. Този който му говорѣше въ този моментъ, този старецъ, когото той съ удоволствие обиждаше и пренебрегваше; този господарь, който съ една слаба свита, въ черковно одеяние върху снагата си, бѣше дошелъ безъ страхъ да го намѣри всрѣдъ неговата мощь и триумфъ, който съ влажни очи отъ сълзи, пролѣни предъ храмоветѣ, му говорѣше за милость и за човѣщина; този владетель не бѣше обикновенъ. Той бѣше императоръ най-отличенъ, монархътъ типъ — наследникъ на най-старото царство въ вселената, единъ жрецъ — господарь и истински патриархъ на източното християнство. Неговата

---

[1] Едва ли трѣбва да се приеме това ромейско твърдение за безспоренъ фактъ.

[2] Гильфердингъ, Письма объ ист. серб. и болгаръ, стр. 145—145.

[3] Rambaud, L' Empire grec. 335.

(на Симеона) надмѣнна и нестѣсняваща се душа „усети срамъ предъ унижението на тогози, който говорѣше“, неговата буйность падна предъ проявата на една нравствена мощь, толкова голѣма, че можеше да се унижава, безъ да падне. Като се връща при своитѣ, той (Симеонъ) имъ говори за мѫдростьта и унижението на Романа, очуденъ безъ съмнение, че това сѫ императорски качества. Той се възхищава отъ неговото величие, великодушие, непоклатимъ куражъ. И той се оттегли отъ Цариградъ, както Атила се бѣше оттеглилъ отъ Римъ,—смутенъ, обезпокоенъ, очуденъ да отстѫпи. Една нерешимость го обладаваше, Той дигна обсадата на Цариградъ, безъ да подпише трактатъ и завърши войната безъ да направи миръ“.

А сигурно не сѫ само тѣзи психологически причини, които сѫ заставили Симеона да се оттегли отъ Византия назадъ. Той имаше доста сериозни основания да оздрави своята сигурность, да се разправя пакъ съ западни съседи и несгоди[1]). Освенъ това, българскиятъ царь още веднъжъ разбра, че му е необходима флота, за да окрѫжи Цариградъ, който турцитѣ можаха да заематъ по-кѫсно, само следъ като уредиха своята морска сила. Отъ друга страна, смѣткитѣ на Симеона за добиване на морска сила отъ африканскитѣ араби, не се сбѫднаха, защото неговитѣ посланници, придружени отъ сарацински пратеници, бѣха пленени и проводени въ Цариградъ. Романъ успѣ чрезъ пленницитѣ араби да развали този Българо-арабски съюзъ. като императорътъ поднови плащането на ежегодния данъкъ на арабитѣ.

Напразно Рамбо[2]) мисли, че въ този день билъ разрешенъ въпроса, че Цариградъ вече никога не може да бѫде български. Симеонъ не се е никакъ разколебавалъ въ своя идеалъ, а това личи и отъ сетнешното му поведение и отъ приготовленията за новъ по-целесъобразенъ и засиленъ походъ. който обаче не му бѣше писано да осѫществи. Той е трѣбвало, преди всичко, да се разправи на западъ съ сърби и хървати, отъ които последнитѣ сѫ били засилени съ подръжката на Византия.

Византия правѣла всичко възможно, за да се съюзи съ Хърватско. Симеонъ виждалъ опасностьта на тая политика и се постаралъ да осуети сбѫдването на подобенъ съюзъ.

Когато Романъ Лакапинъ и Симеонъ се срещнали предъ стенитѣ на Цариградъ. забелязали се два орла; които летѣли надъ тѣхнитѣ глави, че се събиратъ за една минута и после се оттеглятъ, за да отлетятъ единиятъ къмъ Цариградъ, другиятъ кътъ Тракия. Споредъ Лъва Граматика сведущи хора видѣли въ това лошо знаменование, т. е. че миръ не ще се сключи. „Наистина. казва Рамбо, сега имаше две империи на полуострова Българската империя съ една безмѣрна широта: ромейската империя почти стѣснена до единъ градъ само“. Значи ли, обаче, какво този Симеонъ си е било отзелъ отъ своята политическа програма, особено за Цариградъ, програма, която се подзе и отъ други български владетели?...

---

[1]) В. Н. Златарски. ц. с. II. 414; Гильфердингъ, ц. с. 146.

[2]) Rambaud, L'Empire grec, 335—336.

На 15 май 925 г умрѣлъ Николай Мистикъ, който до последно издихание се стараелъ всѣкакъ чрезъ обширната си преписка съ Симеона да въдвори „миръ и любовь“ между Византия и България. Въ последното писмо до българския царь, Мистикъ настоява пакъ за „миръ“, подсказва му, че сега зависи отъ него „да назначи количеството злато и одежди и прибавя, че ако той поиска и друго, възможно за изпълнение, то и въ това ще получи удовлетворение“ „Нека българи и ромеи отново се върнатъ къмъ братско единение и едномислие и нека погине исконниятъ началникъ на враждата“.

Следъ смъртьта на Мистика, между Симеона и Романъ Лакапина се почва друга характерна за времето си преписка, въ която централната точка сж домогванията на Симеона, между друго и това да се нарича „царь на ромеитѣ“ и още да задържи окупиранитѣ вече отъ българитѣ ромейски земи. Романъ билъ доста смѣлъ въ писмата си. Симеонъ обаче зърналъ въ едно отъ тѣхъ, че императорътъ не мислѣлъ да вдига война за титлата“ царь на ромеитѣ“[1]). За да бжде спокоенъ отъ евентуално нападение отъ къмъ Византия, Симеонъ отговорилъ на първото Романово писмо много меко. И следъ това се приготвилъ за воененъ походъ срещу хърватитѣ, чрезъ които Византия гледала да спжва политиката на Симеона. Този походъ излѣзълъ несполучливъ. Но при посрѣдничеството на папа Иоанъ X между хървати и българи се сключилъ неочаквано миръ, по който случай Симеонъ сполучилъ да добие обѣщание отъ папата за „царски вѣнецъ и скиптъръ“, а българската черкова да се признае за автокефална съ патриархъ[2]). Тѣзи сближавания на Симеонъ съ папата и помирението съ хърватитѣ, твърде естествено, смутили Византия. Тамъ предусетили предстоящата опасность. Империята се намѣрвала изолирана както въ 922 г. Този страхъ личи явно отъ третото и последно писмо на Романъ Лакапинъ до Симеона (въ края на 926 или началото на 927 г.), въ което той моли пакъ „за стария миръ“[3]), който трая 17 години.

---

[1]) В. Н. Златарски, ц. с. II. 493.

[2]) Ibidem 507.

[3]) Ibidem 512.

Симеонъ, обаче, не се повлиява отъ това писмо на Романа. Той се готви пакъ да пристѫпи по-енергически къмъ изпълнение на начертания си планъ[1]), на своето въжделение, окончателното завладяване на Византия. Но тъкмо въ надвечерието, когато да се сбѫдне неговия идеалъ, той починалъ скоропостижно (27 май, 927 г.) безъ да дочака и получи обещаната отъ папата царска корона[2]).

Личностьта на Симеона е ценена отъ много стари и нови лѣтописци, историци и писатели. За него има много мнения, сѫждения, характеристики. Умѣстно е да се изтъкнатъ по-важнитѣ; необходимо е да се напомнятъ и отрицателни и положителни отзиви за великана български царь, който,—това всички признаватъ—създаде „златния вѣкъ на българската история“, издигна България до недосегаема висота, постави я въ тогавашния свѣтъ като втора империя, редомъ съ Византийската, начерта обширна и блѣскава държавна и културна програма, която изпълнява съ постоянство, съ непоколебима воля и съ тактика, криво ценена отъ нѣкои, които виждатъ въ деятелностьта на най-славния български царь случайни настроения, колебания и капризи.[3])

Една интересна характеристика за Симеона срещаме въ писмата на Николая Мистикъ, патриархъ, който е познавалъ лично Симеона. Въ 923 г. той му пише така: „Знамъ, че ти ежедневно напояващъ своята прекрасна душа съ живоносната вода на учението. Знамъ, че ти любознателно повтаряшъ книгитѣ на древнитѣ“. Въ друго писмо и на друго едно мѣсто, той пише, че „Симеонъ се е отличавалъ съ несъмнено благородство на душата, съ здравъ разсѫдъкъ, по умъ нѣмалъ равенъ на себе, ненавиждалъ злото, отвращавалъ се отъ несправедливоститѣ, билъ украсенъ съ всички добродѣтели“, и прибавя, „че животътъ му малко се отличавалъ отъ живота на отшелницитѣ“.

Но тази строгость въ нравитѣ никакъ не е била последица отъ аскетически теории, а основно условие за голѣма умствена и държавническа деятелность, посредствомъ която, споредъ думитѣ на Мистика „той довелъ българската народность до върха на славата.“

Съ своето прилежание и любовь къмъ науката той очудвалъ и византийскитѣ ромеи, казва Луидтпрандъ.

За Симеона Иванъ Екзархъ Български казва: „Той изследва всички книги на Свещеното Писание, характера, обичаитѣ и мѫдростьта на всички учители и напълни своя дворецъ съ книги“.

Имало е голѣмо основание да се нарече отъ съвременницитѣ си Симеонъ „втори Птоломей“, като се знае неговото грамадно участие и сътрудничество въ разцвѣта на българската книжнина.

---

[1]) Дриновъ, Съч. I. 402.

[2]) В. Н. Златарски, ц. с. II.

[3]) Н. Кузнецовъ, **Писмата на Лъва Магиатра и Р. Лакапина МСБ., кн. XVI—XVII, стр. 179 и 245.**

Особено високо сѫ ценени отъ всички, изучвали Симеоновия златенъ вѣкъ, книжовно-просвѣтнитѣ заслуги и въобще културната деятелность на великия царь. Безъ Симеоновата всецѣла поддържка, дадена на ученицитѣ на св св. Кирилъ и Методий, безъ насърдчаването да се разцъвти славянската писменность въ България до неимовѣрни размѣри, славянството не щѣше, сигурно да се снабди така скоро и лесно съ висока цивилизация. Геniятъ на Симеона схвана колосалното значение на славянската книга, дадена отъ първопросвѣтителитѣ, и съ своята лична подръжка той ѝ даде криле за широкъ и високъ полетъ. Никой не може да отрича тази историческа заслуга на Симеона, на България.

Още Шафарикъ бѣше налучкалъ голѣмото значение на Симеоновитѣ заслуги въ просвѣтно отношение. Той писа: „Симеонъ е нареченъ великъ. защото си е свилъ непобедимъ вѣнецъ не само на бойното поле, противъ враговетѣ на неговия народъ и на властьта му, но сѫщо и на тихото и мирно поле на науката, гдето се е старалъ за просвѣщението на духа и за образованието на сърдцето и на мисъльта“[1]).

Калайдовичъ въ своя бележитъ трудъ за съвременика на Симеона „Иоанъ Екзархъ“ казва: „Симеонъ, първи самъ, въпреки непрестаннитѣ си войни съ гърцитѣ, намѣрвалъ време да се занимава съ преводи отъ гръцки; второ той събрвлъ около себе си крѫгъ способни и просвѣтени люде и порѫчалъ на всѣкиго отъ тѣхъ едни или други работи; той, споредъ сведенията на едни отъ тѣхъ, изпълнилъ съ книги своя палатъ[2])“.

Ето какъ Хилфердингъ очертава личностьта и деятелностьта на Симеона. „Той управлява България 39 години. Съ неговото име е свързана най-блѣскавата епоха отъ Българската история. Той е великъ по своитѣ благородни стремления къмъ просвѣщението на славянския народъ. Мисъльта на Кирилъ и Методий не намѣрваше по̀-ревностенъ изпълнитель. Отъ плодоветѣ на неговитѣ грижи се ползваше въ течение на вѣковетѣ, ползва се отъ тѣхъ и до сега цѣлиятъ славянски православенъ свѣтъ. Безспорно, въ много отъ книгитѣ, съ които и сега се ползва православната черкова въ Русия, България и Сърбия, при всички промѣни въ правописание и езикъ, и при всичкитѣ поправки на автентични текстове, остава въ основата имъ превода, правенъ при Симеона. Симеонъ прояви всички усилия, всичко могѫщество на българската държава“.[3]).

---

[1]) М. С. Дриновъ. Съч. II. стр. 44.

[2]) Калайдовичъ. Иоанъ Екзархъ, стр. 102.

[3]) Гильфердингъ, ц. с. 148—149.

Отъ сръбскитѣ историци нека приведемъ тукъ отзивитѣ на Д-ръ Божидаръ Петрановичъ и Ст. Станоевичъ. Първиятъ казва: „При наследника на Бориса, Симеона, народната просвѣта е славила своя златенъ вѣкъ“1).

„България, казва Станой Станоевичъ, заякнала подъ даровития Симеонъ до толкова, че завладѣла повечето земи на Балканския полуостровъ и станала най-силна държава на Изтокъ. При това положение, както било естествено, България се стремила да си подчини и сърбитѣ, за да ги употреби срещу Византия. Ала отъ друга страна и Византия гледала да придобие сърбитѣ и да ги изкористи срещу българитѣ. Най-голѣмо влияние върху сръбскитѣ земи имали българитѣ презъ всичко време на Симеоновото царуване. Поради това презъ това време много сръбски княжества свързали своитѣ интереси съ тия на българската държава2).

Д-ръ К. Иречекъ въ своята „История на българитѣ“ очертава така деятелностьта и личностьта на Симеона: „Въ този двадесеть годишенъ миренъ периодъ старославянската литература, отъ която Симеонъ се интересувалъ тъй много, можа да се развие безъ пречки. Епископъ Константинъ, попъ Григорий, Иоанъ Екзархъ, монахътъ (черноризецъ) Храбъръ и други писатели я издигнали въ течението едва на полустолѣтие до такъвъ разцвѣтъ, че тя въ черковно отношение не е оставала далечъ отъ тогавашната латинска и гръцка книжнина. Съвременницитѣ на Симеона го сравняватъ съ египетскяя царь Птоломей“.

Отъ българскитѣ историци и писатели достатъчно е да се поменатъ по-бележититѣ и да се приведатъ нѣкои отъ тѣхнитѣ отзиви за Симеона.

На първо мѣсто ние поставяме Маринъ Дриновъ, който за да характеризира личностьта на Симеона, се позовава на отзивитѣ на Николая Мистикъ и Луитпранда, които приведохме по-горе „Любовьта къмъ наука и книжовни занятия той запазилъ до края на живота си... Въобще съ своята начетеность и култура той никакъ не отстѫпвалъ на съвременнитѣ нему Византийски императори — Лъвъ Философа и сина му Константинъ Багренородни, най-добритѣ представители на византийската цивилизация въ X в. Като бѣше равенъ тѣмъ въ това отношение, той никакъ не имъ приличаше въ всички други отношения“3). И тукъ Дриновъ привежда свидетелствуването на патриарха Николая, който е познавалъ лично българския царь, че той се е отличавалъ съ „несравнимо

---

1) Др. Б. Петрановичъ, Богомили, Црква Босенска, 1864, стр. 22.

2) Ст. Станоевич, История српскога народа, друго издание, стр. 49.

3) М. Дриновъ, съч. I. 374—375; Иречекъ, ц. с. 204, ср. у сѫщия 211.

благородство на душата, съ здравъ разсѫдъкъ, по умъ нѣмалъ равенъ на себе си "[1]), ненавиждалъ злото, отвръщавалъ се отъ несправедливостьта[2]), билъ украсенъ съ всички добродетели[3]), въ частния си животъ се отличавалъ съ трезвость и „не си позволявалъ никакви излишества".

Проф. В. Н. Златарски въ своето пространно изложение за Симеона[4]) подчертава най-много „териториалното разширение, политическото засилване и високото културно-просвѣтно развитие, които се намѣрватъ въ непосредни връзки съ многогодишната борба на България съ Византия за политическо надмощие, — борба, която обхваща почти по-голѣмата часть отъ царуването на Симеона"[5]). „Съ своето прилежание и обичь къмъ науката той обръщалъ вниманието на цариградскитѣ гърци и билъ нареченъ отъ тѣхъ за ученостьта си ἡμιαργος, т. е. полугрѣкъ" — „Териториалното разширение на българската държава (при Симеона), което донесло обединението на едноплеменнитѣ славяни на Балк. П-овъ, политическото и икономическо засилване, което направи българския народъ главенъ факторъ въ юго-източна Европа, и културно-просвѣтния напредъкъ, който се изразилъ въ създаването на национално-българска книжнина, издигналъ България до такава висота, че нейниятъ господарь се почувствувалъ вече достатъчно силенъ, за да се изстѫпи като съперникъ на източния императоръ. Като билъ владетель на по-голѣмата часть отъ Балканския П-овъ и съзнавалъ своята политическа мощь отъ една страна, и отъ друга — като му била добре известна слабостьта на империята, до която тя бѣше дошла при императора Лъва VI поради външни несполуки и вѫтрешни размирици, Симеонъ се считалъ ако не по-горе, то поне равенъ на византийския императоръ и поради това у него се зародила мисъльта, не само, че той притежава и политическо и морално право да носи титла равна на императорската, но и че е настанало време, когато той трѣбвало да седне на престола на източнитѣ императори, следъ като завоюва Цариградъ и го направи столица на обширната си държава, а себе си да провъзгласи за царь на българи и ромеи — мисъль, която бѣ обхванала цѣлото сѫщество на Симеона и станала единъ отъ главнитѣ двигатели на неговата дейность презъ втората половина на царуването му“[1]).

---

[1]) Писмо на Николая до Симеона, 17.

[2]) Писмо, 16.

[3]) Писмо, 22.

[4]) История на Българската държава, II. т. 278.

[5]) Ibidem, 280.

Д. Мишевъ въ своята историческа работа „България въ миналото“ подчертава деятелностьта на Симеона като отлична и личностьта му като гениална. „Гениятъ на Симеона далъ форма на идеята на славянскитѣ просвѣтители св. св. Кирилъ и Методий, като продължилъ творчеството имъ заедно съ тѣхнитѣ ученици[2]). При Симеона дейностьта въ полето на просвѣтата и на книжнината достига своя апогей: Симеона титулували Велики не толкова за воennитѣ, колкото за културнитѣ приобретения, поради което царуването му е наречено отъ ученитѣ слависти „златенъ вѣкъ на България“[3]) и той заема най-голѣмо и най-лично мѣсто въ българската история и въ славянската мисъль съ просвѣтната си и книжовна дейность. Той билъ най просвѣтениятъ българинъ въ IX в. и единъ измежду най-ученитѣ мжже въ Европа. Той съперничелъ съ Константинъ Багренородни, неговъ съвременникъ и императоръ византийски. Както Багренородни билъ въ Цариградъ душа на литературно и научно движение, насърдчавалъ писателитѣ и самъ писалъ, така и Симеонъ билъ душа, покровитель и насърдчитель на първитѣ български писатели и учители. Той го и превъзходствува. Той почва своето меценатство преди Константина и го не ограничава само въ столицата си, Преславъ. Той закриля дейцитѣ и писателитѣ въ Охридъ, начело на които стоялъ Климентъ. . . Дворецътъ на Симеона билъ първата българска академия: той билъ пъленъ съ книги и съ писатели. Въ тази академия писателитѣ постоянно се събирали и съвещавали съ него и подъ негово ржководство превеждали и творили, както и самъ той пишелъ и творилъ. Въ нея той приемалъ писателитѣ и дейцитѣ отъ Охридъ и другаде, съвещавалъ се съ тѣхъ и имъ давалъ директиви“[4]).

Въ една обширна монографическа статия озаглавена „Вѣкътъ на Симеона Велики“[5]) Цв. Стояновъ е налучкалъ, споредъ насъ, характеристиката на Симеона като политикъ и държавникъ. Авторътъ основателно възстава противъ повърхностнитѣ критици, наши и чужди, които обвиняватъ Симеона: 1. че отъ любовь къмъ самодържавие дирѣлъ само поводъ да води войни съ Византия: 2. че вмѣсто да се посвети на вѫтрешна организационна работа, водилъ 15 години войни за завладяването на Цариградъ; 3. че това завладяване било неосѫществимо не само, защото Симеонъ нѣмалъ флота, но че и да завладѣелъ Цариградъ, византийската култура щѣла да подчини България. Така че държавно-политическата дейность на Симеона имала само отрицателни резултати.

---

[1]) В. Н. Златарски. История на Бълг. държава, стр. 357. Вж. Второто писмо на патриарха Николая до Симеона. Сб. Н. У. кн. X. 1924 г. стр. 398—399, 402.

[2]) Д. Мишевъ, България въ миналото стр. 34.

[3]) С. Палаузовъ, Вѣкъ болг. царя Симеона: Петровичъ, ц. с. 22 — Иречекъ ц. с. 204.

[4]) Д. Мишевъ. ц. с. 37.

[5]) Цв. Стояновъ, Вѣкътъ на Симеона Велики. Отечество, броеве отъ 15 окт. 22 окт. до 19 ноември 27 г., 24 мартъ 1928 г.

Въ своето историческо изложение Цв. Стояновъ оборва тѣзи обвинения противъ великия царь. Неговитѣ заключения азъ попълвамъ съ още нѣколко: 1. Симеонъ не е воювалъ само отъ любовь къмъ изкуството, но защото е билъ заставянъ отъ държавна необходимость да воюва; той е билъ извикванъ на военна акция, защото това го изискваха българскитѣ, южно-славянскитѣ или балканскитѣ интереси; той трѣбваше да затвърди границитѣ, спечелени отъ предшественици и отъ самия него; 2. Симеонъ не е преставалъ да мисли и да работи за вѫтрешното устройство и закрепване, даже и презъ време на войнитѣ, които е водилъ пакъ съ цель за оздравяване границитѣ, засилване държавата и стопанско-културното ѝ издигане. Стремежитѣ да завладѣе Цариградъ пакъ сѫ имали за цель да се създаде най-здравъ, удобенъ и всѣкакъ привлекателенъ центъръ, който да обедини и ромейски и славянски земи; 3. какво би станало, ако Византия се установѣше като столица на една голѣма българска империя. дали Византия като много по-културна е щѣла да погълне българщината, е единъ въпросъ, който не може да се решава така лесно, субективно и съ предположения. Знае се по общо правило въ историческитѣ и обществени явления, че болшинството е, което налага своя отпечатъкъ на известни срѣди, дори и тогазъ, когато тѣ сѫ по-културни. Това се види и въ завладяването на Цариградъ отъ османцитѣ, които по култура стояха по-низко отъ ромеитѣ. Реалното положение на България представяше сигурни основания да се твърди, че заякнала при Симеона България културно-стопански и военно е съдържала всички елементи за едно здраво засядане въ Византия, за едно преобръщане на Византийската империя въ Балканска; 4. че не Симеонъ приготви пропадането на България, вече се помена, и нека се подчертае, че тази България следъ него сѫществува десетки години. И ако имаше достойни наследници следъ него, сигурно не щѣше нито рускиятъ князъ Светославъ да нахлуе въ България, нито пъкъ Иоанъ Цимисхнй да се яви ужъ за да я освобождава отъ руско владичество, а въ действителность за да я подчини на Византия.

Българската държава почна да се разлага при царь Петра, синъ и наследникъ на Симеона, съвсемъ не по вина на великия български царь и самодържецъ. Това разлагане трѣбва да се дири главно въ не твърдото управление на Петра, въ гибелното и противодържавно учение на богомилитѣ; въ развращаващето влияние и лошитѣ страни на византинизма и на Цариградъ, влияние упражнено следъ идването на ромейската принцеса Мария, внучка на Романа Лакапина, дъщеря на Христофора, станала българска царица и окрѫжена съ свита ромейски придворни; въ разногласията на българскитѣ боляри и стремежитѣ на нѣкои отъ тѣхъ къмъ сепаратизъмъ и автономия, най-после, въ систематическата онази и неуморна борба, която единъ неустрашимъ, непреклоненъ и уменъ василевсъ, като Иоанъ Цимисхий, съ своя и чужда помощь, прояви за разнебитването и поробването на България подъ Византия, безъ да намѣри приличенъ и енергиченъ отпоръ въ страната.

И така, признава се отъ всички, които сѫ проучили грижливо и дълбоко деятелностьта и личностьта на Симеона, че неговата фигура, въ вѣка, въ който е живѣлъ, е изобразявала една отъ най-изпъкналитѣ, културнитѣ, даровититѣ и свѣтли личности на времето си; че той е билъ като културенъ и интелектуаленъ деецъ, най-бележития въ своето време; че за България и за цѣлото славянство, съ покровителството и творчеството на славянската писменность, той е принесълъ услуги, каквито никой други преди него, а може би, до голѣма степень, и следъ него, не е принесълъ, като се сравнява времето, презъ което той е живѣлъ и работилъ, като не се изпускатъ изъ предъ видъ тежкитѣ тогавашни условия и мѫчнотиитѣ, що е ималъ на пѫтя си. Като държавникъ той е билъ господарь съ строго начертана програма, знаелъ е какво иска, а искалъ е цивилизацията, независимостьта и свободата на една българска държава, съ царь на чело, автокефалностьта на една българска черква, съ патриархъ, на една територия обща за всички славяни и балканци, при столица Цариградъ, въ която да се обедини славянството отъ Полуострова съ културнитѣ и високо интелектуални срѣди на Мала Азия, като прекара презъ ситото на славянското творчество това, което е създала източно-римската цивилизация. Съ една речь, Симеонъ е гледалъ да издигне и, въпреки всичко, издигналъ е Българската държава до най-високото културно, интелектуално, политическо и народно стѫпало, каквото тя не можа да достигне следъ него. Дейностьта на Симеона, прочее, е станала образцова и достойна за подражание на всички по-сетнешни български държавни владетели и отъ второто българско царство.

III.

Културно-държавна програма на Симеона.

Просвѣтна работа на Симеона.—Симеонови просвѣтни сътрудници. — Върхъ на книжовенъ разцвѣтъ. — Стремежи на Симеона за автокефална черкова. — Духовни лица като общественици и кодификатори.— Симеонъ и Климентъ. — Симеонъ иска патриархия. Защо? — Кога се почва обединението на славяни съ българи. — Що значи езикъ и народъ български и словѣнски. — Симеонъ противъ партикуларизма. — Византийски възгледъ за василевса. — Защо трѣбваше Симеону титлата царь. — Кой е утвърдилъ царската титла на Симеона. — Общъ погледъ върху Симеоновата програма.

Симеонъ е първиятъ български държавенъ владетель, който чертае една културно-политическа програма за своята държава. Той не само чертае тази програма, но и пристжпя къмъ нейното изпълнение съ вещина и постоянство, които му се признаваха даже отъ неговитѣ най-голѣми противници. Би могла да се изложи тази програма на Симеона въ 4 точки, както следва:

1. Просвѣтно издигане на народа.

Ученикъ на Магнаурския университетъ въ Цариградъ,[1] посещавалъ библиотекитѣ, музеитѣ, философитѣ, богословитѣ, правницитѣ на Византия, които въ негово време издигнали значително позападналата преди култура, Симеонъ не можеше да не съзнава голѣмото значение на просвѣтата за единъ народъ, особено за единъ народъ като българския, който тепърва имаше да прояви своитѣ духовни дарби. Приемникъ на единъ ученолюбивъ и преданъ на християнската образованостъ господарь, какъвто бѣше баща му Борисъ, Симеонъ продължи още по-упорито просвѣтителната деятелность, почната въ предшествующето царуване. Той намѣри надеждни и много полезни сътрудници въ лицето на ученицитѣ на Кирила и Методия, забѣгнали въ България и намѣрили широко гостоприемство въ българската столица още при Бориса.

---

[1] Магнаурскиятъ университетъ е онази висша школа, която била открита още при кесаря Варда и при съдействието на тогавашния патриархъ Методия (842—897). Магнаурски или Магнаврски е нареченъ по двореца Магнаура (или Магнавра, Μαγναυρα), дето се помѣщавалъ. Тукъ се е училъ и св. Кирилъ (при монашеството си Константинъ).

Ако първоначално Преславъ бѣше едно огнище на книжовна и въобще просвѣтна деятелность, скоро подобна и по-усилена деятелность се прояви въ други единъ центъръ— Охридъ (Ахрида). Тамъ, въ тази изрядно българо-славянска покрайнина, бива изпроводенъ отъ Преславъ св. Климентъ. Тамъ той почва онази учителска, проповѣдническа деятелность, която очудва по своята интенсивность. Погледитѣ на Симеона не можеха да не се спратъ въ Преславъ като голѣмо културно-просвѣтно срѣдище. Но той не изпусна изъ предъ видъ западнитѣ български земи. Съ негови грижи Охридъ става разсадникъ на школно образование и на литература, каквато можеше да се развива въ онова време. Тамъ се открива онова училище, ръководено отъ Климента, което дава повече отъ 3,500 ученици, рѣдко за онова време явление и въ най-културнитѣ страни. Можемъ да си представимъ какво голѣмо значение ще сѫ имали тѣзи 3,500 души възпитаници на Климента и работници въ полето на българската просвѣта и книжнина. Освенъ това около него сѫ се готвѣли за обществена деятелность по-особно и духовни лица.

Климентовата просвѣтна дейность въ не далечната отъ Охридъ негова Величка и Дребичка епархия е имала такова голѣмо значение и оставила тъй дълбоки слѣди, че дори охридски архиепископи-гърци въ по-сетнешно време не покътнали славянското богослужение; най-бележититѣ отъ тѣхъ, напр. Теофилактъ, Хоматианъ сѫ писали хвалебни пѣсни за тоя „великопреподобенъ апостолъ на цѣла България, свѣтилникъ и учитель български".[1])

---

[1]) В. Н. Златарски, ц. с. II, 265. Тукъ проф. Златарски подлага на обширенъ критически анализъ всички мнения и сведения за епархията, въ която действувалъ първиятъ бълг. светитель Климентъ. А Климентовата епархия наречена Велечьска ще е била съставена отъ нѣколко околии, които сѫ били но течението на р. Велича (Кичевска долина) и въ XI в. влѣзли въ Дебърска епархия. Близостьта на епархиятв до Охридъ е давала възможность на светителя да изпълнява задачата си и като епископъ на Велечьската епархия и като учитель, просвѣтитель на цѣлата охридска область.

Другото название на Климентовата епархия Дребица, споредъ нѣкои обемала гористата мѣстность къмъ Дебърца (Горня и Долня, на сев. отъ Охридъ до Кичевско

Симеонъ се радвалъ извънредно много, когато самъ лично наблюдавалъ и виждалъ многополезната деятелность на българския светитель и учитель. Той не само насърдчава и подбужда къмъ просвѣтна и книжовна дейность известни писатели и подвижници като Климентъ, Наумъ, Иоанъ Екзархъ Български, еп. Константинъ, презвитеръ Григорий, после епископъ и др.; но и самъ лично се подвизавалъ като писатель и наставникъ, за да покаже, колко голѣмо значение той придава на културно-просвѣтната страна отъ своята дейность.

Симеонъ самъ работи и съставя познатия „Златоструй“ въ състава на който сѫ внесени 135 речи на великйя ораторъ въ старина Иоана Златоуста. По негова изрична порѫчка се превежда тълковния сборникъ, станалъ у насъ известенъ подъ името Симеоновъ Сборникъ, а въ Русия Светославовъ Сборникъ. Епископъ Константинъ съставя първа българска стихотворна работа; Иванъ Екзархъ пише първо обяснение за произхода на вселената въ своя Шестодневъ; Черноризецъ Храбъръ обяснява и защищава светостьта на първата българска азбука, открита отъ св. братя Кирилъ и Методий.

Не може да се каже, както правятъ мнозина, че научната работа и образованостьта, която е залѣгалъ Симеонъ да бѫде разширена и развита въ българскитѣ земи, е имала само вѣрски или черковенъ характеръ. Въ това време самата образованость изобщо, и въ Византия и на Западъ, се е отнасяла главно, за да не кажемъ изключително, върху теми и предмети, засѣгащи вѣрската страна. Трѣбва, обаче, да се подчертае, че както въ западно-българския Охридски центъръ, така и въ Преславското културно огнище, се е обръщало внимание на проповедитѣ, които сѫ готвени, за да се произнасятъ въ черкови и които сѫ имали за задача да издигатъ не само евангелския моралъ, но и да даватъ сведения отъ вѣрско-свѣтски характеръ, въ всѣки случай за онова време служащи за общо обогатяване на духа. Всичко това се е вършило подъ прякия надзоръ и обикновенно по инициативата на самия Симеонъ, най-обрезования човекъ на своето време, въ сътрудничество съ неговитѣ сподвижници. Не току-тъй Симеонъ е билъ прогласенъ за втори „Птоломей“. Нали самъ Патриархъ Николай Мистикъ въ писмата си до него го хвали, че той всѣки день „напоява своята прекрасна душа съ живоносната вода на учението и че любезнателно чете книгитѣ на древнитѣ“.

„Въ онова време, казва Туницки, когато западнитѣ европейски народи не могли да мислятъ за народенъ езикъ въ богослужението, когато у западнитѣ славяни писменостьта не е сѫществувала, когато Русия още не била озарена отъ християнската вѣра, въ България за нѣколко десетки години се създава самостойна славянска църква съ народенъ езикъ и народно духовенство, съ славянска просвѣта, която достига нечувани успѣхи".

„Ни една отъ западнитѣ литератури, продължава сѫщиятъ, въ зарята на своето сѫществуване и въ тъй кѫсо време не е дала толкова много преводи и самостоятелни съчинения отъ богословско, историческо, богослужебно и поучително съдържание, както българската литература въ златната си епоха."

2. Самостоятелность и национализация на българската черква.

Ромейската култура, която, както казватъ съвременици[1]), бѣ възпитала въ Симеона единъ „полугрькъ" hemiargos, idest semigrecos[1]) не само не угаси въ великия български царь националното българско чувство; напротивъ, тя го изостря още повече. Симеонъ се чувствува българинъ и копнѣе да разшири и закрепи българската държава, като я издигне до степень на свѣтовна империя. За тази цель неговиятъ прозорливъ умъ виждаше необходимость да му дойде на помощь и черковата, но черкова национална, българска, черкова, дето се проповѣдва и служи богу на български, на която органитѣ да сѫ българи, проникнати отъ съзнанието на Симеоновитѣ задачи. И той си реши, както бѣше сторилъ и баща му, че българската черкова трѣбва да бѫде национална, самостоятелна, независима.

Противно на това, което се наблюдава въ други славянки страни, приели християнството по източно вѣроизповѣдание, Борисъ и Симеонъ, още повече, се залавятъ сериозно да създадатъ една национална черкова, независима отъ Византия, отъ вселенския патриархъ. Презъ нѣколко столѣтия кръстена Русия остава въ зависимость и даже въ известно подчинение къмъ Византия, отъ дето дълго време сѫ идвали духовни лица, епископи, митрополити. Това е траяло почти до завладяването на Византия отъ османцитѣ. Сѫщото е било и следъ покръстването на сърби и румѫни.

Между това и Борисъ и Симеонъ никакъ не се колебаятъ, още при първото въвеждане на християнството, още при първитѣ стѫпки на духовната иерархия, да положатъ за нея национални основи. Черковата трѣбва да бѫде българска, въ нея трѣбва да се служи по български и нейното началство не може да бжде не родно и да се намѣрва извънъ българската земя.

---

[1]) Луитпрандъ, Antapodosis, стр. 29; М. Дриновъ, Южные славяне и Византія въ X в. Съчинения, т. I, стр. 374.

Симеонъ виждаше въ духовенството и най-изрядни сътрудници. Въ онова време представителитѣ на черковата, и на Изтокъ и на Западъ, играеха голѣма роля въ обществеността и въ държавностьта. Тѣ бѣха съветници на държавнитѣ владетели, много пжти тѣхни посланици, участници въ дипломатическата подготовка за миръ или при сключване на самия миръ.

Вънъ отъ това, по-особено въ България, духовнитѣ лица бѣха повикани да се занимаятъ съ преводъ на нѣкои канонически и законни книги. Такива книги се появиха вече въ времето на Бориса, но сигурно нѣкои сж се появили и допълнили по-кжсно въ времето на Симеона, въ нови „прѣложения“ и редакции.

При Симеона вече сж били познати преводитѣ отъ Номоканона на Иоанъ Схоластика съ 50 титула, Законъ Соудный Людьмъ и други законно-правни сбирки, отъ които нѣкои се срещатъ въ познатата сбирка „Книги Законныя“[1]).

А нѣма никакво съмнение, че при Симеона сж се създали и появили въ нови редакции и преписи както З. С. Л., така и Номаканона съ XIV титула и други нѣкои законни сбирки.

Достойно за особено внимание е отношението на Симеона къмъ Климента, когото той назначи за Велечьски епископъ, като разшири и епархията му до размѣри на една много голѣма область.

Когато, престарѣлъ и уморенъ отъ непрекжснати трудове, Климентъ се усетилъ недостатъчно здравъ и силенъ, за да продължава своя подвижнически трудъ, той се явилъ при царь Симеона и го помолилъ да го освободи отъ управлението на неговата епархия и да назначи вмѣсто него други по-работоспособенъ замѣстникъ. Климентъ се извинявалъ, че не би желалъ да напусне своята подвижническа служба, но какво да прави, като го налегнала старость и усеща, че не може да прилага достатъчно трудъ и енергия въ изпълнението на задачи, каквито се изискватъ отъ неговото положение. и той се моли на Симеона: — „Дай ми, казва му той, тия малко останали ми дни, да прекарамъ въ беседа съ себе си и Бога. Добро жилище за това ще ми е монастирьтъ, — позволи ми да умра въ него... Щомъ като черковнитѣ грижи не сж по силитѣ ми, защо да заемамъ тази длъжность... Гледай да не би черковата, която при моето епископствуване разцъвна повече отъ много други черкови, да не се разстрои пакъ при мене; но, както казахъ запази нейното достолепие съ помощьта на по-силни отъ мене, защото не е малка опасностьта да тръгнатъ работитѣ на зле поради моята болесть".

---

[1]) „Книги Законныя“ сж издадени отъ проф. А. Павловъ въ Сборникъ русск. языка и словесности Ак. наукъ: 1885. Подробно за законодателството въ време на Симеона се даватъ сведения по-долу въ отдѣла „Законодателство“.

Симеонъ билъ смутенъ отъ това неочаквано заявление на светителя и, както разказва житието на Климента, той му отговорилъ: „Що думашъ, отче? Какъ азъ ще мога да гледамъ да седи други на този престолъ, до като ти си живъ? Какъ да лиша царството си отъ твоитѣ архиерейски благословии? Твоето отричане отъ епископския тронъ е за менъ злокобенъ белегъ, че ще изгубя царския си тронъ. Ако съ нѣщо съмъ оскърбилъ твое преподобие, като несъзнателно съмъ съгрѣшилъ, защото не знамъ да съмъ съгрѣшилъ въ нѣщо къмъ тебе, а ти като ни щадишъ като баща, не искашъ да изобличишъ моето лошо поведение, къмъ тебе, а криешъ истинската причина подъ предлогъ на тѣлесна немощь, тогава кажи, моля ти се, азъ съмъ готовъ да се покая, и като синъ да излѣкувамъ болката на моя отецъ; ако ли пъкъ нѣма какво да посочишъ, като наша вина, защо искашъ самъ да обиждашъ тия, които съ нищо не сѫ те оскърбили. Не можешъ и клира да обвинишъ, че е не послушенъ и не покоренъ, защото ти самъ всички възроди чрезъ евангелието и ги възпита въ преданность къмъ себе и Бога. Нито насъ можешъ да обвинишъ, че сме захвърлили скоро заповедитѣ ти, нито друго нѣщо има за осѫждане въ твоето паство. Защо тогава оставяшъ чадата си да съжаляватъ за твоето безпричинно отегляне? Или се съгласи, отче (да останешъ на мѣстото си), или пъкъ, въ противенъ случай, ще произнеса строга дума: „Каквото и да казвашъ, нѣма да те послушамъ, каквото и да сторишъ. нѣма да се съгласяя. Оставка може да има, струва ми се, само за недостойни, а ти си по-горе отъ всѣко достойнство".

Климентъ се съгласилъ, но той си отишълъ въ монастиря въ Охридъ на почивка, легналъ боленъ, и се поминалъ на 21 VII 916.

И Симеонъ е уважавалъ представителитѣ на българската черкова, съветвалъ се е съ тѣхъ, вземалъ е отъ тѣхъ съвети, давалъ имъ упѫтване за издигане колкото се може повече националната образованость, черкова и държава, и въ всичкото време на своето царуване той е съгласувалъ своята деятелность по черковни въпроси съ разбиранията на черковата. Той е намѣрвалъ, че Черковата безъ Държавата и Държавата безъ Черковата не ще могатъ да изпълнятъ своитѣ задачи — Черковата нѣмайки нито силата, нито срѣдствата за това, Държавата бидейки лишена отъ приготвени просвѣтени държавници.

За Симеона е било важно твърде много, на чело на българската черкова да бѫде поставенъ свещеноначалникъ, който да има високата титла Патриархъ. Той е разбиралъ много добре значението на титлитѣ: Царь и Патриархъ. Ако съ титлата Царь, Цесарь, Василевсъ, т. е. императоръ, той искаше да заеме мѣсто, което му се падаше, споредъ неговото разбиране, въ иерархията на тогавашнитѣ владетели и за държавнитѣ му цели, въ сжщото време и за българския свещеноначалникъ той искаше титлата Патриархъ. Въ тази титла той виждаше символъ и съдържание на една народна българска автокефална черкова, виждаше нейния националенъ характеръ. Не суета, не тщеславие караха Симеона да се домогва за добиването на тѣзи две титли. Както за себе си, тъй и за българския свещеноначалникъ, той смѣташе това като една национална необходимость и като окончателна санкция на българската политическа и черковна свобода, самостоятелность и независимость. Ето защо, като не успѣ да добие патриаршески титулъ за бълг. свещеноначалникъ, самъ разреши въпроса чрезъ свикването на единъ архиерейски съборъ (918 г.), който провъзгласи автокефалностьта на българската черкова, избра изъ срѣдата си и посвети първия български патриархъ Леонтия[1]). Така че, ако при Бориса се почна, при Симеона се завърши изграждането на националната черкова. Тази програмна насока на великия царь бѣше завещана и на сетнешнитѣ поколѣния, които я пазиха свято.

3. **Единство и централизация на българската държава.**

Симеонъ започна своето царуване въ едно време, когато българската държава бѣше съ една широка територия, отсамъ Дунавъ и отвъдъ Дунавъ и когато българската народность бѣше окончателно образувана. Трѣбва да се подчертае, че стѣгането на българската държава и образуването на българската народность бѣше се извършило по-рано; че Аспаруховата дружина отъ какъвто произходъ и съставъ да бѣше като етнически елементъ, бѣ погълната и напълно асимилирана отъ славянската многобройна стихия.

Твърде рано още първитѣ български князе Тервелъ (701—721), Телерикъ (768—777), Крумъ (803—814) и Омортагъ (814—832), видѣха бързото извършване на това обединение на появилитѣ се въ V до VII вѣкове славяни съ дошлитѣ по-късно носители на името българи, членове на Аспаруховата дружина.

---

[1]) В. Н. Златарски. Ист. на бълг. държава. II. стр. 401. Проф. Златарски напомня, че така е постжпилъ въ XIII в. и Иванъ Асѣнь II, а въ XIV в. сръбскиятъ Стефанъ Душанъ.

Нѣкои историци мислятъ, че едва следъ покръстването на българитѣ е могло да се извърши сливанието на двѣтѣ стихии, представлявани отъ славяни и Аспарухови българи. Нашето мнение е било и остава, че малката военна дружина на Аспаруха, състояща отъ смѣсь на разни степни неславянски и славянски племена, брояще не повече отъ 20 до 25 х. дружинници[1]), мощна съ своята дисциплина, военenъ духъ и подъ здрава команда, не е могла още въ първитѣ нѣколко десетилѣтия, та нека въ първото столѣтие, да се съпротивлява на естествения законъ, споредъ който силното, многобройното и по-културното, поглъща послабото, съвсемъ малобройното и не толкозъ културното.

Аспаруховитѣ българи, както варягскитѣ руси, германскитѣ франки, изиграха една сцѣпителна, централизаторска и дисциплинираща държавна роля всрѣдъ отдѣлно живущитѣ славянски племена въ Мизия, въобще на Балканския П-овъ. Тѣзи българи, чрезъ сговоръ съ славянитѣ, стегнаха и обединиха въ една държава—българската, всичкото онова население, което носѣше разни племенни названия и даде на тази държава своето име. Много справедливо Дриновъ нарича Аспаруховитѣ българи „Обединители на славянскитѣ племена". Тѣзи българи, нито се опитваха да наложатъ на славянския елементъ каквито и да било свои обичаи, правни понятия и взаимоотношения, обществени и държавни разбирания. Славянскиятъ елементъ всецѣло прояви своята вѫтрешна духовна мощь, като възприе силната сцѣпителна организация, военна дисциплина и управителна централизация на малобройната военна Аспарухова дружина.

Ако следъ единъ вѣкъ и по късно византийскитѣ хронисти и други продължаватъ да говорятъ ту за български, ту за славянски езикъ, ту за славянски, ту за български боляри и титли, това никакъ не е доказателство, че между мѣстнитѣ славяни и придошлитѣ съ Аспаруха българи е продължавала да сѫществува нѣкаква народностна разлика, както между побѣдители и побѣдени, или хора отъ два враждуващи лагери. Чуванитѣ и въ Борисово, та и въ Симеоново време нѣкои титли, като Кавганъ, Тарханъ и др. никакъ не означаватъ, че раздѣлностьта е продължавала да сѫществува, както само по себе си не е обозначавало че самитѣ носители на тѣзи титли сѫ отъ нѣкакъвъ тюркски или турански произходъ. Безспоренъ фактъ е, че подобни титли и турански или татарски названия сѫ били носени и употрѣбявани и въ други славянски и неславянски държави, както много титли отъ тевтонски или германски произходъ сѫ се вмъкнали и сѫ се употрѣбявали презъ течение на вѣкове въ нѣкои латински народи, напр. у галитѣ. Означаватъ ли неславянство и ромейство у българитѣ голѣмиятъ брой титли, названия, термини чисто ромейски, които се срѣщатъ въ писмени актове, въ чисто български хрисовули?

---

[1]) Споредъ Михаила Сирийски Аспаруховата дружина имала около 10 х., споредъ В. Н. Златарски 20—25 х. души.

Колкото за срѣщанитѣ още при Бориса и Симеона поменавания за български и словѣнски езикъ, за български и словѣнски народъ[1]) дали не е най-правилно да се види и въ двете названия все едно и сѫщо понятие; словѣнски езикъ и народъ отъ етническо гледище, български отъ държавно гледище? Византийцитѣ бѣха „ромеи“ (римляни) отъ държавно и гърци отъ етническо гледище, и турцитѣ етнически бѣха турци, а — политически — османци.

За насъ е важно да се изтъкне, че когато се въцарявя Симеонъ широката бълг. държава е била една единна държава и че, както славянитѣ, дошли изъ Прикарпатието отъ къмъ изтокъ въ Мизия и на югъ отъ Балкана, така и другитѣ славяни, дошли отъ къмъ западъ и спуснали се къмъ Македония, сѫ били отъ единъ произходъ, съ едни нрави и обичаи, съ единъ езикъ, съ едни и сѫщи правни и обществени разбирания, съ единъ духъ, който ги е свързалъ и тогазъ, когато тѣ сѫ били раздѣлени на племена или отдалечени едни отъ други въ източни, въ западни, югозападни земи и когато тѣ се намѣрвали подъ разни власти и управления.

Ако е имало нѣщо, което въ държавно отношение е спъвало засилването и устройството на българската държава и преди Симеона, както и въ негово време, това е била онази славянска черта на племенно, обособено сѫществуване, което е било мѫчно да се надвие въ всички времена на българския държавенъ животъ. Ето защо въ програмата на Симеона е влазяло като едно главно начертание да премахне този сепаратизъмъ, да внесе пълно единство и да не допуска на мѣстни управници и боляри да проявяватъ партикуларизъмъ, чрезъ който се отслабя сцеплението на всички области въ една държава. Подобни боляри, които сочеха на своето наследствено право за мѣстно полунезависимо управление и положение, той ги вика въ столицата, дава имъ служби въ централното управление, въ болярския си съветъ, синклитъ или сенатъ. По този начинъ, той, види се, е искалъ да премахне онази разлика на „владащи“ или „владалци“, за които говорятъ българскитѣ хрисовули, като ги дѣлятъ на „**владалци царьства ми**“ и „**владалца по царьствꙋ ми**“, първитѣ бидейки назначавани отъ самия държавенъ владетель, а вторитѣ имащи своето право на известно автономно управление, като наследствени боляри, както поне се сматряли тѣ[1]).

---

[1]) Житие на Св. Климентъ отъ Теофилакта.

Симеонъ бѣше недоволенъ отъ тѣзи стремещи се къмъ полунезависимость боляри и князе отъ гледище на единностьта и централизацията на държавата. Тѣ спжваха. споредъ неговото дълбоко разбиране, стройния вървежъ на страната, и той искаше всѣкакъ монархическиятъ принципъ на единна България да преобладава надъ сепаратистическитѣ стремежи на мѣстни нѣкои князе и боляри. Той вѣрваше, че силата на държавата е на първо мѣсто въ стегнатостьта на разнитѣ териториални части, въ строгата и еднаква провинциална организация и въ пълната подчиненость на всички областни органи на централната власть.

Въ това отношение той бѣше, впрочемъ, продължитель и на здравата политика на баща си-Бориса I, който сжщо така дирѣше въ централизацията на държавната власть премахване на болярскитѣ произволи и засилване мощьта на бълг. държава. Нѣщо повече: и Борисъ и Симеонъ, както се помена, имаха още и размаха, имаха мисъльта да закржглятъ въ една словѣнска политическа единица всички словѣнски племена на Полуострова. Тѣ имаха въ това отношение по-късно и единъ продължитель-Самуила.

4. Титлата царь.

Симеонъ знаеше отлично дълбокия смисъль въобще въ политическо и международзо отношение на титлата Василевсъ (Βασίλευς); не бѣше отъ негова страна една суета да се нарече „Царь и самодържецъ“ (ἀυτοχρατωρ) на българитѣ, та и на ромеитѣ“. Споредъ тогавашнитѣ понятия у византийцитѣ, заети, впрочемъ отъ римския мирогледъ, можеше да има само единъ императоръ, респективно — единъ василевсъ[2]); всички други владетели, малки и голѣми, не можеха да добиятъ подобна титла, тѣ бѣха повече или по-малко по-долни и следователно подчинени на върховния владетель — императора. Всички земи на бившата римска империя и даже държавитѣ Франция, Германия, Италия — се смѣтаха по право за входящи въ състава на Византийската империя[3]). Ако въ езическо време римскиятъ императоръ бѣше и pontifex maximus, върховенъ жрецъ, представитель на божеството, та и самъ полубожество, сега византийската идеология бѣше облѣкла василевса въ одеянието на „богопомазанъ“ автократоръ, „свещено лице“, не само свѣтски но и духовенъ началникъ, архипастирь на християнското стадо[1]).

---

[1]) С. С. Бобчевъ. Старобългарски правни паметници. Виж. хрисовула на Константина Асѣня Тиха даденъ на Виргинския монастиръ св. Георги, стр. 149—153,

[2]) В. Н. Златарски, Писмата на Романъ Лакапина, М. 16. 12 н XIII Гильфердингъ ц. с, 136.

[3]) Rambaud, ц. с. 297—307.

Симеонъ, обаче, бѣше видѣлъ отблизу въ Цариградъ, а което не бѣше видѣлъ, той бѣше научилъ, че до титлата василевсъ достигаха не само правоимащитѣ по наследство и кръвь императорски принцове, но и мнозина смѣли и отважни военни или политически водачи, много пѫти авантюристи. Той знаеше, какъ тѣзи военни и смѣли люде, следъ побѣди или преврати, не само ставаха василевси, но и основаваха императорски династии и царуваха дълги години. Въ Цариградъ нѣмаше закрепена царска династия[2]). Естествено е, ако Симеонъ при таквизи условия замисли, че и той може да добие за великитѣ си цели титлата василевсъ, че и той може при дадени благоприятни условия, даже да седне на престола на византийскитѣ василевси!

Впрочемъ, не само за достижението на тази мечта, за него много възможно осѫществима при дадени условия, но Симеонъ имаше нужда отъ царска титла и като български държавенъ владѣтель. Неговитѣ съображения бѣха отъ вѫтрешенъ и отъ международенъ характеръ: за да се издигне въ очитѣ на своитѣ боляри, за да застане на единъ колкото се може по-високъ пиедесталъ предъ старитѣ дружинни и партикулярни възгледи на разни владалци. За да може да има авторитета на единъ истински монархъ, той смѣташе че е необходимо да сложи на главата си царска, императорска корона. Събирането въ една империя — Българската — на на всички балкански земи[3]) можеше много по-лесно и правомѣрно да се достигне съ въздигането на бълг. държ. владѣтель до положението на императоръ. И Византия не щѣше да се кичи съ недосегаемостьта на своя василевсъ. Тази титла му бѣше необходима още за да може да импонира и извънъ България, на съседни държави и държавни владѣтели, за да привлече по този начинъ още повече уважението на чужбината къмъ неговото име и власть, къмъ българската държава.

И този Симеонъ, който не се умори и отклони никога отъ своитѣ широки държавни замисли и ламтежи, отъ какъ се установи въ великия Преславъ, на р. Тича; откакъ се отърва отъ маджаритѣ, повикани противъ него отъ византийцитѣ; откакъ разбива не веднажъ ромейскитѣ войски на василевса; откакъ се опита да царува въ Византия поне като василеопаторъ на Константина Багренородни, домогване, което му се отказа категорично отъ Зоя-майката на Константина; откакъ постави въ безопасность западнитѣ си граници — откъмъ хървати и сърби; откакъ нанесе блѣскава победа надъ византийскитѣ войски при Ахелое (20 авг. 917), реши се най-после да се прогласи за „Цѣсарь на българитѣ“. И той се нарече Βασιλευς των Βουλγαρων (919), което по българската формула се измѣняще на цѣсарь — или „царь блъгаромъ“. До Симеона, казва Хилфердингъ, нито единъ славянски или български господарь, не е носилъ тая титла, бидейки тя привилегия на византийския императоръ и на господаря на западната римска империя[1]).

---

[1]) Писмата на патриархъ Николай Мистикъ до Симеона МСБ. кн. XII, 1895.

[2]) A. Rambaud. L, Empire grec. ц. м.

[3]) Гильфердингъ, ц. с. 136. 137.

Въ своитѣ разбирания, обаче, Симеонъ не можеше да не съзнава, че не бѣше достатъчно само едно негово провъзгласяване за василевсъ, императоръ или цезарь. Той знаеше много добре, че подобна титла трѣбваше да бѫде припозната, и, ако сѫ вѣрни сведенията, които по сетне се срещатъ въ преписката на царь Калояна съ папа Инокенти III, той ще се е обърналъ къмъ папата и ще е искалъ да му изпроводи императорска корона и патриаршеско благословение (coronam imperii et patriarchalem benedictionem[2]).

Едно, както се каза по-горе, е вѣрно: Симеонъ се обръща къмъ единъ епископски съборъ въ Преславъ, пригодява да се избере български патриархъ, който го вѣнчава за царь. И както се установява отъ преписката между Романа Лакапина и Симеона, първиятъ допускалъ да се титулува „василевсъ“ на българитѣ, но не и на ромеитѣ — Βασιλευς των Βουχγαρων και Ρομαιων — както това е направилъ по-кѫсно Симеонъ[3]).

Изучването и разбирането на Симеоновата програма може да стане само, като се постави изследовательтъ на тогавашно гледище, и като обсѫжда постѫпкитѣ на Симеона съ огледъ на тогавашното време. И наистина, не е много лесно да се разбере напълно дълги години преследваната отъ Симеона цель: да превземе Византия и да иска да стане византийски василевсъ, да хаби сили, да изтощава народна и държавна енергия. Защо му е било всичко това? Не му ли е стигала тази широка държава — отъ Карпатитѣ до Бѣло море, отъ Охридско езеро до Черно море и не е ли трѣбвало той да се задоволи съ нейнитѣ обширни териториални граници, и да се погрижи за вжтрешното и по-голѣмото стѣгане, засилване и организиране, отъ които е имала нужда тази държава?

---

[1]) Гильфердингъ, ц. с. 135—137.

[2]) Това сведение се среща въ преписката размѣнена между папа Инокентий III и Калоянъ. Въ нея се съобщава, че самъ Калоянъ, както нѣкога старитѣ бълг. царе, искалъ и получилъ отъ папата „императорска корона и патриаршеско благословение“ (Вж. Голубинскій, Очеркъ правосл. церкв).

[3]) Писмата на Романъ Лакапинъ ц. м.

„Така е проявявалъ той, казва Хилфердингъ, своето намѣрение съ младитѣ сили на България да създаде нова източна империя (к. н.) и да издигне своя престолъ въ най-хубавата столица на свѣта [1])". И нѣкои отъ византийскитѣ лѣтописци, колко и да не сж щедри въ подобни признания, все пакъ за Симеона не се решаватъ да скриятъ: „Гордъ духомъ поради многото си одържани надъ ромеитѣ (т. е гърцитѣ) победи, казва Кедринъ, Симеонъ мисленно вече държеше въ своята власть Ромейската империя[2])"

Симеонъ вѣрваше въ своята грандиозна програма, защото вѣрваше искрено въ нейната полза за България, за нейното заякване и издигане; вѣрваше и въ възможностьта на нейното сбждване и въ достиженията, за които се домогваше, а именно да основе една велика балканска империя. въ която да влѣзатъ южнославянскитѣ и ромейски земи. И кой знае, дали наистина тази негова програма, прокарана съ такава енергия, постоянство и безспирность, не бѣ възможно да се сбждне, ако бѣ поживѣлъ още нѣкоя година. Но Симеонъ не е виновенъ за това, че последующето царуване спъна, разнебити и осуети неговата програма, неговитѣ ламтежи, неговитѣ идеали, които създадоха великия и златенъ вѣкъ на България, които издигнаха България до най-високата степень на могжществена политически и културно държава!

---

[1]) Гильфердингъ, ц. с. 137.

[2]) Ibidem.

IV.

Държавния строй въ стара България, особено при Симеона.

Тукъ ще се занимаемъ, макаръ бѣгло, съ въпроси, които засѣгатъ изобщо старото (и до Симеона) държавно право на България, като се спираме, дето се пада, и по-особено, върху времето на Симеоновото царуване.

Нашиятъ планъ обхваща:

А. Територия.

Б. Население.

В. Власть и управление.

1. Органи на централното и областно управление.
2. Предметъ и служба на управлението.

А. Територия.

1. Появяване на територията, като държава. — Думата държава — Земя. — Страна. — България. — Загора. — Царство. — Ранна граница. — 2. Външенъ съставъ на територията. — Граници при Симеона. — Обемъ на България при Симеона. — 3. Вжтрешенъ съставъ: области, жупи, хора, градове, села, катуни. — Градове при Симеона и негово градостроителство.

1· Понятия и термини за старобългарската държава.

Въ ранното време на обществени и политически не обединени групи, каквито сж били славянскитѣ племена и княжества, когато въ действителность не е имало държави, тогазъ не е сжществувалъ и терминъ за понятието. Тогазъ сж сжществували родовни и племенни териториални княжества, нѣкои отъ тѣхъ даже федерирани; тѣ сж имали свои князе-воеводи, жупани, главатари; но това не е било още държава, а само заченки отъ такава, държава in spe [1].

Самата дума „държава“ на старобългарски и първоначално не е обозначавала това, което ние разбираме днесъ съ тоя терминъ. Държава значи власть, както власть значи и думата область. Такова е значението на тѣзи думи въ старобългарския (черковно-славянски) езикъ: яко да подъ державою тваею хранимый... „И область дасть ему и судъ творите яко сынъ человѣчь есть, не дивитеся сему“ (Евангелие отъ Иоана, глава 5, ст. 30.)

---

[1] Кадлецъ — Тарановски: Првобитно право, 42.

Подъ държава се е разбирало още кжсъ недвижимъ имотъ, находящъ се въ владението на нѣкого — единично лице или колективно. Думата държава е била равна по значение на владение, имотъ, владанъ отъ нѣкого. И до днесъ, впрочемъ, въ народния говоръ, както и въ нѣкои стари хрисовули, държава означава имѣние на нѣкого — чифликъ [1]. „Еди кой си, казватъ, има голѣма държава“ [2].

Названието държава почва да се прилага и за владение на цѣла околность земя, включително съ населенитѣ въ нея жители, т. е. за цѣла околия, область. По-кжсно лесно е било държава да почне да означава не само околия и не само жупа, а вече цѣлата страна, държана отъ господаря, владѣтеля на страната. Ето защо, въ Орѣховския хрисовулъ на Иванъ Александъръ се среща „държава“ въ смисълъ на цѣлата българска територия, на цѣлата земя въ царството, „на знамена ся дрържава царьства ми“ Въ сжщия смисълъ държава е употрѣбена и въ хрисовула на Рилския монастиръ, даденъ отъ Иванъ Шишмана [3].

Въ ранно време за понятието на цѣлата държавна територия е употрѣбявана думата: земя, землія, земІя. Този терминъ, впрочемъ, се среща въ всички славянски езици, и е употрѣбяванъ въ сжщия смисъль. Собствено, земя е обозначавало най-напредъ обработваната, разоравана и засѣвана земя. По-кжсно, обитаваната отъ племето територия, областьта, и, най-сетне, метафорически тя е почнала да се прилага и на цѣлокупностьта на държавата.

Въ ЗСЛ. терминътъ земя е употрѣбенъ на нѣколко мѣста вмѣсто область, жупа. Сжщо така и въ хрисовула, даденъ отъ Иванъ Асѣнь на Дубровникъ: арбанаская земля [4]. Въ хрисовула на Константина Тиха, даденъ на Виргинския монастирь, се среща: „Съшедшю царьство ми въ Долня земля“. Тука „Долня земля“ се разбира Македония [1].

---

[1] Чифликъ — турска дума — значи онова имѣние, което има известно лице като пълна собственость и което разработва самъ или чрезъ свои хора. Чифликъ отговаря на старобългарското бащина, на руското помѣстье, на влашкото мушия. Чифликътъ се отличава отъ спахилжка по това, че последниятъ се дава въ пожизнено владение, когато чифликътъ е наследственъ имотъ. Спахилжкътъ бива споредъ голѣмината си тимаръ или зияметъ и отговаря на старовременната византийска и българска прония. Ср. СБЮО. Държавно право, стр. 5 и след.

[2] С. С. Бобчевъ. Старобълг. правни паметници. 161. — СБЮО. II ч. Държавно право, стр. 5 и слд.

[3] СПП., 169.

[4] Ibidem 147.

Въ нѣкои византийски хроники, като тази на Симеона Логотета, терминътъ „Българска земя“ се предава намѣсто територия. Българска земя, руска земя, вмѣсто българска държава, руска държава, се среща на много мѣста и въ българскитѣ народни умотворения, особено въ пѣсни.

Изведе го капитанче.
Изъ хубава руска земя,
И по него силна войска. (СНУ. III. 25)

Всепозната е пѣсеньта

Размирила са й влашката̀ земя
Влашката земя и богданската [2].

Редомъ съ терминътъ „земя“, въ старитѣ паметници, напр. хрисовулитѣ, се среща и терминътъ „страна“ [3]. Въ житието на св. Климентъ се говори за „българска страна“.

Въ трудоветѣ на патриархъ Евтимий се употрѣбяватъ терминитѣ: царьство, държавно царьство, блъгарска дръжава [4].

Тѣзи термини сж познати и на народнитѣ умотворения. Нѣкжде вмѣсто царство, употрѣбяватъ „царщина“. „Царщина се крѣпи съ даване“ [5].

Въ най-ранно време, когато славянитѣ се разселили въ голѣмъ брой на Полуострова и стигнали дори до Пелопонезъ, у византийскитѣ писатели отъ VII — VIII в. се среща названието: Славиния, Склавиния — за земитѣ на западъ отъ Струма.

---

[1] СПП. 149, — Ильинскій, — Виръ, р. 5.

[2] СБЮО. Държ. право, 89·20. — Въ Трънско подъ „Долня земя“ разбирали онази часть, която почва отъ кждѣ София и отива по течението на р. Марица до Цариградъ. Една трънска пѣсень поменава за „Долня земя“ така:

Стояла Стоянка покрай Бѣли Дунавъ.
Стояла, плакала и Бога молила:
— Боже, мили Боже, сълъ съмъ я остала,
Сълъ съмъ я остала и сестра Елица —
Сестра се ожени далекъ долнемъ землье.

Сжщо мѣсто, стр. 20.

[3] Страна въ хрисовулитѣ Виргински, Рилски и др. вж. С. С. Бобчевъ, СПП.: Ильинскій, Грамоты.

[4] Калужнячки, Werke.

[5] Подробно за държава, земя, страна вж. въ моята История на старобълг. право стр. 355.

Названието България въ каквато и да било форма се среща много рѣдко въ домашнитѣ, та и въ чуждитѣ паметници. Най-напредъ тя се чете въ преводитѣ отъ гръцки. На чужбина България е била наричана разно: въ Византия — по гръцки казвали Вулгария, Βουλγαρία, по френски La Bougrie, La Bouguerie, по арабски — Борджания [1]). По славянски предимно се е употрѣбявалъ термина „българска страна“ или „земя“. Вмѣсто България, въ домашни източници е употрѣбявана думата „Блъгари“, като се е разбирало понятието за България, напр. „въ Българѣхъ“ т. е. въ земята, обитавана отъ българи,

Вънъ отъ България било разпространено и друго едно название за обозначаване българската държава, а то е Загория, Загоре или Загора [2]).

Така се е наричала страната между Балкана, Дунавъ, Тимокъ и Черно море, т. е. старата Мизия — ядката на първото българско царство. Въ нѣкои Венециански и генуезки грамоти се чете „imperator de Zagora“, вмѣсто „императоръ на България“, а въ гръцки паметници се среща „князъ на Загора“ — „ἄρχων τῆς Ζαγορᾶς“ [3]). Въ договора съ Венеция (1352), Иванъ Александъръ се нарича „По Божия милость императоръ на Загора, на българитѣ и на гърцитѣ“ — Per la Dia gratia imperator del Zagora, de Bolgari et de Giresi [4]).

Думата Загора е употрѣбена и въ грамотата на Ивана Асѣна II, дадена на Дубровникъ, дето се казва „До Трънова и по всему Загорию“ [5]).

Въ българскитѣ паметници се поменава обикновено блъгарско царьство. Терминътъ се появява сигурно отъ времето на Симеона, който се прогласи самъ и се припозна на единъ народенъ съборъ и отъ българския патриархъ за „царь всѣмъ блъгаромъ и гръкомъ“. Царството въ международно отношение се е признало при Петра Симеоновъ отъ Византия. Въ хрисовулитѣ се чете термина **царьство, блъгарско царьство.**

Дубровнишкиятъ хрисовулъ разрешава на търговцитѣ да ходятъ по **всей хѡрѣ царьство ми,** т. е. по областитѣ на цѣла България. Още по ясно това е казано въ Зографския хрисовулъ: [6]) на престолѣ блъгарскаго царьства. Въ народната терминология се е употрѣбявала думата „българско царство“ и „царщина“ [1]).

---

[1]) Че думата Борджания е означавала у арабитѣ България. в. д'Осонъ. Le peuples du Caucase Paris — 1828. 260.

[2]) Иречекъ. Ист. 486.

[3]) ibidem.

[4]) С. С. Бобчевъ, СПП. 147; — Ильинскій, Грамоти, стр. 13.

[5]) Ильинскій, Грамоти, 113.

[6]) Ljubic. Поменици, III. 246.

3. Граници и обемъ на държавата.

Почнала отъ едно малко пространство земя между Дунава и Балкана, територията на стара България е измѣнявала често своитѣ граници. Ядката, обаче, на тази територия винаги е била земята между Дунава и Хемусъ (Балкана), Черно море и Тимокъ. Това е било малката Скития (Добруджа) и Долна Мизия (крайдунавска България).

При Тервеля, а още повече при Крума, границитѣ на българската територия се разширяватъ и достигатъ на с. отъ Трансилванскитѣ Карпати — на ю. до Хемъ (Стара планина) и отчасти отвъдъ Балкана. Крумъ е видѣлъ подъ своето мѫдро рѫководство организирана държава въ широки граници. Още повече тѣзи граници се уголемили въ време на Бориса, който разширилъ територията къмъ Западъ, въ Македония. Охридъ влазялъ въ предѣлитѣ на българската земя, а къмъ северо-западъ държавата на Бориса е граничила съ земитѣ на хървати и франки.

При Симеона българската държава достига до такива размѣри, каквито тя по-кѫсно никога не е могла да има напълно. Отъ сравненията на единъ описъ на епископствата на византийската империя въ време на Петра, Симеонова синъ, се вижда най-добре до колко Симеонъ е уголѣмилъ наследеното отъ него царство. При императора Лъва, византийцитѣ владѣли въ Европа почти цѣла Тракия до линията отъ Созополъ, на Черно море, презъ Верея (Ст. Загора) до малката крепость Костанция, при изтичането на Марица, а сѫщо Родопа, македонскитѣ крайбрѣжия съ Сересъ и Солунъ, всичка Тесалия, Епиръ и цѣлото крайбрѣжие на Албания. Симеонъ завладѣлъ голѣма часть отъ Тракия, превзелъ македонскитѣ крайбрежни области, не далечъ отъ стенитѣ на Солунъ, покорилъ северна Тесалия съ градоветѣ Петра, при Олимпъ, Стагъ, при Пенея, Епиръ съ Янина, Бутротонъ и Химара до околноститѣ на Артския заливъ и адриатическото крайбрѣжие отъ устието на р. Калама, срещу Корфу, до устието на р. Дримъ, обаче безъ да вземе Драчъ (Дурацо), което си оставало византийско и по-кѫсно бѣ превзето отъ Иванъ Асѣнъ II. Българската граница откъмъ Сърбия съставяли съединения Дримъ, бѣлия Дримъ и Ибаръ; отъ тука тя достигала до устието на Сава. Раса (Нови Пазарь), Прищина и Липлянъ на Косово поле, Нишъ, Браничево при Пожаровацъ и Бѣлградъ, се намѣрвали тогасъ въ български предѣли. Отъ другата страна на Дунава въ границата на българската държава влазяли Срѣмъ (Сирмия) и, до втурването на маджаритѣ, Влашко и часть отъ Панония и Трансилвания.

---

[1]) С. С. Бобчевъ. — СБЮО. Държ. право, стр. 6, 7, 9.

Арабинътъ Алъ Масуди (956 г.), който посетилъ Цариградъ въ първата половина на X ст. пише, че българската държава била дълга на ходъ 30 дни, а широка на ходъ 10 дни. Неговото свидетелство потвърждава по-късно и Вилхелмъ Тирски, който съобщава, че България се простирала отъ Цариградъ до Дунава. а отъ тукъ до Адрия [1]).

Споредъ продължателя на Теофана върху Лакапина (Рамбо, 333): „Когато Лакапинъ се домогналъ и почналъ да царува съ Константина Багренородни, когото направилъ свой зеть, на византийската империя въ Европа не оставало, освенъ едно пространство земя, което обхващало оградитѣ на Цариградъ, Одринъ за трети пѫть бѣше въ рѫцетѣ на Симеона, Тракия опленена отъ българскитѣ войни до предградията на столицата. Византия, откѫсната отъ Европа, стѣснена между българскитѣ завоевания и морето, имала съобщение само съ Азия. Това бѣше почти (казва Рамбо) 500 години преди сѫщото онова положение отъ 1453 г. т. е. годината на падането на Цариградъ подъ владичеството на турцитѣ при завоевателя Мухамедъ II (Ел.-Фатихъ)· За да се турѣше край на Румейската империя въ Европа, на Симеона оставаше само да превземе още единъ градъ, именно — Византия“.

3. **Вѫтрешниятъ съставъ на територията**.

Българската държава при Симеона се е дѣлела на области, жупи и хора, както това се вижда отъ първоизточници, каквито сѫ царскитѣ хрисовули отъ по-късно време.

Въ време на Симеона Византийската империя бѣше раздѣлена на теми-административни единици, различни отъ тия, които по-преди бѣха цѣли вѣкове познати на Изтокъ и Западъ въ римската империя: диоцези (голѣми епархии или области), провинции, градски общини (civitates). Сега, както съобщава Константинъ VII Багренородни въ своето съчинение „За Церемониитѣ“, собствено въ книгата „За темитѣ“, цѣлата ромейска империя се дѣлѣла на 17 теми на Изтокъ и 12 теми на Западъ. Споредъ разни източници тукъ се срещатъ темитѣ: Далмация, Македония, Тракия, Пелопонезъ, въ Европа, но доста разбъркано — едни теми въ тѣзи на Изтокъ, други на Западъ. Разпредѣлението, види се, е ставало споредъ значението на темитѣ: къмъ Изтокъ приписвали поважнитѣ, по голѣмитѣ. Темитѣ се подраздѣляли на турми, банди и клисури, на чело на които вмѣсто предишнитѣ префекти, консули, президенти (председатели, коректори, управници) сега имало стратези (военачалници), турмархи, клисурархи. Темитѣ се обърнали комахай въ едно военно териториално разпредѣление и съ военна команда. Гражданското управление се губѣло[1]).

---

[1]) Това описание на границитѣ на бълг. държава при Симеона ние излагаме споредъ даннитѣ у Иречка, „Исторія Болгаръ“, 217. 218, Ср. сведенията възъ основа на грамотата на Василия II отъ 1020 г.; у Голубински (границитѣ на бълг. черкова при Петра и Самуила); Дриновъ—Южные славяне и Византія — 79. — За Масуди, у Дринова, ц. с. 80.

Названието областъ, което първоначално означавало власть, владение, както е и руската дума волость се е приспособило и употрѣбявало въ смисъль на голѣма околия, териториална единица, староримската провинция, византийскитѣ хора, приблизителна тема (прилепската областъ[2]). „Аще кто начнетъ ходити по всей държавѣ и области царьства моего“ се говори въ Рилския хрисовулъ на Ив. Шишмана).

Терминътъ жупа се среща само на едно мѣсто въ нашитѣ стари хрисовули — въ Виргинския, споредъ новото четение[3]). Обаче както жупанъ, туй сѫщо и жупа се срещатъ въ други домашни паметници, напр. за жупани се говори и въ надписитѣ на Плиска, въ ЗСЛ и въ нашето обичайно право. Самата дума жупа споредъ Хилфердингъ означава — връзка, съюзъ[4]).

Жупата, следов. и областьта, е била юридическа личность: имала права и задължения. Въ известни случаи тя отговаряла предъ сѫдъ за престѫпления, по граждански редъ, за да се обезщетатъ пострадалитѣ отъ известно деяние, извършено въ нейнитѣ предѣли, когато не се откриелъ прекиятъ злочинецъ. Жупата отговаряла както задругата, селската община. Най-напредъ жупата е била челядна задруга съ своитѣ имоти[5]), сетне се е развила въ селска община и най-после, е взела положението на околия, или окрѫгъ и по-голѣма единица – областъ. Въ Македония е запазенъ термина жупа, въ Дебъръ. Жупанитѣ сѫ били началници, управители на жупитѣ.

---

[1]) Рамбо, Ц. С. 182.

[2]) С П П Вж. Рилск. хр. 169. — Сѫщо у Ильинскій.

[4]) Въ Вирг. хрисовулъ вж. Ильинскій. Грамоты, С. С. Бобчевъ С П П. сѫщиятъ хрисовулъ.

[3]) Жупа (жупи) въ Знеполе (Трънско) значи голѣма челядь, задруга. Вж. въ СОЮО. Държ. право стр. 19. Голѣма жупинка, добра починка.

[5]) Гильфердингъ ц. с. 18.

Гръцкиятъ терминъ хора е много често употрѣбяванъ въ старитѣ паметници и е ималъ сжщото значение, както и область. Названието жупа се среща най-много въ хърватскитѣ източници, дето жупитѣ се поменаватъ като окрѫжия[1]) За нѣколко жупанства говори и Константинъ Багренородни[2]). Жупитѣ сж били познати на южнитѣ, чешкитѣ, полскитѣ и полабски славяни. И навсѣкаде главатарьтъ на жупата се е наричалъ жупанъ (лат. jupanus, supanus, гр. ςουπανος[3]).

Думата, обаче, земя трѣбва да е означавала нѣщо по-широко, отколкото хора и область. Както сме обяснили това въ нашата История на Старобългарското право (стр. 265), отъ хрисовула на Иванъ Асѣнъ II, даденъ на Добровникъ, личи ясно, че земя обема по широко понятие, область по-тѣсно, а хора още по-ограничено. Тамъ се употрѣбяватъ терминитѣ область и хора като еднозначущи: казва се, напр. и прилепската область и прилепска хора, деволска хора, скопска хора и пр., а като антитеза се среща — земя арбанаска[4]).

Административно България въ време на Бориса, Симеона и Петра ще е била уредена по типа на Византийската империя. Може да се предполага, че изброенитѣ 40 епархии при Петра ще сж били и 40 административни единици въ държавната область, а именно: Прѣславска, Доростолска, Провадска, Дебельтска или Загорска, Брегалницка, Охридска, Касторийска, Главиницка, Мъгленска, Битолска, Струмицка, Моровиздска, Велбуждска, Триадицка, Нишска, Враницка, Бѣлградска, Трамска, Скопска, Прищинска, Липенийска, Сервийска, Бдинска, Орейска, Черницка, Химерска, Адрианополска, Бутротска, Козилска, Янинска, Петръска, Стражска, Герийска, Моравска, Малешовска, Гребенска, Дѣволска и Рилска[5]).

---

[1]) D-r Franjo Rački, Odlomci iz državnogo prava hrvatskoga. U Beču. 1861 на стр. 76. 118. 136. 138. Ср. Гилфердингъ, ц. с. стр. 18.

[2]) Въ De administrando imperii, стр. 30. Багренородни наброява единайсе хърватски жупанства. Нѣкои филолози свързватъ произхода на жупа съ индийското гопа, което значи стража. Би могло да се твърди, че старославянската разпространена дума жупа е означавала още мѣсто за отбрана, адм. окрѫгъ. Ср. Кадлецъ, жупи и жупани у Оттовъ Научни словник, т. XXVII, стр. 899—900.

[3]) Въ надписитѣ на така нареченото Българско съкровище (инакъ Атилово) въ Наги-Сент-Миклошъ, торопагалски комитатъ, въ Маджарско, речьта жупанъ съ грѫцки букви се среща два пѫти. Има я и въ надписитѣ на Абоба-Плиска, Успенски ИРАН. т, X. Соф. 1905 г. стр. 199.

[4]) Вж. Дубровнишкия хрисовулъ въ СПП и Ильинскій. Грамоты.

[5]) Дриновъ — Южные славяне въ съч. Т. II, 1.

4. Градове, села и катуни.

Собствено градове и въ стара България въобще, и въ Симеоново време особено, не е могло да има твърде много. Населението е преобладавало въ села и колиби. Названието градъ въ паметницитѣ не означава това, което ние наричаме и разбираме съ това име. Старитѣ градове били естественно укрепени яки мѣста или оградени съ окопъ, камъне, съ плетъ, въ които живѣли обикновенно стражи, гарнизони и военни началници-управители. Тѣзи градове (castra) не сѫ били индустриални и търговски центрове (ville, civitas) както днешнитѣ заселени мѣста, на които се дава названието градъ, въ противоположность на село[1]).

Градозидането — градъ зидати — се поменава въ наши паметници, като задължителна работа (тегоба), отъ която се освобождавали само известни привилегировани лица и монастири. „Градищата“ сѫ били убежища за всички въ случай на неприятелско нашествие. Въ тѣхъ се прибирали околнитѣ жители отъ села и колиби съ движимитѣ си имотни блага и тамъ намѣрвали подслонъ. За това градозидането било обща работа.

Градове въ съвременния смисълъ на думата сѫ се образували по-късно и то по единъ еволюціоненъ начинъ, постѫпателно, бидейки извикани главно отъ стопански нужди и съображения. Градищата (castra) имали нужда въ всѣко време, а особено при напълването имъ съ временни макаръ обитатели, отъ всѣкакви съестни припаси и други потрѣби. За доставянето имъ почнали да се явяватъ временни доставчици-продавачи, които лека полека свикнали съ положението си и съставяли това, което се е наричало въ много мѣста новъ градъ или мѣсто, и то много пѫти сѫщо ограждано съ окопи, плетища, стобори и пр. Тѣзи доставчици ставали скоро постоянни заселници съ челядитѣ си, а около тѣхъ рано-кѫсно се появява друго ново заселване. Така се създавали подградията или подгороди (faubourg, suburbium), сѫщо развивани споредъ търговскитѣ и промишлени отношения и сѫщо така ограждани съ нови плетища и стобори. Всичко това взето наедно, правило градъ въ новия смисъль на думата, civitas, за отличие отъ castrum. И така, отъ градище или крепость градътъ се превръща въ обширно за живѣене мѣсто, отъ военень пунктъ развива се и става търговски и промишленъ центъръ. Размѣрътъ на тѣзи градища — укрепления — е билъ различенъ, почвайки отъ 200—300 крачки въ окръжность, той бивалъ и до 3—4 кв. клм. повърхнина. Българскитѣ славяни намѣрили голѣмъ брой подобни градища или развалини отъ таквизи, останали отъ римлянитѣ, и ги приспособили за свои нужди. Много градове по тозъ начинъ се развили върху антични основи. Въ Симеоново време вече е имало въ стара България доста градове, отъ които тукъ ще споменемъ за нѣкои:

---

[1]) С. С. Бобчевъ, История на Старобълг. право, стр. 266, Кадлецъ — Тарановски. Прв. сл. пр. 591. Иречекъ, Исторія, 514 и сл.

1. Малкиятъ Прѣславъ, Прѣславецъ, на Дунава, между Мачинъ и Тулча, при Николицель. Това е вѣроятно първиятъ аулъ-живелище на Аспаруха, макаръ и временно, следъ минаването му отсамъ Дунава. Този градецъ въ X. в. се разрасълъ въ голѣмъ центъръ за търговски сношения между Византия и народитѣ на северъ отъ Дунавъ, За него се отнасятъ и думитѣ на руския князъ Святославъ съ които той се обръща къмъ майка си: „Хочу жить въ Переяславцѣ на Дунаѣ; тамъ середина земли моей; туда со всѣхъ сторонъ свозятъ все доброе“. Соловьевъ обяснява, че „середина земли моеи“ не значи центъръ на „Своя земя“, а като средоточие на търговията. А може би и като средина на завоеваната за моментъ България, смѣтната отъ него за „своя земя“.

2. Плиска-Абоба (споредъ нѣкои Плисковъ). Тукъ е била дълго време столицата на бълг. държава, както това е установено отъ паметници и други исторически сведения на достовѣрни лѣтописци, а също така и отъ разкопкитѣ, направени, между друго, по инициативата и съ помощьта на Руския археологически институтъ въ Цариградъ (уреждaнъ така вещо и полезно отъ бележития руски ученъ Ф. И. Успенски). Плиска е билъ дълго време столица на първитѣ български князе до Бориса.

При Омортага Плиска се разширилъ до около 23 кв. клм. Въ срѣдата на града имало голѣма площадь, на която се издигала вътрешна крепость — три вида кули на три етажа, около 14 метра високи. Околовръсть имало масивни стени високи до 10 метра. Въ крепостьта водели четири врати. Вътре въ самата крепость се намирали голѣми постройки: малкиятъ дворецъ на 568 кв. м. кухня, трапезария: на югъ билъ тронниятъ дворецъ, на западъ сграда-гробница, превърната по-късно въ черкова. Най-величественъ билъ тронниятъ дворецъ, въ който князътъ приемалъ пратеницитѣ и въ който е заседавалъ синклитътъ — болѣрски съветъ, а може би и по-голѣми събори отъ болѣри и други. Той билъ построенъ по римски образецъ върху 1300 кв. м. съ стѣни дебели 1·60—2·60 м., иззидани съ голѣми четвъртити и изгладени камъни въ основата и печени тухли

---

¹) Соловьевъ, Рус. Исторія, стр. 145.

— отгоре. Друго здание, величествено, е открито при разкопкитѣ на Абоба-Плиска, една сграда, която вzематъ за придворенъ храмъ съ стѣни дебели $1^1/_2$ м. и вѫтрешна площь 240 кв. м. Въ християнско време сградата била разширена и къмъ нея било прибавени три полукрѫгли абсиди (олтари). Въ крепостьта имало и други служебни жилища. Населението на Плиска живѣело вънъ отъ крепостьта.

3. Прѣславъ. „Велики градъ Прѣславъ“ е втората столица, следъ Плиска, въ която царувалъ Симеонъ. Тоя градъ ще е сѫществувалъ по-рано като стратегическо градище или крепость срѣщу ромейски нашествия. Обаче, Симеонъ го разширилъ, украсилъ съ много дворци, черкови и други обществени постройки, което строителство се е продължавало презъ 28 години, както това свидетелствува известния надписъ, цитиранъ, между други у Златарски[1]). Къмъ времето на Симеона несъмнено се отнася разширението на Прѣславъ въ чертата на неговитѣ външни стени, които обхващатъ едно пространство отъ 3·5 кв. клм., до като първоначалната крепость се е ограничавала само съ вѫтрешнитѣ стени, въ които при Симеона сѫ се издигали само царскитѣ дворци. Единъ пъленъ планъ и описание на гр. Прѣславъ отъ онова време се намѣрва въ „Известията на българското археологическо д-во“[2]), и въ „Бележки на старата българска столица Прѣславъ“ отъ К. Шкорпилъ.

Вѣроятно тукъ въ Прѣславъ, е билъ прогласенъ за князъ Симеонъ, следъ свалянето на по-голѣмия му братъ Владимира, така че и народниятъ съборъ, свиканъ за оповестяване свалянето на Владимира и възцаряването на Симеона и за пренасянето столицата на държавата отъ Плиска въ тоя градъ, е станало тука. За Прѣславъ — Прѣслава — поменава и хрисовула на Иванъ Асѣнь II къмъ Дубровникъ[3]).

Не далечъ отъ Прѣславъ е мѣстностьта Патлеина, Паталейна, дето е билъ построенъ Борисовия монастиръ на името на „св. Панталеймона“, при устието на р. Тича, игралъ важна роля въ културната история на България въ време на Бориса и Симеона. Тукъ сѫ се подвизавали, освенъ Бориса, още и нѣкои отъ книжовнитѣ му сподвижници, като напр. презвитеръ Константинъ, отпосле епископъ, първи следъ Климента епископъ на славянски езикъ, а може би, споредъ проф. Златарски, първия славяно-български епископъ въ североизточна България.

---

[1]) В. Н. Златарски, История на Б. Д. II, 254.

[2]) Кн. IV, 1914 г. стр. 129, 147.

[3]) С. С. Бобчевъ, СПП., вж. Дубр. хрисовулъ.

4. Доростолъ (Дръстъръ, Дрстеръ, Силистра). Тоя градъ е билъ български още отъ основаването на държавата. Въ него е било възобновено близко по мѣсто старо митрополитско седалище на стария градъ Маркиянополъ (при днешното село Девня), който е билъ унищоженъ въ началото на 7 в. и въ чиято область влазяло доростолското епископство. Доростолъ, като стратегически пунктъ, е преживѣлъ важни моменти въ историята на българитѣ.

5. Сердика (Сардика, Триядица, старобългарски Срѣдецъ), сега София. Старъ митрополитски градъ, отъ найранно време. който следъ изчезването на гр. Първа-Юстиниана (7 в.), пакъ почналъ да се издига особено откакъ преминалъ подъ българска власть при Крума въ 809 г., софийската крѣпость е била първостепенна. Тукъ е държанъ всепознатиятъ Софийски Вселенски, ограниченъ като мѣстенъ, съборъ, въ времето на Константина Велики, въ 343 г. На този съборъ сѫ сѫдили Атанасия Велики. Названието София е дошло отъ името на черковата св. София. Той се поменава въ Шишмановитѣ хрисовули, дадени на Витошкия и Рилски монастири, сѫщо и въ Орѣховския хрисовулъ[1].

6. Охридъ (Византийската Ахрида). Той станалъ български още при Пресиама или Пресияна, а окончателно признатъ за такъвъ по договора отъ 864 г. Тукъ въ областьта Кутмичевица при Бориса и Симеона е билъ втория голѣмъ центъръ на българската просвѣтна култура. Тукъ сѫ се подвизавали Климентъ и Наумъ, неуморни апостоли на българската образованость въ тѣзи мѣста, дето не далечъ отъ Охридъ Климентъ е ималъ и своята епархия — Величката[2].

7. Верея, Боруй, Стара Загора, Ески Загра[3].

8. Търново, основано, вѣроятно, още въ времето на Крума. Асѣновци го прогласиха за столица на второто българско царство. Въ паметницитѣ: Цариградъ, Търново, богоспасний Цариградъ, и пр. царица на градоветѣ, царствено прѣславенъ градъ[4].

Нека поменемъ тука и други градове, които сѫ влазяли въ държавния териториаленъ съставъ при Симеона: Срѣмъ, между Сава и Драва, Раса (Нови Пазаръ), Прищина, Липлянъ — на Косово поле, Нишъ, Браничево, при Пожаревацъ, Бѣлградъ, Видинъ (Бдинъ) — римската Бонония, Никополъ на Дунава, Созополъ, Анхиалъ, Месемврия, старобългарското Несѣбръ, важенъ търговски центръ, Варна съ Галата, Кастрица, сега село Кестриче, населено съ гагаузи, Карбона, сега Балчикъ, Каварна, Калиакра, Мангалия, Костанца (Кюстенджа), Овечъ (Провадия), Ловечъ, Орѣхово, Стобъ при Рилския монастиръ, Нишъ, Скопье, Пловдивъ.

---

[1] С. С. Бобчевъ, СПП., вижъ поменатитѣ хрисовули; ср. Ильинскій, Грамоты.

[2] Подробно за областьта Кутмичевица у Златарски, Ист. на Б. Д. стр. 226—231, 231—235.

[3] Въ Дубр. хрисов. въ хорѣ Боруистей, Ильинскій, стр. 5.

[4] Иречекъ Ист. 338 и слд.; Сѫщиятъ: Пѫтувания; Каницъ, Donau — Bulgarien. II.

На колонитѣ въ Абоба-Плиска се срещатъ, между друго наречени градища или укрепления (castra) следнитѣ:

1. Родосто, на Мраморно море;

2. Вулгарофигъ (сега Ески-Баба);

3. Димотика на Марица, на пѫтя между Цариградъ и Одринъ;

4. Виза;

5. Аркадиаполъ, сега Люле-Бургазъ между Виза и Димотика;

6. Созополъ;

7. Месемврия;

8. Скутари;

9. Серезъ или Сѣръ.

Тѣзи „градища“ били заети и укрѣпени отъ Симеона, обърнати въ „кастра“ съ стратегически цели[1]).

Интересни сведения за грижата на Симеона да урежда завладѣнитѣ отъ него въ Тракия градове ни дава житиеписецътъ на св. Мария отъ гр. Виза. Тамъ се казва, че Симеонъ, откакъ обсаждалъ (владжлъ) тъзи година Виза и го превзелъ, жителитѣ му го изгорили и той останалъ необитаемъ. Тогазъ Симеонъ повелѣлъ да съборятъ и останалитѣ следъ пожара стѣни, а земята да се разоре и засѣе, като заселилъ града съ свои хора и назначилъ началникъ нѣкой си Вулия (навѣрно нѣкой вулиядъ, т. е. болѣринъ). Симеонъ излѣзълъ отъ тамъ, за да устрои така и други градове на Тракия[2]). Това е станало около времето на последния Симеоновъ походъ въ Цариградъ, когато на връщане отъ тамъ Симеонъ се е заловилъ въобще да засиля процеса на градоустройството въ Тракия.

---

[1]) ИРАИ. X. Абоба-Плиска, 181.

[2]) Ibidem, 194—196.

Селата въ времето на Симеона, както и по-напредъ и по-после, сж били главнитѣ срѣдища, населени съ масата селяни, свободни землeдѣлци. Нѣкои села по-късно сж били давани наедно съ голѣми земи като пронии — за награда на заслужили военни и граждански служащи.

Селата обикновено, както и до днесъ, носяли названието на първия челяденъ старей — дѣдо, заселникъ или основатель, като напр. Яковци, Добревци, Раднювци, Тодювци, Мирославци; или сж имали названия споредъ мѣстностьта: Мънастиръ, Мънастирци, Изворъ; или по характера на мѣстния поминъкъ — Конаре, Голѣмо Конаре, Панагюрище (отъ панагюръ, παναγυρος, панаиръ — тържище). Нѣкои села носятъ название по мѣстната растителность: Тополово, Ракитово, Елхово, Дрѣньта.

Селата, както и жупитѣ, сж били юридически лица. Въ тѣхната черта влазѣло землището (по-късно турск. топракъ). Тѣ сж имали голѣми общински, селски земи, паши—пасища, — по-къснитѣ турски мери, зимовище (т. кжшлаци), летовища (т. яйлаци). Между две села имало предѣлъ (турски синуръ, отъ гръцкото συνορον[1]):

Катунитѣ (колиби, хижи)[2], за които ни говорятъ старитѣ хрисовули, сж били, както и сега, въ много мѣста, кжщя, разхвърляни на известно разстояние, предимно скотовъдски-овчарски. Имало катуни по-голѣми отъ села, както и села, по-голѣми отъ градове. Въ хрисовулитѣ се говори за села и катуни[3]. Най-напредъ околнитѣ скотовъдчески хижи или полугари (мандри), сж се черкували въ известенъ центръ — селище (и сега се чуватъ думитѣ черковище, кръстъ) — правили своитѣ търгове, спирали се за зимуване, а отпосле се установявали на окончателно тамъ мѣстожителство — като тѣхно постоянно селище[5].

---

[1] Подробности у Иречекъ, Бълг. Държава, бълг. прев., 174—186; С. С. Бобчевъ, История на старобълг. право, стр. 269.

[2] Катунъ, споредъ Дюканджа, е срѣдногръцка дума. Означава: обиталище, крѣпость (castrum). По албански — катунътъ — градъ, село.

[3] Въ виргинския хрисовулъ на К. Тиха (С. С. Бобчевъ, СПП. 152 стр.) се казва: Катунъ съ нивиемъ, съ ливадами и всѣми правинами. Ср. Ильинскiй, Грамоты. сжщия хрис.

[4] Въ Елена.

[5] Вж. С. С. Бобчевъ, История старобълг. право, стр. 270.

Б. Население.

1. Етническиятъ съставъ на населението.

Славянската ядка. — Кога става сливането на славяни съ старобългари. — Политическо съюзяване и обединение. — Славянско обичайно право. — Ролята на славянския елементъ. — Нидерле за сливането и обединението. — Туранската теория за произхода на прабългаритѣ. — Младеновъ за языка на старобългаритѣ. — Чужди народи въ стара България: гърци, власи, албанци, ерменци, евреи, гагаузи.

Въ времето на Симеона етническиятъ съставъ на населението въ българската държава е билъ окончателно опредѣленъ. Българската народность е била ядката на населението и, съ своя славянски характеръ, тя е образувала компактната маса въ цѣлата страна.

Ако българскитѣ държавни владетели така лесно сж могли да извършватъ прониквания и ширения на югъ отъ Балкана и въ западнитѣ земи на П-ва, това се е дължало, между друго, безъ никакво съмнение и на обстоятелството, че въ тѣзи земи мѣстното население — българо-славянско —, се е чувствувало еднакво съ населението на северна България, еднакво по езикъ, по нрави и обичаи, по правни понятия, по чувства и душа. Това обстоятелство е дало възможность на Крума, Омортага, Бориса и Симеона да засилятъ териториалнитѣ си ширения безъ особенъ трудъ, дори до Адриатическо море на западъ, а на югъ до околноститѣ на Артския заливъ, до стенитѣ на Солунъ и до Бѣло море.

Отдавна българската дружина на Аспаруха е била вече асимилирана и слята окончателно въ мощната и многобройна стихия, за която никакъ не бѣше трудно да погълне 10—25 хиляди дружинници, като се има предъ видъ особено, че тѣзи последнитѣ сж биле по душа и разбирания, а нѣкои и по народность, напълно съгласни съ славянското население.

Следъ първитѣ завоевания и междуособия, явява се Крумъ (802 — 814), който съ мощна ржка свързва заддунавска България (Дакия) съ крайдунавска (Мизия) и дава на Държавата твърда основа и насока. Той шири България и на западъ: превзема Срѣдецъ (София) и прави нашествия до Месемврия и до стенитѣ на Цариградъ.

При мждрия и вещъ държавенъ строитель Омортагъ или Мортагонъ (814—832) още повече обединението на отдѣлнитѣ племена става дѣло свършено.

Изглежда доста пресилено мнението, което се изказва,¹) че християнството било оня най-силенъ факторъ, който послужилъ за асимилиране (сливане) на първобългаритѣ или

---

¹) Между други, Кадлецъ-Тарановски, Првобитно словенско право пред X века. стр. 6 и 64.

представителитѣ на Аспаруховата дружина. Че християнството е дошло като единъ мощенъ факторъ да помогне за уеднакваването въ правоотношенията между разнитѣ елементи отъ различенъ племененъ произходъ, да постави тѣзи елементи на едно равнище въ тѣхнитѣ сношения къмъ държавната власть и съ това да помогне на програмата на Бориса и Симеона за установяване на една голѣма и единна българска държава, за това, казваме, едва ли може да има съмнение; другъ, обаче, е въпросътъ за етническото сливане на първобългаритѣ, тъй малко на брой,[1]) съ славянския елементъ отъ една страна; другъ е въпроса и за политическото обединение на славянскитѣ и други племена отъ неславянски произходъ, обитаващи Полуострова отъ Дунава до Бѣло море и отъ Черно море до Охридското езеро. Етническото сливане и асимилиране на първобългаритѣ въ славянската стихия е станало наистина не внезапно, а постепенно, обаче, тази постепенность не е могла да трае съ вѣкове, като се знае малобройностьта на Аспаруховата дружина.

Сжщо така не може да се приеме положението, че преди официалното приемане на християнството отъ Преславския дворъ, българската държава при Крума, Омортага и Маломира, не е била обединена териториално, политически и културно. Както у всички първоначални държавни образования, въ които е имало разнородни племена, каквито впрочемъ сж били и славянскитѣ, ще е имало известно различие въ нѣкои културни и, особено, правни възгледи, като варианти. Обичайното право на славянитѣ въ П-ва, обаче, въ своитѣ основи не е било измѣнено отъ мощната дисциплина и централизаторска дейтелность на българскитѣ „обединители“, ржководени отъ Аспарухъ. Върху обичайното право на славянитѣ — ядка и основа на действующето право въ българскитѣ земи — сигурно е имало влияние и това на по-рано обитаващитѣ въ П-ва племена и народи и на други сжжителствующи или съседи.

Но самото славянско обичайно право е послужило като здрава основа за стѣгане на голѣмитѣ задруги и родоветѣ въ едно по-високо държавно образувание — въ племенни федеративни държавици или княжества, въ якъ политически строй, съ княжеска власть — респективно воеводска или военачалническа въ време на война — съ жупско (окржжно), общинско и селско управление[2]). И когато се появява Аспаруховата дружина тя има работа не съ нѣкои диви и анархистически елементи;

---

[1]) Проф. В. Н. Златарски изкарва Аспаруховитѣ българи на 25 хиляди, Михаилъ Сирски — на 10 хиляди.

[2]) Кадлецъ — Тарановски, Првобитно словенско право, стр. 41 и слд.

не! Славянитѣ на П-ва сѫ били вече заседнали, тѣ сѫ гледали на мѣстата, що сѫ обитавали, като на свои родни и племенни „земи“, държавици, на своитѣ селища и „градища“ (castra) като на свои огнища, като на родина, която били готови всѣкакъ да защищаватъ отъ външни и вѫтрешни нападатели — особено отъ ромейски посягания[1]). Така че Аспаруховитѣ българи имаха въ тѣзи славяни важни и многобройни съюзници противъ ромеитѣ. Следъ Аспаруха, Тервела и Церига, Крумъ вече вижда тържеството на обединителната политика. При него българската държава е една единна политически и той е можелъ да свика „народенъ съборъ“ отъ политически обединенитѣ български славяни и да провъзгласи предъ тѣхъ своитѣ еднакви за всички закони, както за това свидетелствува Свида[2]). Това законодателство на Крума, напълно съгласно съ юридическитѣ възгледи и обичаи на българскитѣ славяни, е сѫщо така едно безспорно доказателство за пълното тържество на политическото единство още при Крума: то е било политическото покръстване на българитѣ. Колкото за вѣрското покръстване, както се каза, голѣмъ факторъ въ живота на покръстенитѣ, то е донесло еднаквостьта на християнската култура, допринесла не малко за политическото и юридическо равенство.

И така, основниятъ, всепоглъщащъ елементъ въ населението е билъ славянскиятъ, — проникнатъ отъ всички добри и отрицателни качества на славянския духъ.

Този славянски духъ е запазенъ презъ цѣлитѣ вѣкове, както това свидетелствуватъ и подчертаватъ изучвачи и вещи специалисти. Добре известниятъ проф. Флорински, сега покоенъ, въ своята бележита научна работа „Славянское племя“[3]) казва „Най-любопитна етнографическа черта на българитѣ съставлява запазения у народа изобиленъ запасъ, остатки отъ славянска старина въ бита, обичаитѣ, пѣснитѣ и вѣрванията. Отъ тукъ явствува, че изучването на българската народность въ етнографско отношение представлява нѣщо много привлекателно“. И до сега не се намѣри ни единъ ученъ изследователь на българското минало или настояще, който да открие що и да било, като следи отъ туранско или турско-татарско влияние въ вѫтрешния, правовъ и общественъ строй на старитѣ българи-славяни.

Проф. А. Л. Погодинъ въ своя „Славянскій міръ“[4]) подчертава, че „българската орда на Аспаруха е изпитала сѫщата сѫдба, както и варягитѣ всрѣдъ рускитѣ племена: тя се е стопила всрѣдъ славянитѣ. А приемането на християнството по гръцки обрядъ съ славянски богослужебенъ езикъ означавало политическата и културна победа на славянството".

---

[1]) ibidem, стр. 43.

[2]) С. С. Бобчевъ. Крумовото законодателство, въ ИИД., кн. II, 1906 г.; В. Н. Златарски. Ист. на Б. Д-ва, т. I, стр. 283 и сл.

[3]) Т. Д. Флоринский, Славянское племя, Кіевъ. 1907, стр. 79.

[4]) А. Л. Погодинъ, Славянскій міръ, Москва. 1910.

Но нека се позовемъ на единъ безспоренъ ученъ и обективенъ авторитетъ, какъвто е Люборъ Нидерле, професоръ отъ Пражкия У-тъ и припознатъ за най-вещъ специалистъ въ славянската етнография и история. Въ своя трудъ, издаденъ по френски (Рѫководство за славянската старина), Нидерле ни разправя, че българитѣ на Аспаруха намѣрили въ източната часть на П-ва славянитѣ, дошли изъ-отвъдъ Дунава, дето сѫ били наедно съ сърби и хървати „Славянитѣ съ спокойствие, безъ никакво съпротивление посрещнали българитѣ, като свои помощници противъ Византия и сключили съ Аспаруха едно съглашение, възъ основа на което се устроила Държавата на територия най-напредъ между Дунавъ и Балкана, Тимокъ и Черно море. Стариятъ славянски строй си останалъ; само славянскитѣ князе се намѣрили подъ властьта на българския хаканъ. *Асимилацията на двата елемента, така сдружени, не закъсня да се извърши. Погълнаха се не славяни, а българи. Българскитѣ владетели веднага взеха славянски имена и напуснаха своя майчинъ езикъ, заради славянския; тѣхнитѣ боляри, тѣхниятъ народъ направиха сѫщото* (к. н.). Така се основа въ стара Мизия една нова държава, управлявана отъ българскитурко-татари, но етнически славянска и *това още въ самото начало* поради болшинството на нейнитѣ поданици Славянскиятъ характеръ се закрепваше и вдълбочаваше, колкото повече държавата растѣше и си присъединяваше нови славянски племена. . . *Съзнавайки общностьта си, единството си, всички славяни въ Македония до Охридско и Ибаръ, още по-надолу до Тесалия, на югъ, проявиха това, като приеха общото име българи.* По този начинъ елементитѣ, които съставятъ българския народъ се сближиха и стопиха въ едно, най-напредъ върху политическа почва, но веднага сѫщо въ езиковна и културна область. Прочее, не може и дума да става за нѣкакво си обезродяване, чрезъ туркизация, на тѣзи славяни въ източната часть на Полуострова; частицата чужда кръвь, която се е намѣсила въ тѣхната славянска, и то само въ източна Мизия, е много слаба, за да ги е дълбоко промѣнила. Българитѣ сѫ останали славяни, сѫщо както тѣхнитѣ съседи сърбитѣ, или както руситѣ.[1])

---

[1]) L. Niederle. Manuel de l'antiquité slave. Paris. 1922 на стр. 90—100

По въпроса за нѣкои думи, термини и титли отъ турски произходъ въ нашия старобългарски езикъ струва да се попита: нима по такива белези може да се смѣта единъ народъ за принадлежащъ къмъ това или онова племе? Ако по думи, изрази и титли трѣбва да се заключава за произхода, то тогава ние имаме таквизъ най-много заети отъ ромеитѣ — византийцитѣ. Не! и въпросътъ за етническия съставъ—не за произхода на старитѣ българи, Волжски и Край-черноморски — а на Аспаруховата дружина, не е установенъ окончателно. Историко-географската наука има още да каже своята дума. И най-вѣрно ще излезе твърдението, че тая дружина е била смѣсь отъ турански, фински, славянски и др. елементи. При нападението на Солунъ (609) славяни, авари и българи били наедно.

В. А. Шулгинъ, въ своята Срѣдновѣковна история намѣрва, че даже волжскитѣ българи, по всѣка вѣроятность, сѫ били съставъ отъ славянски, турски и фински народности, съединени подъ властьта на единъ ханъ“1).

Нѣма, впрочемъ, нужда да се отрича, че самитѣ стари българи сѫ отъ турански (хунски) произходъ и че тѣ сѫ донесли, като съставенъ и господствующъ елементъ въ дружината на Аспаруха, титли (ханъ, тарханъ, кавганъ и пр.), както и лѣтоброение (елемъ, вечемъ, тутемъ, бехти, алтомъ, шахтемъ, соморъ, диломъ и др.). Обаче, въпросътъ не би трѣбвало да се ограничава въ тѣзи тѣсни рамки.2)

Единъ отъ най-вещитѣ у насъ идеолози на тюркската теория за произхода на Аспаруховитѣ българи, е проф. Ст. Младеновъ. Неговитѣ езиковни студии по въпроса почиватъ безспорно, върху научни изводи изъ езиковно и сравнително изучване на тюркскитѣ елементи и езици въобще и особено у така нареченитѣ отъ него първобългари, т. е. българи, дошли на П-ва съ Аспаруховата дружина. Статията на г. проф. Младеновъ „Положението на Аспаруховитѣ българи въ реда на турския клонъ отъ арио-алтайскитѣ народи“ е единъ прекрасенъ синтезъ на становището по въпроса за произхода и народностьта на Аспаруховитѣ българи.3) Авто-

---

1) Шулгинъ, История, бълг. прев , стр. 217.

2) Проф. В. Н. Златарски ни даде единъ много ясенъ очеркъ за българското лѣтоброение въ въведението къмъ хубавата си хронология — Хронологически редъ на по-главнитѣ събития отъ старата бълг. история, стр. 52, малъкъ форматъ. издание на Малка енциклопедическа библиотека. № 1. Редакторъ С. Чилингировъ. Ср. Притурка I. Българско лѣтоброение въ Ист. на Б. Д., т. I, стр. 253—233.

3) Българска историческа библиотека. Т. I, т. г., стр. 49—74.

рътъ, обаче, разглежда въпроса, ако и върху много широка основа, ограничено, само отъ езиковно гледище и едва ли може да се оспорва следъ неговитѣ предишни и сегашна студии, положението, че езикътъ на самитѣ старо-българи е билъ несъмнено тюркски, все едно. хунски, като при това проф. Младеновъ подчертава, че отъ етнографско гледище, по никой начинъ не може да се твърди за първобългаритѣ да сж били съ чисто монголски черти, тъй като за повечето отъ днешнитѣ тюркски племена се знае, че тѣ показватъ явни белези на арио-алтайски произходъ, сиречъ, черти ирански и арийски, редомъ съ турански. И следъ тѣзи, обаче, изучвания и заключения, споредъ насъ, едва ли се решаватъ въпроситѣ, които ни занимаватъ, а именно: Какъвъ е билъ състава на Аспаруховата дружина; въ нея не е ли имало представители на славянски елементи; какво духовно, културно влияние е упражнила тази дружина върху славянския елементъ и до колко дълго тя е могла да живѣе чрезъ своитѣ първобългарски представители въ срѣдата на грамадното спрямо нея славянско мнозинство и, най-после, къмъ кое време тѣзи първобългари сж били асимилирани и погълнати отъ славянския елементъ. Какво измѣнение въ вжтрешния държавенъ, племененъ, челяденъ строй е внесла тази дружина, та и внесла ли е тя подобно измѣнение? Ето въпроситѣ, на които не се дава отговоръ, а тѣ сж важни за единъ историко-правникъ.

Прочее, въпреки всички старания на онѣзи, които поддържатъ съ голѣма ревность и съ научни методи туранския или турско-татарски произходъ на степната дружина на Аспаруха изцѣло, тѣ до сега не ни сж посочили сигурни следи държавно-правни, обичайни, битови, антропологически, отъ които да личи колко-годе влиянието или остатъкъ на нѣкакъвъ туранизъмъ или тюркизъмъ въ популяционния съставъ и вжтрешния битъ на българската държава. Напразно дирятъ такива следи въ Добруджа, въ Дели-Ормана, въ Тузлука и напразно посочватъ нѣколко думи и термини, които впрочемъ, даже като се приеме, че сж стари тюрко-татарски проникавания въ българския езикъ, още не е доказано отъ коя епоха сж тѣ и дали сж пренесени отъ степната и смѣсена дружина на Аспаруха, или сж проникавания отъ времето на съседски или съжителски влияния на хуни, авари, кумани, печенеги. татари и пр.

⁂

Да кажемъ нѣколко думи и за чуждитѣ народи, обитавали Симеонова България и преживѣли до сега:

1. **Гърци.** Единъ отъ най-старитѣ народи на Балканския п-овъ — елини —, отъ арийско потекло, обаче съжи-

телството и кръстосванията имъ съ други народности, особено съ славянитѣ, сж измѣнили изъ основа елинската раса. Гърцитѣ на П-ва сж живѣли особено въ крайморскитѣ градове на Евксинския понтъ (Черно море): Варна, Месемврия, Бургазъ, Анхиалъ и др., както и на крайморията на Егейско море (Бѣло море): Кавала, Солунъ, Халкидическия п-овъ и пр. Излишно е да се говори тукъ за особнитѣ влияния на гърци върху славянитѣ изобщо и върху славянскитѣ българи въ частность. Въ този нашъ очеркъ не на едно мѣсто се поменава за това влияние и за голѣмитѣ културни заемки на нашитѣ българи отъ византийскитѣ гърци.[1]

Цѣлата старобългарска политическа, административна и фискална терминология е уредена подъ влиянието на Византия. Сжщо и черковнитѣ служби въ широкъ смисълъ на думата сж приспособени по грѫцко-византийски стилъ.

Византийскитѣ гърци преди и въ време на Симеона се наричали ромеи, което буквално ще каже римляни. И до днесъ живущитѣ въ Цариградъ и въобще въ Турция гърци, се наричатъ съ това име — ромеи, както ги нарекли турцитѣ — рум —, обаче тѣ бѣха си останали при Симеона гърци и съ новото у тѣхъ настроение и при новитѣ кръстосвания съ всевъзможни малоазийски и балкански народи.

Въ Симеоново време гърци е имало не само въ крайморскитѣ градове, но още и въ вжтрешностьта на земитѣ, които влазяли въ границитѣ на Симеоновата държава, разширена до Одринъ и оттатъкъ до Солунъ и до Охридско езеро. Между друго за това и Симеонъ сматря за правомѣрно, както и други български царе, да носи титлата „Царь на всички българи и гърци“.

2. Власи.[2] Сжщо така като гърцитѣ, тѣ сж едно отъ найстаритѣ населения на П-ва, сматряни за потомци на тракитѣ.[*] За тѣхъ подъ име власи се говори много кжсно у грѫцкитѣ лѣтописци. Подъ туй название поменава се за тѣхъ първи пжть у Кедрина, който казва, че тѣ живѣели между Кастория и Преспа. По-късно (12 и 15 ст.), Тесалия била центъръ на многобройно влашко население и се наричала Велика Влахия (Мегали Влахия), когато Мала Влахия е била въ Етолия, Бѣла Влахия — въ Мизия, а Черна Влахия (Мавро-Влахия) — въ Молдавия. Власитѣ се занимавали предимно съ скотовъдство, както и до сега. Тъкмо за туй подъ думата влахъ въ много славянски паметници разбирали овчарь, а не само влахъ. Тѣ живѣели въ катуни, строени нѣкжде само за лѣте, имайки

---

[1] Иречекъ, Исторія болг., 490. Сжщиятъ, Княжество България, 130 и слд.

[2] За власитѣ най-подробно у Иречекъ, Кн. България, 155 и сл.

[*] Траки и илирийци сж били старитѣ жители на П-ва.

предъ видъ тучни пасбища за тѣхнитѣ стада. За зимуване тѣ отивали въ топли мѣста. Тѣхнитѣ началници носѣли названието примикюри. Нѣкои отъ тѣхъ се занимавали съ търговия, ходили по Дубровникъ и Катаро. Търгували повече съ соль. Отличителна черта на власитѣ е била твърдата тѣхна преданность на старитѣ предания и обичаи, запазени и до сега въ много мѣста на Полуострова. Има нѣколко теории за произхождението на власитѣ въ днешна Ромѫния. Най-вѣроятно е, че тѣ сѫ романизирани траки, дошли отъ Полуострова. Романизирането имъ е станало въ време на римското владичество. Въ тѣхния езикъ славянскиятъ елементъ е внесенъ въ голѣмъ размѣръ поради съседство и съжителство.

Презъ време на българското владичество въ Дакия, то е оставило, че и по-кѫсно, силно културно въздействие върху ромѫнитѣ, както признаватъ това такива ромѫнски историци като Хаждѫу и др.

Като държавность, ромѫнитѣ се проявяватъ едвамъ въ XVI в.[1])

На никакви исторически данни не почиватъ домогванията, че власи сѫ Асѣновци, основатели на второто българско царство. Както се знае, славяно-българскиятъ езикъ дълго време е билъ у тѣхъ като културенъ, писмовенъ, служебенъ и черковенъ. До първата половина на XIX в. тѣ употрѣбяваха кирилицата на мѣсто латиницата. На Полуострова власитѣ носятъ разни названия: кара-власи, мавро-власи, цинцари (ще каже кумари), каракачани — говорящи на развъленъ гръцки езикъ.

3. Албанци.[2]) Тѣ сѫ потомци на илирийцитѣ и за тѣхъ става дума подъ това название въ XI ст. Сами тѣ се наричатъ шкипетари (дувани, дугани, соколи), а земята си наричатъ Шкиперия. Славянитѣ сѫ ги наричали арбанаси; гърцитѣ — арванити, отъ дето турското арнаути. У западнитѣ лѣтописци — албанци (albanenses, arbanenses). Първобитно племе, неустрашимо, мѫчно податливо на култура, както и други първобитни народи, тѣ се отличавали по своитѣ хищничества, мѫжество и крайно съпротивление на всѣка чужда власть. Цѣлата албанска история представлява упорито държане въ тѣхнитѣ високи бърда, скалисти мѣста и неподчинение, освенъ временно, на разни владичества: римско, гръцко, византийско, българско и, най-после, турско. Истинска държава албанцитѣ образуваха едвамъ следъ Балканската война, по силата на познатия Лондонски договоръ (1913 г.).

---

[1]) Иречекъ, Ист. Б., 271 и 492.

[2]) За албанцитѣ арбанаси — Иречекъ, Кн. България, 145 и сл.

Тѣ се дѣлели и дѣлятъ на много племена, често враждуващи помежду си; главнитѣ племена сѫ: геги — на северъ и тоски — на югъ. Последнитѣ сѫ предимно православни и си служатъ съ грѫцко писмо.

Гегитѣ сѫ католици (между тѣхъ мирдититѣ), които употрѣбяватъ латиница. Албанци има най-много мюсулмани, които въ турско време сѫ били гледани като турци. Въ днешната Албанска република сѫ останали около 800,000 албанци, отъ които 560,000 мюсулмани.

Въ времето на Симеона, и по-кѫсно, албанцитѣ сѫ заели много нѣщо отъ българската култура: закони, правни обичаи, изрази на нови понятия.[1])

Албански селища сѫ припадали къмъ областьта, въ която сѫ се подвизавали Климентъ — епископъ Велички и Наумъ — прогласенъ за светия и на името на когото е основанъ знаменитиятъ монастиръ св. Наумъ. Албанцитѣ и до сега се домогватъ за принадлежностьта на този монастиръ тѣмъ.

4. Арменци[2]) Сами тѣ се считатъ за едно отъ най-старитѣ племена на земното кълбо, съвременници на Вавилонската кула. Хайкъ. внукъ на Ноя билъ първиятъ родоначалникъ на този народъ, отъ дето и названието Хаестанъ — на Армения. Блѣскава е историята на арменцитѣ въ Азия, но мѣстоположението имъ е създавало винаги злочести условия за сѫществувание. Една арменска династия на Пагратидитѣ — бѣше се засилила до тамъ, че шефоветѣ й бѣха признати за „князе на князетѣ“, а когато Армения имаше и други царе — „Царь на царетѣ“. Той имаше подчинени васали. Въ голѣмата северна територия на Армения е имало всевъзможни племена: славянски и споредъ свидетелството на Иоана VI) една България[3]). Арменскитѣ владетели, князе и боляри, имали голѣма слабость къмъ византийскитѣ подаръци, титли и почести. За тѣхъ Византия била нѣщо чаровно, като свещенна римска империя. Нѣкои получавали и годишни данъци Тѣ били въ усилено общуване съ Византия, която въ известно време, при Константина Багренородний — Константина Монахъ (края на X и началото на XI в.) се домогна да заеме престола на „Царя на царетѣ“. Това ставаше въ време на Симеона. Не е установено още напълно влиянието на арменцитѣ у насъ. Нѣкои наши историци поменаха инцидентно, че родътъ на Самуила въ Западна България билъ арменски. За това обаче не се изтъкнаха нѣкои достовѣрни исторически данни. Арменцитѣ сѫ били прину-

---

[1]) Макушевъ, Дунайскіе и адріатическіе славяне.

[2]) Иречекъ, Кн. България, 147 и сл.

[3]) Rambaud, L'empire grec, 510.

ждавани много пжти да се преселватъ, разселватъ и изселватъ. Византия е преселила много арменци на П-ва. У насъ тѣ били носители на павликянството и поддържници на богомилството. Арменцитѣ сж достигали не само до високи сановни служби, но и до императорски престолъ въ Византия. Единъ такъвъ е билъ Иоанъ Цимисхий, завоевателя и разорителя на първото българско царство.

Евреитѣ1). Въ българскитѣ земи вѣроятно евреитѣ сж се появили следъ голѣмитѣ гонения противъ тѣхъ въ Иберийския п-въ. И до сега тѣ приказватъ на развālенъ староиспански езикъ. За евреитѣ се говори още въ Отговоритѣ на Папа Николай I. При Иванъ Александъръ противъ тѣхъ е имало известно гонение, за което свидетелствува и народочерковниятъ съборъ (1355), на който тѣ сж били осждени на изгонвание и др. наказания. Познатъ е романътъ на Иванъ Акександъръ, очарованъ отъ хубостьта на една еврейка, която се кръстила и заела мѣстото на Теодора, дъщеря на влашкия князъ. Еврейски палачи отсичатъ главата на татарина Чока — по заповедь на Светославъ Тертера

Гагаузитѣ. До сега за произходътъ имъ нѣма установено мнение. Тѣ самички въ днешно време се смѣтатъ за потомци на Аспаруховитѣ прабългари, — нѣщо за което нѣма никакви достовѣрни исторически данни. Тѣ сж християни, а говорятъ по турски. У насъ гагаузи се срещатъ най-много въ Варна и околноститѣ на тоя градъ, дето има и до сега нѣколко села чисто гагаузки или полугагаузки, като напр. Кестричъ, Джеферли, Еникьой, Джевезли, Екрене и пр. Въ Одринско тѣ носятъ названието сургучи. Нѣкои ги смѣтатъ за потомци на куманитѣ, узи, огузи и отъ тукъ гагаузи.2)

Гагаузи имало въ Бесарабия. Тѣ се занимавали съ скотовъдство, земледѣлие, въ градоветѣ — съ търговия. Дали не ще е най-вѣрно предположението, че гагаузитѣ сж преселници отъ Мала Азия, отъ сжщия този типъ население, каквото сж караманлиитѣ, християни, не знаещи другъ езикъ, освенъ турския, потомци на оная смѣсъ отъ българи и гърци, които сж били заселвани въ разни времена въ Мала Азия,

---

1) Иречекъ, Ист. Болг., 492.

2) Иречекъ, Исторія Болг. 491, Кн. България, 106. Утвърждава, че гагаузитѣ сж кумани, приели християнство още презъ срѣднитѣ вѣкове, до османското завоевание. Подробно Иречекъ се занимава съ гагаузитѣ и въ особено изследвание: Einige Bemerkungen über die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen sowie über die Völkerschaften. 21 ян. 1889 г. Бълг. прев. Кн. XXXII — XXXIII на сПС.

въ областьта Карамания.[3] Въ едно посещение на гагаузкото село Кесгричъ (старото Кастрица) азъ се натъкнахъ на нѣколко караманлийски богослужебни книги и молитвеници. Това бѣха стари книги, писани по-турски съ гръцки букви. Споредъ преданието на кестричани, тѣхнитѣ прадѣди и дѣди си служили съ тѣзи книги, които отскоро били изхвърлени отъ употрѣбление.[1] Гагаузитѣ не сѫ се отнасяли твърде симпатично къмъ българитѣ презъ време на турското владичество. Тѣ гледали на тѣхъ съ известно пренебрежение, като на хора отъ по-долня раса, като се сматряли за потомци на византийцитѣ.

2. Социалниятъ съставъ на населението.

Три категории: привилегировани, непривилегировани, зависими. — Произхода на болярството. — Где б. се появява първи пѫть? — Бълг. боляри. — Слав.-б. боляри: велики и мали, външни и вѫтрешни. — Юрид. и социалното положение на б. — Висше духовенство. — Свободни люде: граждани, търговци, селяни. — Зависими: парици и отроци. — Технитари. — Имало ли е робство въ стара България.

Въ Симеоново време социалниятъ съставъ на населението билъ измѣненъ въ сравнение съ това, което е представлявала България въ времето на езичеството. По тази часть има доста сведения отъ лѣтописцитѣ, въ отговоритѣ на папа Николая, въ надписитѣ на Абоба-Плиска и най-много въ нашитѣ стари царски хрисовули.

При Бориса и Симеона се появява единъ новъ важенъ класъ, това е духовенството, висше и нисше.

Би могло да се приеме следующето социално разпредѣление на населението при Симеона:

А. Привилегировани. Тука влазѣли[2] 1. болѣритѣ и 2. висшето духовенство;

Б. Непривилегировани. Свободни: 1) граждани; 2) търговци; 3) свещенници; 4) селяни;

---

[1] Подробна студия на караманлиитѣ посвети покойниятъ С. Табаковъ въ ИИД. Кн. I. „Бележки за караманлиитѣ и тѣхната литература“. Табаковъ взе поводъ отъ непосредствено събранитѣ сведения и бележки на П. П. Карапетровъ (Чярновеждъ) върху Караманцитѣ сПС год. XIII, стр. 435 и сл. Т. намѣрва, че гагаузитѣ въобще — сѫщо и варненскитѣ сѫ потомци на нахлулитѣ въ XI в. въ П-ва кумани. Такива християни гагаузи (гаджали) се явявали и въ Сливенъ, стр. 139.

[2] Караманлийски богослужебни книги, впрочемъ, сѫ се срѣщали и другаде у насъ. С. Табаковъ, ц. с., стр. 191—194.

[3] С. С. Бобчевъ. Ист. на старобълг. право; — С. С. Бобчевъ. История на бълг. право; — Иречекъ, Исторія болгаръ; — Иречекъ. Историја срба.

В. Зависими: 1. парици, 2. отроци, 3. технитари.

Ние ще разгледаме тука тѣзи класове по отдѣлно и въ посочения редъ.

А. Привилегировани.

1. Боляри. Думата боляринъ, болѣринъ, се среща въ старитѣ български хрисовули. Произхождението на думата споредъ едни иде отъ болий, т. е. по-добъръ, или отъ думата бой, боляринъ, бояринъ, боеръ [1]) Въ първия случай болѣринъ означава не само голѣмъ и добъръ човѣкъ, но и това, което съответствува на grand; въ втория случай боеринъ, бояринъ означава воинствующъ, войникъ, отъ думата бой или вой и като че отговаря по смисълъ на нѣмското рицарь, ритеръ, Ritter. Тѣзи две слопроизводства отъ битовна страна сѣкашъ се допълнятъ. Старовремската война винаги се е придружавала съ грабежъ, съ плячка, съ плѣнъ, а въ случай на сполука винаги имала за сетнина едно обогатяване на военнитѣ съучастници. Военачалникътъ, та въобще и всѣки войникъ, въ такъвъ случай става болѣринъ т. е. богатъ човѣкъ. И до сега въ Копривщица, когато искатъ да кажатъ за нѣкого, че е богатъ човѣкъ, употрѣбяватъ термина „добаръ е“ т. е. (болий)

Произхождението на болярството въ всички народи е еднакво. Първоначално нѣма болярство въ смисъль на привилегировано и потомствено благородство, дворянство или аристокрация. Въ най-раннитѣ времена богатитѣ челяди или хора благодарение на натрупани имотни блага, имали известно влияние, известно морално надмощие надъ другитѣ. Тѣзи понятна фактическа привилегия е предшествувала съ вѣкове юридическата. Привилегии, обаче, не сѫ давани никакви на този родъ боляри. Примѣръ: отъ татарскитѣ племена се срещатъ боляри, които притежаватъ хиляди коне, добитъкъ и овци, милиони парични срѣдства, а никаква привилегия не ги отличава отъ тѣхнитѣ съотечественици. Болярството като благородство и потомствено, се появява по-кѫсно, Като наследствена класа то първоначално отсѫтствува и у римлянитѣ, дето имало само свободни, роби и колони. Патрицианството не давало наследствени права и привилегии.

Първи пѫть благородството се появява у ромеитѣ въ Византия —, дето болярството било свързано съ нѣкое служебно положение и съ облаги, като тия на пронияритѣ — стопанитѣ на бенефиции — и голѣмитѣ землевладѣлци, които изходатайствали щото тѣзи тѣхни да привилегии преминаватъ и на децата имъ, т. е. да станатъ наследствени.

---

[1]) И. Срезневскій. Объ исторіи русск. языка, 113.

Въ срѣднитѣ вѣкове благородството се среща вече въ нѣкои латински, германски и, твърде малко, у славянски народи, които го възприематъ отъ съседи неславяни. Най-много то се е развило у германцитѣ въ института на тѣхното рицарство

Въ България болярството се появява все така, както и другаде, обаче то никога по правило не е ставало наследствено, нито пъкъ е било затворено нѣкакво съсловие, както въ феодалнитѣ страни, дето е имало обрядности за посвещение като рицарь и инвеститура, за да се встѫпи въ този привилегированъ класъ.

Български боляри били онѣзи, които имали известно служебно положение. Въ това си качество тѣ се засилвали чрезъ забогатяване и влияние. Около Аспаруха въ неговата дружина сигурно е имало подобни служебни лица, както се вижда по разни названия отъ азийско-турански произходъ: Тарханъ, Кавганъ, Копанъ, Боили, Вогатуръ, Коловрусъ[1]).

Отъ даннитѣ, съобщени въ книгата Абоба — Плиска се вижда следното: прабългаритѣ се дѣлили на племена; князътъ се наричалъ канесъ, князъ отъ Бога, висшето болѣрство — велики болѣри, биле войладесъ, волиадесъ, старославянски — боляри; малитѣ боляри били вагаини. отличилитѣ се по своето богатство се наричали богатури, богатуръ, охадуръ — ирански — силенъ, смѣлъ човѣкъ — да се спомни руския богатиръ.

Славянобългарскитѣ боляри сѫ били обществено служебни лица издигнали се или като стареи въ селото, или въ въ племето като князе, жупани, велможи. Тѣ сѫ се били отличили или въ време на война или въ мирно време като юначни воеводи, мѫдри и добри управници, умни, разпоредителни сѫдии.

Въ време на Бориса и Симеона, вече се знае, положително за особенитѣ категории боляри. За това имаме доста показателни сведения въ нашитѣ български паметници, каквито въ случая най-изрядни източници сѫ — царскитѣ хрисовули отъ второто българско царство.

Константинъ Багренородни, василевсъ и съвременникъ на Симеона, въ своята, много важна за нашитѣ тогавашни държавно-правни отношения, книга „За церемониитѣ", съобщава следующето за болярит: „Между другитѣ въпроси, които византийскиятъ логотетъ отправя къмъ българскитѣ посланници, има и следниятъ: „Какъ сѫ съ здравето си шестѣхъ велики боляри и какъ сѫ и другитѣ боляри отъ вѫтре и отъ вънъ". [2])

Въ отговоръ на папа Николая сѫщо се говори за голѣми и малки боляри и първенци omnes primates atque majores... seu minores. Тукъ се споменуватъ и mediares.

---

[1]) Успенскій. Извест. Арх. Ист. т. Х. Абоба-Плиска. София 1905. Стр. 197.

[2]) De Ceremonii Aulae Byz., II 47, p. 681.

[3]) RPN. 17, 97.

За Сурсувула се казва, че отишелъ въ Цариградъ съ 6 велики боляри да преговаря за мирния браченъ договоръ между царь Петра и императора Романъ Лакапинъ, бѫдащия дѣдо (тестъ) на царь Петра.

Но, както се каза, най-важни сѫ сведенията, които ние срещаме въ старобългарскитѣ хрисовули: особено въ Орѣховския на Иванъ Александъръ и Рилския — на Иванъ Шишмана. Тамъ изрично се говори за велики и малки болѣри. Безъ съмнение и въ време на Симеона е имало велики и малки болѣри, т. е. такива, които сѫ занимавали по-голѣми служби и такива, които сѫ били по-дребни служащи — лица. Първитѣ сѫ били носители на ромейскитѣ титли: протосевасти, логотети, кефалии, севасти, дуки, катепани, велможи и на българскитѣ: воеводи, жупани, князове и пр. Малкитѣ болѣри сѫ били, както се каза, на по-дребни служби: кастрофилакси, (пазители на крепости — градища), прахтори, побирчии, примикюри, десеткари, глобари и пр.

Колкото за вѫтрешнитѣ и за вьншнитѣ болѣри, доста е да се каже, че: вѫтрешнитѣ сѫ били въ столицата и въ тѣсна зависимость отъ владетеля, тѣ занимавали придворни служби и нѣкои отъ тѣхъ участвували въ така наречения болѣрски съветъ, който се е състоялъ отъ 12 души [2]).

Външнитѣ болѣри сѫ били служебни лица въ областитѣ и особено въ така нареченитѣ краища — погранични мѣста — и тѣ сѫщо сѫ се дѣлили на малки и голѣми. Съ отдалечаването отъ центра на държавата, подчинението на населенията и леснотията да се извършва централната държавна служба се намалява. Българскиятъ владетель, дори и Симеонъ, съ всичкитѣ си грижи за централизация, не е могълъ да управлява непосрѣдствено, освенъ часть отъ държавата. ето защо нѣкои отъ външнитѣ болѣри сѫ били такива, които имали обширни владения въ областитѣ при отношение повече или по-малко напомняще известна ленна зависимость [3]).
Тѣзи категории външни полунезависими болѣри, вѣроятно сѫ лицата, за които нашитѣ хрисовули казватъ „**владащи**“ или „**владаащи господствующи по царьство ми**“, за отличие отъ „**владаащи царьства ми**“.

Ако речемъ да очертаемъ юридическото и социално положение на болѣритѣ ще додемъ до следното заключение:

1. Нѣколко велики болѣри влазяли въ синклита —

---

[1]) С. С. Бобчевъ ССП. 160 — 163; — Г. А. Ильинскй, Грамоты.

[2]) Подробности въ моята История на старобълг. право, стр. 286 — 293.

[3]) Rambaud, ц. с. 32 — 37.

болѣрския съветъ (сенатъ) и били постоянни съветници на царя;

2. Болѣритѣ по право участвували въ народнитѣ събори, сѫщо и въ народно-духовнитѣ събори, свикани за обсѫждане на важни въпроси отъ високо-държавенъ или важенъ вѣрски характеръ,

3. Великитѣ болѣри заемали разни високи военни и административни служби. Вѫтрешнитѣ били при и около царя. Външнитѣ били две категории, назначавани отъ царя велики воеводи, жупани, кефалии или катепани и пр., другитѣ — „владалци господствующи по царьство ми“ — имали това право по наследство. Тѣхъ именно Симеонъ е искалъ да ограничи и даже да премахне, като ги повиквалъ и назначавалъ въ столицата на разни служби.

За полувасални или васални князове въ България въ X в, ни говори и Дриновъ. Той казва, че въ това време имало такива около 9. Дриновъ е записалъ и една пѣсень въ Панагюрище, въ която се чете:

Стояну гости дойдоха
Деветь сестрици — кралици
Десета сама царица ¹).

Дриновъ мисли, че кралици е названието, което се е давало на съпругитѣ на полунезависимитѣ князе, за които е дума.

4. Болѣритѣ били и сѫдии, редовно назначавани или извънредно делегирани за подобни задачи (севасти).

Относително социалното и стопанското положение на болѣритѣ, може да се каже, че то не е било еднакво. Имало е болѣри съ голѣми имоти и богатства, но имало е и такива, които никакъ не сѫ прекарвали по-сносенъ животъ отъ обикновеннитѣ граждани и селяни. Описанието на Иоанъ Екзархъ въ „Шестоднева“, дето се описватъ седящи отъ двета страни на князя, съ златни верижки (цепочки), пояси и рѫкавелки, се отнася именно за онѣзи болѣри, които сѫ били на високи служби, за членоветѣ отъ болѣрския съветъ ²).

---

¹) Южные Славяне, 16. Съчинения т. I. стр. 155.

²) Поради голѣмия интересъ, що представя описанието на Иоанъ Екзархъ български за Симеоновия дворъ, ние го привеждаме тукъ изцѣло:

„Ꙗкоже сиръдъ и нищь человѣкъ и страненъ, пришедъ издалече къ прѣтворамъ кънежю двору, и видѣвъ е дивитьсе, и приступивъ къ вратомъ чюдитьсе впрашаа, и внутръ въшедъ, видить на обѣ странѣ храмы стояще, украшены каменiемъ и древомъ исьписаны, и прочее во дворьць въшедь, и узрѣвъ палаты высокы и цръкви издоб-

Външнитѣ болѣри, особено тѣзи, които били наградени съ пронии (единъ видъ бенефиции), пожизнени, често пжти злоупотрѣбително обръщани въ наследствени бащинии — чифлици, били длъжни да поддържатъ и обличатъ войска и да я водятъ въ време на война, това, което напомня феодалния service de guerre — военна служба [1]). Нѣкои отъ тѣхъ едвамъ се издържали и въ своитѣ хижи, дървени домове, прекарвали не твърде достоенъ за завиждане животъ.

Плащали ли сж боляритѣ отъ вънъ на царя нѣкакъвъ данъкъ, носили ли сж други тегоби, освенъ военната, не се знае отъ източницитѣ. Споредъ Душановия Законикъ, болѣритѣ плащали на царя само данъкъ „сокь“ т. е. поземеленъ данъкъ, а всички други берии прибирали въ своя полза [2]).

До колко тази военна тегоба се е сматряла за абсолютна — безъ нея царската войска е рискувала да бжде намалена — се вижда между друго и отъ нашитѣ народни пѣсни. Една такава разправя, какъ „делия“ [3]) отъ високо мѣсто вика всички „кральове“ и „банове“ (зависими отъ бълг. царь), да отиватъ на война. И пѣсеньта меланхолично заключава:

Единъ баньо нѣмаше,
Оти си сина нѣмаше,
Токоималъ деветь дъщери.

Характерно е въ пѣсеньта какъ дълбоко е прониквало съзнанието на задължението, че една отъ тѣзи деветь дъ-

---

рены безгода каменiемъ и древомъ в шаромъ, извътриже мраморомъ и медiю, сребромъ и златомъ; тачe невѣдомы чесомъ приложити ихъ, не бо есть видѣлъ того своеи земли, развѣ хызы сламяны убогъ: ти ако и погубникъ си умъ, чюдитьсе имъ. Тъи аще се прилучитъ сму и кнеза видѣти, сѣдеща въ срачицѣ бисеромъ покыцане гривну цѣтаву на выи носеща, и обручи на руку, поясомъ вельрьмитомъ поясана и мѣчь златъ при бедрѣ висещь, и оба полы его болѣры сѣдеще въ златихъ гривнахъ и поясѣхъ и обручьхъ; ти аще кто его въпрошаетъ, възвращьшеса на свою землю, рекы: что видѣ тамо? речеть: невѣдѣ како вьсь-повѣдати того, свои висте очи умѣлѣ достоинѣ чюдитесе красотѣ.“ Византийскитѣ лѣтописци така описватъ Симеоновитѣ тѣло. хранители: „У иныхъ были золотые щиты и золотыя копья, у другихъ серебряные и медные, иные же были украшены другаго рода оружiемъ и все вообще были покрыты железными доспѣхами Калайдовичь. Iоанъ Екзархъ болгарскiй. 6. Викентiй Макушевъ. Задун., и адрiат. славяне. стр. 41.

[1]) Esmein. Cours de droit constit. 303.

[2]) Новаковиħ ДЗ. стр. 261, 266, 267.

[3]) Тука „делия“ е употрѣбенъ вмѣсто викачъ, глашатай, протогеръ.

щери, Тодора, за да запази челядната честь, преправя се на мѫжъ — войникъ, въорѫжава се и отива на война, за да изплати бащина „работа“ (тегоба) [1].

2. *Висше духовенство.* — Духовенство въ точния смисъль на думата въобще, и висше духовенство се появява въ християнско време.

Въ езическо време, духовенство като класъ или съсловие не е имало [2]. Балканскитѣ славяни не сѫ имали капища, нито идоли, на които да се кланятъ. Тѣ се намѣрвали въ онова стѫпало на вѣрска еволюция, което въ науката се нарича *анимизъмъ*, т. е. одухотворение на природнитѣ явления. Вѣрската еволюция не достигнала до *антропоморфизъмъ*, до какъвто дошли старитѣ елини и римляни, които оприличаваха боговетѣ си на хора и ги изобразяваха въ статуи, картини и пр. Развитието на сетнешната славянска митология, по подражание на елинската и римската, е предимно дѣло на книжовници. Южнитѣ славяни сѫ знаели единъ Богъ — *Перунъ*, който билъ замѣстенъ отпосле съ св. Илия. Като Богъ гърмовникъ Перунъ наподобява римския Юпитеръ и гръцкия Зевсъ, германския Торъ, Перкунасъ у литовцитѣ. Тѣ познаваха още добри и зли духове: самодиви, самовили, русалки, змейове и пр. Другъ е билъ *Дажбогъ* — богъ на слънцето [3]. Езичницитѣ славяни извършвали жертвоприношения, но не въ човѣшки жертви, а съ плодове и животни [4]. Въ случая ролята на жреци изпълнявали челяднитѣ стареи — домакини, които били нѣщо като изпълняващи длъжность на жреци, управници и сѫдии. Тѣзи служби и до сега се изпълняватъ въ нѣкои мѣста у насъ, дето е запазена челядната задруга или челядно-задружния животъ. Жертвоприношението, преживѣло въ по-новия *курбанъ*,[5] се е извършвало сѫщо така отъ стареи, които сѫ клали овни и други животни и въ християнско време сѫ ги посветявали на нѣкои светии, домашни покровители или избрани като спасители отъ нѣкои беди или злочестини. Жертвоприношения се обещавали и носили въ монастири.

---

[1] Пѣсеньта е печатана въ Богоровия Сборникъ, 1872 г. № 42 Единъ вариантъ печата Качановски въ „Пам. нар. творчества болгаръ“ № 50, споредъ който Радолина отишла „на война“, понеже баща ѝ ималъ деветь моми, а нѣмалъ синъ.

[2] *Иречекъ*, Ист. 126, 127.

[3] ibidem.

[4] Иречекъ, ц. с. 70.

[5] *Курбанъ* е турска дума много разпространена въ народния битъ Българскиятъ обичай въ случая съвпадналъ съ турския. Курбани се клали и принасяли въ монастири не само отъ частни лица, но и отъ колективности: еснафи.

Християнството донася въ България редомъ съ голѣмата редица нови институти, сѫщо така и духовенството като класа. Както много други институти и този на духовенството е билъ пренесенъ, съ повече или по-малко измѣнения, на българска почва отъ Византия. Висшето духовенство е било, наистина, съ известни привилегии, обаче и то, както болярството, не е било нѣкакво затворено съсловие.

Българското висше духовенство не е било зависимо отъ патриархъ или отъ царь и продължавало да се държи самостоятелно и да се рѫководи по народнитѣ обичаи и предания. То се е сматряло за длъжно да служи толкозъ на интереситѣ на държавата, колкото и на интереситѣ на българското паство. Като се почне отъ Величкия епископъ Климента въ Македония и се върви наредъ въ народо-черковната история на България, и на най-високото стѫпало и на най-малкото, ние срещаме духовни личности, които сѫ били сътрудници на върховната власть, безъ да пренебрегватъ и духовнитѣ нужди на народа. Свѣтлитѣ фигури на Климентъ Велички, на презвитеръ, после епископъ Константина, Иоанъ Екзархъ, Черноризецъ Храбъръ и други наредъ до патриарха Ефтимия, сѫ достатъчни образци, за да се твърди за народополезната деятелность на духовенството у насъ въ онѣзи времена.

Изключения е имало. И въ висшето и въ нисшето духовенство сѫ се намѣрвали лица, които не сѫ отговаряли на високото си призвание и за които ни говори презвитеръ Козма въ своята „Беседа противъ богомилитѣ"[1]), гдето той осѫжда известни монаси и въобще духовни лица, за тѣхния мързелъ, егоизъмъ и за стремежитѣ имъ къмъ охоленъ животъ. Изключението, обаче, и въ този случай, потвърждава общото правило, споредъ което висшето духовенство въ България, особенно въ Борисово и Симеоново време, е играло свѣтла и полезна роля и въ учителство, и въ проповедничество, и въ писателство, и въ законодателство.

Съставъ на висшето духовенство. Висшето духовенство е вземало участие наедно съ болярството въ държавнитѣ събори, гдето то заемало първо мѣсто. По-ограничено въ висшето духовенство влазяли Патриархъ, (архиепископъ), митрополитъ, епископъ, архимандритъ — монастирски игуменъ. На чело на епархиитѣ е имало митрополити. Епархии въ времето на царь Симеона и сина му Петъръ е имало около 40[2]).

Митрополититѣ и епископитѣ сѫ имали подарени съ хрисовули имения и въ тѣхъ така наречени, зависими люде

---

[1]) М. Попруженко. Слово св. Козмы Пресвитера. Петрогр. 1907.

[2]) С. С. Бобчевъ. История на старобълг. право. 297, 298.

— парици за които ще бжде дума по-после. Парици към епископитѣ е имало около 30 души, а сжщо и духовни лица — клирици, около 40. Епископитѣ и митрополититѣ имали право на сждъ, компетентностьта на който се е измѣнявала, разширявала или съкращавала, както това е ставало въ Византия и другаде за всички духовни и черковни сждилища[1]). При известни условия и случаи тѣ можели и да сждятъ не само чисто черковни или духовни дѣла на клирици, но още брачни дѣла, опекунски, наследствени и пр. Висшето духовенство, казва Дриновъ, събирало глоби и сждебни берии въ своя полза[2]).

Б. Непривилегировани.

Свободни люде.

Въпреки нѣкои мнения, че въ бълг. държава свободнитѣ люде сж били въ ограниченъ брой, трѣбва да се подчертае, че въ тази категория е била масата отъ българското население. Тукъ сж били: а) гражданитѣ, б) търговцитѣ, в) свещеницитѣ и монаситѣ, г) голѣмия брой свободни селяни. Въ този класъ сж влазяли, прочее, всички, които не сж били привилегировани, но не сж били и зависими. Всичко това не е било никаква буржуазия, каквато се появява на западъ.

1. Граждани. Тѣ сж били постояннитѣ жители на градоветѣ, развили се отъ крепоститѣ — градища (castra), въ които сж се занимавали съ търговия и занаяти. Въ градоветѣ нѣкои сж били скотовъдци, земевладѣлци и земледѣлци. Върху тѣхъ много пжти сж били възлагани дребни държавни и обществени служби, и, по този редъ, тѣ сж встжпвали въ малкото, а, понѣкога, и въ голѣмото болярство.

Споредъ нѣкои източници, градоветѣ сж имали привилегии, които самъ царътъ не е можалъ да отмѣни.

Една такава привилегия е била да се сждятъ предъ духовенството и предъ градския управитель. Това се потвърждава отъ Д. З. чл. 178. Гражданитѣ сж били освободени отъ данъци, само били длъжни да продаватъ на кефалиитѣ вино, жито и месо за половинъ цена (Д З. 63, 127). Като се знае, че Д. З. не е билъ изключително сръбски, а е уреждалъ обичайни, установени между балканцитѣ, отношения, може да се приеме, че тѣзи нареждания не сж били чужди у насъ.

2. Търговци[3]). Рано сж се появили въ България търговцитѣ като свободно занятие. Наистина, въ първо време тѣ

---

[1]) С. С. Бобчевъ Черк. Право, Голубинскій I. 1914 г.

[2]) Дриновъ. Южные Славяне, 72.

[3]) Въ сърбскитѣ извори свободнитѣ люде се наричатъ съ едно общо име себри отъ себаръ. Тѣ сж имали еднакви права и за-

били като ученици на гръцкитѣ търговци, живущи въ крайморскитѣ брѣгове на Евксинския Понтъ (Черно море), Бѣло море, Архипелага и пр. а сжщо така на Дубровничани, Венецианци и Генуезци. Но твърде скоро българитѣ се посветяватъ самостоятелно на търговия и ще трѣбва да е билъ този класъ доста засиленъ и броенъ, за да е станало нужда още при Тервела, а по-после и при други държавни владѣтели да се договаря въ сключенитѣ мирни трактати за правата и защитата на българскитѣ търговци и на българската търговия. Трѣбва да сж били много голѣми интереситѣ на домашната търговия, трѣбва да сж били не малко и тѣзи, които се посветявали на търговия съ вънашнитѣ държави, за да се принуди Симеонъ първата си война да почне и води за защита на българскитѣ търговци въ Цариградъ, дето тѣ сж имали складове и представители и дето действително билъ центра на търговията между Азия и Европа. За обширностьта на българската търговия ни дава сведения и началната руска лѣтопись (Несторова): „Тукъ (въ България) се събиратъ всички блага: отъ гърцитѣ злато, платове, вина, овощия различни; отъ чехитѣ и унгарцитѣ: сребро и коне; отъ Русия восъкъ и медъ[3])". Тъй говорилъ великиятъ князъ Светославъ за България и това той думалъ въ 968 г., когато България е била по пжть на упадъкъ. А въ време на Симеона България е била наистина стоварище между Западъ и Северъ на Европа и Византия[4]).

дължения. Тѣхната — на себритѣ — стопанска зависимость се проявява не въ това, че тѣ сж били длъжни да вършатъ известни работи и да даватъ данъци на висшитѣ властници: държавни, властелски и мънастирски. Невремъ Герасимовичъ съ своето старо српско право брои въ състава на себритѣ не само гражданитѣ, търговцитѣ, поповетѣ, селянитѣ, но още и парицитѣ — меропси или меропхи, отроцитѣ и технитаритѣ — у сърбитѣ майстори, между които и сокалницитѣ. Іеврем Герасимовиђ. Старо српско право. Београд. 1925 на стр. 81. За Герасимовича меропситѣ сж селяни земледелци.

[1]) За „външната и вжтрешна търговия на България" въ старо време е печатана обстойна студия отъ Иванъ Сакжзовъ. Вижъ „Списание на Б. Ик. Д-во", Год. XXIII. кн. 7 и 8. — Сжщиятъ: е обнародвалъ: „Известия за бълг. търговия въ Цариградъ презъ X вѣкъ". (въ Ист. Д-во. VI). Г-нъ Сакжзовъ се посвети съ особна ревность на старата наша стопанска история и неговитѣ трудове сж били забелязани и на чужбина.

[3]) С. М. Соловьевъ. Истор. Россіи. Т. 1, 143. Ср. текстътъ въ началн. р. лѣтопись.

[4]) Rambaud, ц. с. 328.

За български търговци се касае и хрисовулътъ иа Иванъ Асѣнь II, даденъ на Дубровникъ и договорътъ сключенъ между царь Михаила Асѣня и Дубровникъ (1253), споредъ които българскитѣ търговци имали право да живѣятъ въ Дубровнишката община (република), да не плащатъ берии нито на врата, нито на мостъ, нито на бродъ или пѫть, могли да изнасятъ отъ тамъ злато, сребро, златни издѣлия и въобще всѣкаква стока. За търговци се говори и въ хрисовула на Иванъ Шишманъ, даденъ на Рилския монастирь. Тамъ се нарежда да не имъ се взема кумеркъ (гюмрукъ, мито), като ходятъ съ стоката си за продань изъ царството[1].

Не можеха гръцкитѣ търговци да конкуриратъ на българскитѣ вземания-давания съ Западъ, особно въ славянскитѣ земи, като Моравия, Панония, Далмация и Дубровникъ. По тозъ начинъ главенъ посрѣдникъ на международната търговия, може да се каже даже за Цариградъ, бѣха станали българскитѣ търговци.

Византия била принудена да допусне чужденци търговци, при все, че се отнасяла къмъ тѣхъ съ голѣмо недовѣрие. Ако италиянски търговци закупували износа отъ Солунъ и Цариградъ, българитѣ били посрѣдници най-много съ Северъ. Презъ България минавали важни търговски пѫтища отъ Цариградъ за срѣдня и северна Европа: черноморскиятъ, дунавскиятъ, централниятъ — Цариградъ—София. Бѣлградъ, южниятъ — via Egnatia отъ Драчъ къмъ Солунъ, Моравско-Вардарскиятъ — отъ Бѣлградъ презъ Нишъ, Скопие за Солунъ. Така лѣтописи и други източници свидетелствуватъ за силно развита търговия между Византия и България още въ самото начало: България внасяла сурови материали и транзитно сѫщо таквизи, а отъ Византия вземала и разнасяла произведенията на Византийската и Малоазийска индустрия.

Не е чудно, дето въ такова ранно време у българитѣ е могла да се зароди и развие до голѣма степень търговията. Достатъчно е да напомнимъ, че ируситѣ, още отъ времето на първитѣ Рюриковичи, вършили обширна търговия и отивали до Цариградъ, който, както се каза, въ това време билъ централно тържище между Изтокъ и Западъ. Тамъ въ квартала св. Мамашъ търговскитѣ колонии на чужденцитѣ имали своето постоянно мѣстожителство.

Тѣзи чужди колонии имали значителни привилегии: тѣ получавали отъ византийското правителство храни отъ всѣкакъвъ видъ, а когато се връщали въ дома си, правителството имъ давало още храни за пѫтуването Тѣзи търговци много пжти участвували въ мирнитѣ договори, ключвани между тѣхното и византийско правителство. Срещатъ се и тѣхни подписи, следъ тоя на владѣтелитѣ и посланницитѣ на тѣзи владѣтели. Тѣ придружавали представителитѣ и посланницитѣ отъ тѣхния народъ. Сѣдали наедно съ тѣхъ на тържественитѣ гощавки и участвували при получаване на василевсовитѣ щедрости[1]. Но тѣ били подчинени на строги задължения. Едни отъ тѣзи задължения се отнасяли до запретителнитѣ мѣрки, които съставяли икономическата система на Византия: било имъ забранено да купуватъ известни платове; дозволенитѣ за покупка платове тѣ можели да купятъ само до известна стойность. При това тѣ били длъжни да представятъ за прегледъ своитѣ покупки на държавнитѣ агенти, които слагали върху платоветѣ императорския белягъ[2].

---

[1] Г. Ильинскій. Грамоты. Ср. самия хрисовулъ. Сѫщиятъ — въ СПП.

Византийцитѣ се боели много отъ тѣзи търговци на „варварскитѣ народи“ защото въ тѣхно лице тѣ обикновено гледали нѣкой скритъ войникъ и грабитель. Ето защо за да се признае нѣкой за търговецъ и да се отнасятъ къмъ него като съ такъвъ, трѣбвало по-напредъ да се удостовѣри, че наистина той носѣлъ стока: нѣмало е поддържка за оногози, който е идвалъ съ празни ржце. Нѣщо повече, на такъвъ се е затварялъ входа въ Цариградъ. За рускитѣ търговци се знае, че тѣ трѣбвало да носятъ сребъренъ печатъ; трѣбвало е да бждатъ снабдени съ препоржчително писмо отъ тѣхния велики князь, въ което писмо трѣбвало да бжде посоченъ броя на апокрисариитѣ (посланицитѣ) и търговцитѣ, изпращани отъ Киевъ. Този, който не е ималъ редовни книжа, билъ е арестуванъ и повръщанъ въ Русия. Ако ли такъвъ се е възпротивлявалъ, по силата на договоритѣ имали сж право да го убиятъ. Нека се прибави и тъзи интересна подробность, че тѣзи, на които входътъ въ Цариградъ е билъ допуснатъ, сж били длъжни да влѣзатъ въ града само презъ една известна порта, безъ оржжие и на чети не по-много отъ 50 души. Тѣ били длъжни да се занимаватъ съ търговия. Зиме нѣмали право да оставатъ въ св. Мамашъ, ни на острова св. Етеръ, нито на острова св. Григорий. Това последно условие се е отнасяло за руситѣ[3].

Въ „Церемониитѣ“ на К. Багренородний се предписватъ голѣмъ брой предпазителни мѣрки, които е трѣбвало да се в479 вематъ по отношение къмъ чуждитѣ посланици[4]. Имало е стоки, които бидейки запретени, да не се изнасятъ, били сѫ строго дирени. За тъзи цель цѣлъ роякъ митнишки чиновници, въорѫжени съ шишове, дупчели чювалитѣ, за да открията коприна, скрита подъ конопа (ленъ) и метали, скрити въ восъкъ.

---

[1] De ceremonii aulae Byzantinae, II, 15 стр. 594.

[2] Ср. Началната Лѣтопись. Олегова договоръ.

[3] Rambaud. ц. с. 387.

[4] De ceremonii, P. 89—90.

3. Духовни лица (свещеници и монаси) И тѣ били свободни граждани. Свещенничеството, ако и да не е било по законъ и право привилегировано, нито наследствено съсловие, обаче по необходимость то е минавало по наследие отъ баща къмъ синъ, традиция, която се бѣ запазила и презъ всичко време на турското робство. И понятно защо. Въ свещеническата челядъ се е приготвяло най-способно лице за да продължи занятието[1]). Свещеничество е имало не само въ градоветѣ, но и въ селата. Тѣ сѫ поминавали, както и другитѣ граждани и селяни, особено съ земледѣлие.

Свещенникътъ е могълъ да се оплаче предъ епископа, ако е билъ въ село, на което господарьтъ нарушилъ неговитѣ права. Въ такъвъ случай епископътъ е правялъ отъ своя страна бележки на болѣрина. Ако свещеникътъ е билъ безъ земя и сиромахъ, то господарьтъ е билъ длъженъ да го поддържа, инакъ, по изключение отъ общото правило, той е могълъ да напусне имението, въ което се намѣрвалъ и да се счита за свободенъ[2]).

4. Селяни. Селянитѣ сѫ били свободни и жителитѣ въ селата не сѫ били въ никаква зависимость освенъ отъ „царщината", това сѫ така нар. епики на византийскитѣ източници. Тѣ не давали никакви данъци на нѣкой владалецъ, както били длъжни да правятъ парицитѣ, нито имъ било налагано вършенето по длъжность на работи — тегоби или повиности въ полза на господаря. Тѣ плащали данъкъ само на държавата. Но тѣхното социално и икономическо положение много пѫти било не по-добро отъ това на парицитѣ. Доказателство на това е дето ние виждаме много пѫти тѣзи свободни селяни да подирватъ подслонъ при нѣкой болѣринъ или прониарь и да взематъ положението на парици, положение по за предпочитане, тъй като така тѣ имали единъ осигуренъ поминъкъ, и се отървали отъ разправии съ данъци и други тегоби къмъ „царщината", които не били леки. Това явление, т. е. прибѣгването на свободни селяни до подслонъ, като колони и ратаи, при богати земевладѣлци, е било доста разпространено и на западъ. Затова ни дава подробни сведения социалната стопанска история на Средневѣковието.

---

[1]) Въ Елена въ рода на Никифоръ п. Костадиновъ по възходяща линия до 8 поясъ сѫ били свещенници. Сѫщо и на инж. П. Николовъ. Ср. СБЮО. Държавно право, стр. 81. На сѫщото мѣсто се даватъ интересни сведения за свещенници въ единъ родъ, стр, 81—87.

[2]) Д. З. 31. 65.

в. Зависими люде

Споредъ нашитѣ домашни източници, въ стара България е имало три категории зависими люде: 1. парици, 2. отроци и 3. технитари.

Като се казва зависими люде, трѣбва да се разбиратъ такива, които сж се намѣрвали само въ икономическа зависимость отъ нѣкой господарь „владалецъ“ или „владащи“, и обитавали въ земи и имения: а) царски, б) черковни и монастирски и в) болѣрски (владалчески). Зависимитѣ люде занимавали положение, което се оприличава до нѣкжде на крепостничеството. Сравнително по-тежко е било положението на онѣзи зависими, които сж обитавали въ болѣрскитѣ спронцарски имения[1]).

Но да разгледаме отдѣлно всѣка отъ тѣзи категории зависими люде.

1. Парици. Старобългарскитѣ парици, това сж римскитѣ колони, преминали презъ Византия и измѣнени на българска почва. Колонитѣ сж нѣмали нищо общо съ робитѣ, при всичко че нѣкои ги приематъ и описватъ като такива.

Разликата между роби и колони или парици е грамадна. Робитѣ сж били люде не само всѣкакъ зависими и въ пълно притежание на своитѣ господари, въ такова притежание, каквито сж животнитѣ и предметитѣ на единъ стопанинъ. Робитѣ сж били res.

Робството се е появило като една стжпка къмъ подобрение на живота на раннитѣ военоплѣници, които преобръщали на роби вмѣсто да ги умъртвяватъ.

Робството е старъ, много старъ институтъ. То е познато още на библейскитѣ времена; ние срещаме за него наредби още въ Законника на Хамураби, който е отъ една епоха по-ранна съ около 1000 години преди Моисея. Роби имало извънредно много въ Елада и въ Римъ. Философитѣ Платонъ и Аристотель, ако и да намѣрваха, че робството е противно на човѣшката природа, но го оправдаваха съ туй, като казваха, че безъ него нѣма държава. Къмъ 300 г. пр. Хр. въ Атина имало 21 х. граждани, 10 х. съюзници, защитници на града и 400 х. роби.

Нийде робството не се проявило така грозно и въ такива широки размѣри, както въ Римъ и въобще въ римската империя. Тамъ робътъ билъ въ пълно разположение на своя господарь, за него той билъ предметъ (res), който той можелъ да купува, продава, унищожава. Робътъ нѣмалъ семейство, той не можелъ да се жени, не можелъ да завещава, а да свидетелствува той можелъ само ако се подложи на известни изтезания. Той се сматрялъ за недостоенъ да бѫде войникъ.

---

[1]) Зигель. Ист. слав. закон, 145.

На Изтокъ положението на робитѣ, напр. у евреитѣ и у другитѣ азийски народи, било по-сносно. Християнството се яви като най-голѣмъ идеологъ на човеколюбие, противникъ и борецъ противъ робството. Християнството донесе свѣтлитѣ начала за братството на хората, за благородството на всѣки трудъ и за абсолютния духъ на усъвършенстването. При вкоренилитѣ се обичаи и привички, при мисъльта че робството е една необходимость за държавата, за земята и изобщо за имотнитѣ отношения — неговото изчезване не можело да стане така лесно при всички проповеди на християнското учение. За срамъ на културното човечество, то просѫществува въ нѣкои страни и до най-ново време. За чудо има го и днесъ въ нѣкои държави, като въ Абисиния (Африка). [1]

Когато се появила българската държава, на Изтокъ, въ Византийската империя и на всѣкаде въобще, робството се е намѣрвало въ едно смекчено положение, по-малко тежко, отколкото въ предишната старина, въ Елада и Римъ.

Въ срѣдата на българскитѣ славяни робство като установенъ институтъ, общественъ или държавенъ, никога не е сѫществувало. Подчертаваме като институтъ, — по законъ или по обичай — защото фактически продавания на роби, тържища за роби, роби въ гладно време, военнопленници, всичко това се поменава въ исторически разкази на миналото.

Въ нѣкои наши стари паметници се срещатъ названията раби и роби, обаче значението на тѣзи думи не е нийде въ смисъль на старовремския римски робъ. Не сѫ доказателство за сѫществуване на робство въ старовремска България нито гръцкитѣ закони, писани за уреждане небългарски отношения: Законъ градски, Еклогата, Новелитѣ — нови заповеди на Юстинияна, Законъ Богомъ данный Мойсею. Ако и включени въ Кръмчията, тѣ не сѫ уреждали отношения на българския животъ, както за този животъ не е имала значение и обширната редакция на З С Л.

---

[1] Въ днешно време то се крие въ нѣкои африкански страни, напр. въ Абисиния, както това го изтъква Джонъ Хзрисъ, парламентарния секретарь при дружеството за борба съ робството въ своята обърнала внимание речь „Робството въ XX в.“. На 10 милионно население въ Абисиния и днесъ имало 2 милиона роби, въпреки запрещението на едно свѣтовно законодателство, това на О. Н., прието безъ възражение отъ всички, и отъ самата Абисиния.

Сжщо така е неоснователно да се привежда и кратката редакция на З С Л. като българска законна наредба, която ужъ въвеждала и устройвала несжществующъ у насъ институтъ—робството. Преди всичко З С Л. не е билъ официално законодателство, както за това сме твърдѣли въ нашата Ист. на старобълг. право[1]), а една частна компилятивна сбирка, въ по-голѣмата си часть побългаренъ преводъ отъ Еклогата. Отъ друга страна този З С Л., ако и извиканъ отъ нуждата да се уредятъ нѣкои наказания, никакъ не е билъ изображение на българската действителность и само онова, което е заето отъ нея, може да се сматря за наше старо народно право. Тази истина е желателно да се разбере напълно отъ тѣзи, които засѣгатъ въ изучванията си старобълг. правни отношения.

Компиляторътъ на З С Л. не се позовава на нѣкакъвъ бълг. законодатель, нито на старобълг. право, а на св. царь Константина. З С Л. не е билъ законъ задължителенъ, а едно ржководство, помагало.

Къмъ това добре е да се прибави, че почти въ всички мѣста, дето З. С. Л. говори за робъ и роби, трѣбва да се разбира, че думата се отнася за военнопленници. Такивато военнопленни, както казва и самиятъ З С Л. чл. 19, както го свидетелствуватъ и византийски източници, стжпили на българска земя, се сматряли за свободни. Така твърди въ своята Стратегика и мператоръ Маврикий, така свидетелствува и Лъвъ Философъ. [2])

Нашитѣ народни пѣсни говорятъ за роби, за синджири роби, но тѣзи роби, както е ясно отъ четенето на пѣснитѣ, не сж били нищо друго, освенъ пленници. Колкото за това, дето въ нѣкои източници се говори за „продажба" и „да продается" (З С Л.), то обикновенно се разбира продажа — глоба и „да продается" — отнема се нѣкому имота, конфискува се като глоба. Доказателство за това ние имаме у Срезневски, въ неговия Словарь[3]), дето тълкува Продажа— „денежняя пеня, за престжпление.; Продати — между друго — наложить пеню[4]). Така че, безъ да се отрича факта на продажба люде у българитѣ, тая продажба по никой начинъ не може да се сматря за доказателятво, че е сѫществувалъ общественъ, законенъ или държавенъ институтъ на робство. Имало е случаи, безъ да сѫществува като институтъ робството, да се поробватъ т. е. да се пленятъ или грабятъ деца — момчета и момичета, да се продаватъ—щомъ е могла да бѫде подобна търговия, а въ действителность, такава е сѫществувала и се упражнявала въ Цариградъ и въ адриатическитѣ пристанищни градове.

---

[1]) С. С. Бобчевъ. История на старобълг. право, стр. 149 и слд.

[2]) Ср. цитата въ моята История на старобълг. право, стр. 316, — Моврикий, Stratcg. lib. XI. c. 5.

[3]) И. Срезневскiй. Словарь, вж. подъ думитѣ: Продажа, продати.

[4]) Иречекъ, Ист болг., стр. 520. „Византийскиятъ, българскиятъ и сърбскиятъ крепостенъ народъ — казва Иречекъ, като обяснява социалното и юридическо положение на парицитѣ—никакъ не е билъ робъ (к. н.); той ималъ свое собственно имущество и своя собственна земя; само нѣмалъ право да я напуска • • • Въ Сърбия даже меропътъ

Всичкиятъ въпросъ е, прочее, тукъ. Имало ли е въ стара България робство като държавенъ или общественъ законенъ институтъ? Имало ли е за него наредби, каквито е имало въ римското и въ византийското законодателство? Уреждано ли е било то съ законодателни постановления или съ обичайно-правни наредби? Какви сѫ тѣзи наредби? Нищо подобно не се среща нито въ първоизточницитѣ, нито въ обичайното право на българския народъ. Предъ видъ на всичко това, може съвсемъ основателно да се тегли следующето заключение. Робство въ България, като уреденъ, правомѣренъ, законенъ институтъ, не е сѫществувало. Фактически продажба на люде въ гладно време или каквото и да било друго време, чрезъ спекуланти, могла е да става, както подобни продажби сѫ се вършили въ времена и въ страни, дето робството е било съвършенно унищожено и забранено.

Колкото се отнася до парицитѣ, тѣ не сѫ били роби, а работници, зависими, прикрепени о земята и тѣ не сѫ могли да бѫдатъ нито подарявани, нито отчуждавани отдѣлно отъ тъзи земя, въ която тѣ сѫ обитавали. Тѣ имали известни задължения спрѣмо своя господарь-свѣтски или духовенъ, които точно не сѫ обозначени въ нашитѣ хрисовули, но за които има косвени доказателства въ Д З., дето се говори за меропхитѣ или меропситѣ — сърбскитѣ парици — и въ други сръбски паметници. Впрочемъ, за парицитѣ едва ли би се намѣрилъ нѣкой да ги сравнява съ робитѣ и да имъ придава подобенъ характеръ. Тѣ сѫ били субекти на права, собственици, домакини, можели да се сѫдятъ, да свидетелствуватъ, да бѫдатъ войници, да иматъ семейство.

2. Отроци. Отроцитѣ сѫ втората категория зависими люде. Отрокъ ще каже дете, младенецъ, infans. Отрокътъ е билъ неженenъ, приставенъ като слуга, като ратай. Това е момъкътъ отъ по-ново време, отъ времето на турското владичество у насъ, особено въ Македония, дето момцитѣ съ

(българскиятъ парикъ) е ималъ право да се сѫди съ своя господарь, па и самъ царьтъ, да е той, ако последниятъ поиска отъ него нѣщо повече (тегоби, работи), отъ колкото допускалъ самиятъ законъ". Ср. Новаковичъ, Д З. 34 44.

аргатитѣ сж занимавали положение, напомняще това на отроцитѣ въ старината.

За отроцитѣ има споръ между славянскитѣ историко-правници. Новаковичъ кззва, че отрокъ е самъ „лично, као каква ствар, своина господарева“. 2) „За доказателство на своето“ мнение, той посочва чл. 72 отъ Д З., обаче и самъ Новаковичъ прави резерва, че „не се знае какъвъ е билъ отрокътъ въ действителния животъ“ (стр. 190). Други автори поддържатъ, че и отроцитѣ, както и парицитѣ, по никой начинъ не могатъ да бждатъ наречени роби или пъкъ да се сравняватъ съ робитѣ въ староримския смисълъ на думата.

Намъ се струва, че привърженицитѣ на учението, че отроцитѣ сж били истински роби, се заблуждаватъ поради следнитѣ съображения:

1) че отроцитѣ не били привързани къмъ земята, а били лично привързани къмъ господаритѣ си и 2) че тѣ могли да бждатъ отчуждавани безъ земя, по усмотрението на своя господарь.

И дветѣ тѣзи съображения нѣматъ сериозно обоснование. Даничичъ намѣрва, че отрокътъ е сжщо такъвъ привързанъ и зависимъ, какъвто е и парикътъ като той е можалъ да бжде собственикъ на имоти, да има и бащиния [1]).

Нека напомнимъ тукъ и наредбитѣ на Д З. за отроцитѣ· Такива сж предписанията на чл. 44 и 46. Споредъ тѣхъ „отроцитѣ не могатъ да се даватъ въ прикя никога“. Никой господарь не може да ги отдѣли отъ земята, дето ги има“. Обаче тѣ могатъ да бждатъ освободени. Не е ли ясно, че и отрокътъ, както и парикътъ, не е билъ предметъ, вещь, разполагаемъ по пълно усмотрение на господаря! Това учение въ сърбската книжнина се поддържа отъ голѣмия познавачъ на старото сърбско право Крстичъ.[2]) На сжщото мнение е и Майковъ.[3]) Зигель казва: „Отроки, впрочемъ, не считались рабами.[4]) И Рачки, единъ отъ най-добритѣ познавачи на югославянското държавно право, сжщо така твърди, че отроцитѣ не сж били роби.[5])

Би могло да се заключи, че отроцитѣ сж били отъ категорията на ратаитѣ, само че първитѣ сж били прикрепени къмъ личностьта на господаря[1]) си. Споредъ нѣкои сърбски хрисовули (Дечанския) тѣ се третиратъ като слуги, които вършатъ разни служби въ мънастиря, като домакини (покућари), та дори и като единъ видъ надзорници. Тѣ добивали и пжтни пари, когато ги прати игуменътъ като „коньушари“.

---

[1]) Вж. думигѣ парики и отроки. Даничичъ-Речникъ; — Зигель, 145—149 въ „История слав. права“ Иречекъ казва, че не може да се установи различие между парикъ отрокъ. Ист. болг. 520,

[2]) Гласник, IV. стр. 127—134

[3]) Майковъ. Статия за поземелната собственость въ стара Сърбия. Чтенія о-ва ист. 1860. Кн I. стр. 29—30.

[4]) Зигель. Ист. слав. пр. стр. 126.

[5]) Odlomci. 150.

Тѣ имали, споредъ сжщитѣ хрисовули, въ мънастиритѣ завидно положение въ управлението, па дори и въ сжда[2]).

3. Технитари. За технитаритѣ се говори въ нашитѣ домашни източници. Технитаритѣ сж били занаятчии, майстори на разни ржчни издѣлия. За тѣхъ се поменува въ хрисовула на Орѣховския монастирь, дето тѣ сж поставени редомъ и даже следъ парицитѣ и отроцитѣ.[3]) Какво е било, обаче, положението на технитаритѣ, не се вижда отъ нашитѣ източници. Ако ли съпоставимъ това, което се среща въ Д З. съ даннитѣ, находящи се въ нѣкои византийски паметници, излазя, че тая категория зависими люде сж били поставени даже по-добре отъ парицитѣ Споредъ хрисовула на Стефана Дечански, майсторитѣ-технитари — сж били обложени съ много по-малко тегоби. Нѣкои ги поставятъ въ реда на свободнитѣ люде[4]).

И технитаритѣ носѣли известни тегоби и задължения: да обитаватъ известни мѣста, да работятъ, когато имъ се възложи, да вършатъ по бързитѣ работи (ангарии) каквато е сѣнокоса, т. е. косене на ливадитѣ и пр. Положението на технитаритѣ, като зависими люде, ще се е обуславяло между друго, и отъ стремежа на властьта, както е било въ Византия, да има монополъ на промишленото производство, а главно за предмети на разкоша — златарство, сѣчене пари и пр. „Въ Византийската империя, казва Дилъ, промишлениятъ класъ е билъ овързанъ съ извънредно строга административна регламентация. Трудътъ не билъ свободенъ. Срѣдновѣковниятъ Константинополь е представлявалъ отъ себе си истинско царство на монополи, привилегии и протекционизъмъ.[5]) Подъ върховното наблюдение на епарха различни занаятчии били организувани въ херметически закрити корпорации, поставени подъ бдителния надзоръ и грижливата регламентация въ всичко, що се отнасяло до встжпването въ корпорацията, заработната плата, способитѣ на производството, продажбата[6].)

---

[1]) Подробно по въпроса: „Имало ли е робство въ стара България“ вижте специална глава въ моята „История на старо-бълг. право“. стр. 311 и слд

[2]) Іефрем Герасимовић. Старо српско право. Београд. Вж. стр. 80.

[3]) Г. Ильинскій Грамоты; — С. С. Бобчевъ стр., 160;

[4]) Іефрем Герасимович. Старо српско право, 80—81.

[5]) Дильъ. Введеніе въ Виз. исторію 41.

[6]) Диль, сжщо мѣсто.

В. Власть и управление.

1. Произхождение и форма на върховната власть.

Ролята на славянския елементъ въ уреждането на върховната власть. — Асимилация на българитѣ въ славянската стихия. — Първообразъ на върховната власть въ задружния строй. — Ограничена върховна власть. — Стремление къмъ абсолютизъмъ —Ограничителни фактори.

Нѣма съмнение, че Аспаруховата военна дружина създаде обединената, основана върху славянски елементи, българска държава. Това, което донесе тази дружина бѣше военната дисциплина, централизацията и твърдостьта въ отношенията на управни органи къмъ населението. Но сжщо така е несъмненно, че вжтрешниятъ строй на тази държава, нейнитѣ съставни части и институти, почиваха върху стопански, социални, племенни и обичайно-правни понятия на славянската стихия, която съ своята бройность съставяше сжществената, вжтрешна мощь на първото българско княжество, по-сетне царство.

Нѣкои историци наричатъ Аспаруховитѣ българи победители, а славянитѣ победени. Едно схващане съвършенно погрешно. То впрочемъ е опровергано много подробно въ хубавитѣ страници и обосновано изложение на професоръ В. Н. Златарски и въ раннитѣ и въ по-кжснитѣ негови трудове.

Това се опровергава и отъ проф. Нидерле въ неговитѣ „Славянски старожитности“, както и въ французкия му трудъ: Manuel de l'Antiquité Slave. Tome I. Histoire, въ който на стр. 100 и 101 той казва „Славянитѣ посрещнаха българитѣ като помощници противъ Византия и сключиха съ Аспаруха една конвенция, върху основата на която той организира цѣлата територия. Установи се по тозъ начинъ между славяни и българи единъ миренъ и общъ животъ; старото устройство славянско си остана; славянскитѣ князе се намѣриха само подъ едно надмощие (suprematie) на българския хаканъ. Асимилацията на двата елемента, така сдружени, не се забави да се извърши. Тази асимилация не сж славянитѣ, които я претърпѣха, а българитѣ. Българскитѣ владѣтели взеха веднага славянски имена и напуснаха своя матеренъ езикъ за славянския; тѣхнитѣ болѣри, тѣхниятъ народъ сториха сжщото“.

Винаги сме гледали на отношенията, създадени веднага следъ идването на военната дружина на Аспаруха къмъ мѣстнитѣ славяни, като на отношения на съюзници, сдружени въ една голѣма славянска задруга, на чело на която стареятъ-господарь принадлежеше къмъ дружината по право. Този съюзъ не даваше привилегии на едната или на другата страна. Не можеше малцинството първобългари да иска нѣкакви привилегии за себе си, когато то би загубило всѣко значение по всички линии, ако речеше да се дѣли и да не се подчини морално на многобройната и много по-културна стихия, каквато беше славянската, растлала се на длъжъ и на ширъ по цѣлия Полуостровъ, заседнала въ Мизия, Македония, Тракия, Тесалия, Пелопонезъ, до носъ Матапанъ.

Вѫтрешното устройство, прочее, на новата българска държавна върховна власть, форми на проявление на тази власть, всичко това имаше своя първообразъ въ уредбитѣ на ранния домашенъ, задруженъ общински и племененъ строй на славянитѣ. Че първитѣ славянски князе на Полуострова се рѫководѣха отъ преданията и обичаитѣ на славянската старина, това не подлежи на никакво съмнение. Новитѣ управници отъ Аспаруховата дружина не засегнаха нито задруга, нито селска община, нито племенно устройство. Бидейки така, тѣ трѣбваше да се съобразяватъ съ тѣхъ и понататъкъ при уреждането на вѫтрешния механизъмъ на новия държавенъ строй.

Споредъ познатия Именникъ, откритъ отъ А. Поповъ (1866), първитѣ князе или ханове, колко и авторитетни носители на една дисциплинарна власть, не бѣха неограничени, абсолютни властници, както не бѣха абсолютни властници племеннитѣ князе или военни началници—воеводи—на славянскитѣ племена.

Въ по-късно време за една върховна власть имаше всевъзможни срѣдства, за да стане въ известни случаи неограничена, диктаторска или абсолютна. Тя имаше голѣма войска, всевъзможни въорѫжени органи, върху които единъ властникъ можеше да се опре и да самовластничи. Въ старината, обаче, това бѣше трудно, народътъ е билъ войската и вънъ отъ него друга сила не е сѫществувала. Тоя народъ, пряко или чрезъ своитѣ предни водачи — стареи, князе, болѣри,— участвувалъ въ върховната власть, дѣлилъ я съ владѣтеля и я ограничавалъ или смекчавалъ. Въ самата Аспарухова дружина, знае се, че531 неговитѣ съратници, изпъкнали на чело на малкитѣ части отъ дружината, сѫ дѣлили съ него, Аспаруха, властьта и управлението.

Формата на върховната власть въ първата българска държава, прочее, е била проявявана въ известна ограниченость, тя може да се нарече патриархална, задругарска.

Ограничаването идѣло на първо мѣсто отъ близкитѣ съветници на княза, по-сетне — на царя и, после, отъ народнитѣ събори, които въ начало сж били многолюдни. непосрѣдствени, а по-кжсно ограничени черковно-народни събори.

Имало е български държавни владѣтели, които сж се опитвали по образеца на Византия и по естественото стремление на всѣка власть, да станатъ абсолютни властници, или поне да засилятъ колкото се може повече своя авторитетъ, както е било при Тервеля, Крума, Омортага и при Симеона. Туй, обаче засилване не се разви до тамъ, щото да може да бжде наречено неограничено[1]).

Къмъ поменатитѣ ограничителни фактори на българската върховна власть, нека се напомнятъ и племеннитѣ болярства и княжествата въ областитѣ, които сжщо така спирали проявата на силенъ абсолютизъмъ.

Въ Симеоново време държавниятъ владѣтель имаше широка територия и тритѣ четвърти отъ Балканския П-въ бѣха въ негово владение; ромейската империя въ лицето на Лакапина бѣше принудена да проси милость и пощада подъ самитѣ стени на Цариградъ при Влахернскитѣ дворци; не само славата на оржжие, но и блѣсъкътъ на една зараждаща се буйна културна национална книжнина, създадоха ореолъ на този български владѣтель и той не се подвоуми нито за минута да прояви желание за да се издигне до титлата на „автократоръ“ (самодръжецъ) и василевсъ (царь). И когато Византия му даваше условно една титла, малко по-долу стояща отъ тази на василевсъ, когато го венчаваха като цезарь, Симеонъ се смѣташе за императоръ, сжщи василевсъ и той поиска отъ Папата да му проводи патриаршеско благословение за българския свещеноначалникъ и корона на императоръ за самия него[2]).

2. Титли и инсигнии на българскитѣ владѣтели.

Титлитѣ: князъ, ханъ или хаканъ, царь и тѣхното произхождение. — Какъ сж гледали ромеитѣ на Симеоновото домогване да се нарича царь на всички българи и гърци. — Титлитѣ на българскитѣ царе следъ покръстването споредъ хрисовулитѣ. — Предимствата на българскитѣ пратеници въ Византия. — Инсигниитѣ на царското достойнство: корона или диадема, багреница, червени обувки. Престолъ и хоругва. — Държавенъ гербъ.

Най-старата общеславянска титла, която сж носѣли българскитѣ владѣтели до Симеона е князъ, кънезъ. Нѣкои слависти намѣрватъ, че тази дума имала тѣсна връзка съ нѣмското kuning. kőnig. Князь замѣстилъ старото название воевода (Миклошичъ, Шафарикъ, Перволфъ) Едва ли, обаче, може да се приеме безъ резерви, това мнение. Най-вѣроятно е, че думата князь е била обша у нѣкси арийски народи, когато тѣ сж обитавали една родина, имали езикъ приблизително единъ и отъ който въ тѣхнитѣ говори се запазили еднакви или приблизително съ единъ корень думи отъ стопански, културенъ и правенъ характеръ. Въ случая — отъ кън, санскр. кан, кжн, (ражда), куни (родъ); князь ще каже родоначалникъ (кон-начало), kőnig, кънегъ, кънезъ, кнезъ, князь.

---

[1]) Rambaud, L'Empire grec, 324 и след.

[2]) Живота на Инокенти III въ Муратори, т. 3, стр. 516. Не е установено положително дали е получилъ С. исканитѣ отъ Папата. По надлежния редъ императорска корона съ „патриаршеско благословение.“

Думата кнезъ първоначално е означавала старея въ задругата. Това е билъ домакинътъ, дѣдото, родоначалникътъ, т. е. управительтъ на челядната задруга. Като такъвъ кнезътъ е ималъ свѣтски, обществени, вѣрски, следователно, жречески обязаности. Ето защо, въ нѣкои славянски страни (Чехия, Полша). думата кнезъ следъ покръстването и до сега служи, за да се обозначи началника на духовното паство, свещенослужителя, съ други думи попъ. У руситѣ още въ най-ранитѣ лѣтописи, думата князъ се срѣща въ смисъль на водитель и началникъ на едно племе. Отъ рано още рускитѣ владѣтели почнали да се наричатъ велики князе. Святославъ, Ярославъ, вече носили подобно название: по което старшиятъ князь се отличавалъ отъ подчиненитѣ нему князе.

Думата кнез-князъ — е сжществувала у всички славянски наречия; сжществува тя и до сега: старосл. кънжзъ; сърбохърв.-словински с. луж.-кнез; старочеш.-kniaz, новочеш.-kniže, полски-ksiąz и ksiądz. Не у всички славяни думата е запазила сжщото значение: у сърбохърв. тя означава селскитѣ кметове; сжщо у сърбитѣ и черногорцитѣ означаваше владѣтелския князь; у поляцитѣ и князъ — като у руситѣ — и свещеникъ; у сърбитѣ лужичани — ще каже господинъ; въ Далмация—жупникъ, попъ.

У южнитѣ славяни, вкл. у българи, кнезъ, князь, първоначално е била дума, употрѣбявана за родоначалника на задругата; после тя разширително е била дадена на началника на селската община. И до днесъ това название е запазено въ западна България, дето на кмета сж казвали, а понѣкаде казватъ и до сега кнезъ.[1]

По известно време въ Сърбия, нахиитѣ (турска думасборни общини, околии) се делѣли на кнежини, а тѣхнитѣ началници били кнезове. Милошъ възложилъ на тѣзи наследствени кнезове събирането на данъцитѣ и правото да управляватъ и сждятъ. По-късно и сждиитѣ носѣли това име. Самъ Милошъ, за да се отличи въ титлата си отъ другитѣ кнезове, наричалъ се върховенъ кнезъ, до като узналъ, че и въ Русия сама по себе думата князь е владѣтелска титла.

---

[1] Д. Мариновъ, Жива старина, кн. 4, стр. 13.—; С. С. Бобчевъ СБЮО. Държавно право, стр. 207, 262.

Когато се основала бълг. държава, славянитѣ пренесли своята титла князь и на върховнитѣ владѣтели — Аспаруха и неговитѣ приемници. Това личи, между друго, отъ нѣкои домашни първоизточници, между които нека напомнимъ Именника, който съдържа списъка на първитѣ бълг. владѣтели до 765 г. Тамъ тѣзи владѣтели се наричатъ князе: Безмѣръ князъ, Есперихъ князъ и пр. Борисъ е нареченъ князъ и въ словото на св. Атанаса Александрийски противъ Ариянитѣ отъ 907 г. Тамъ и Симеонъ е нареченъ князъ български, и това е понятно, защото Симеонъ доби по-кжсно титлата царь.

Колкото за титлата ханъ, съкратено отъ хаканъ,[1] която се срѣща въ нѣкои гръцки надписи по колонитѣ, между друго, и въ Абоба, явно е, че тази титла е отъ азийско-тюркски произодъ. Омортагъ е нареченъ въ единъ отъ подобнитѣ надписи канасъ-ивиги, което нѣкои тълкуватъ — князъвелики. Ханъ и хаканъ е титла много разпространена у всички азийски народи, турци, манджури и китайци. Тя е била позната на хунитѣ, татаритѣ, уигуритѣ и др. Индийскитѣ владѣтели и велики моголи се наричали пресвѣтли ханове, върховни ханове и върховни хакани. Китайскиятъ императоръ е носѣлъ титлата хаканъ, коханъ. Хакани сж били и хунскитѣ владѣтели. После иде вече всесвѣтски известния Ченгизъ Ханъ. Ханове се наричали и малкитѣ кримски, джагатайски и др. владѣтели[2]. Турскитѣ султани въ Стамбулъ известно време носѣха и дветѣ титли — ханъ и хаканъ. Хаканъ на дветѣ морета е титла, употрѣбявана най-напредъ отъ Мурада III въ 1575 г. Тя е носена следъ това отъ всички турски султани[3].

Рускитѣ владѣтели отъ най-ранно време, въ време на Асколдъ и Диръ, се наричали хакани, кагани, а по-кжсно тѣзи названия били пренесени и на Рюриковичитѣ. Въ лѣтописитѣ се чете „Велий каганъ“ нашея земли Владимиръ; но скоро наддѣлява употрѣбяването на титлата велики князъ.

Титлата Царь се появява за първи пжть при Симеона. Тя иде отъ Цѣсарь, Цьсарь, Caesar. Въ действителность цесарь не отговаря напълно на василевсъ и на императоръ, обаче съ приемането ѝ на едно, Симеонъ е прибавилъ къмъ нея и другата титла самодръжецъ — αὐτοχρατωρ-, и, по тозъ начинъ, той смѣталъ, че уравнява цесарь съ императоръ или василевсъ, βαυιλευς.

---

[1] Въ Люгати Османие (Османски Речникъ) на Хафузъ — Хасанъ отъ 1291 г. отъ хиджрета, хаканъ се превежда съ думитѣ: падишахъ, султанъ, хакимъ т. е заповѣдникъ.

[2] Подробности въ Изв. Р. Арх. И-тъ т. Х. стр. 190—192.

[3] Вж. моята „Османска история отъ появяването на османцитѣ и до сега, вкл. времето на падането на Б. царство споредъ Хаммера“, Цариградъ, 1876.

До него за другитѣ български владѣтели въ Византия и на чужбина сѫ употрѣбявали титли, които отговаряли на князъ, началникъ. Най-разпространено е било названието архонтъ, αρχων- давано на Крума и ριξ, отговаряще на Rex краль, както сѫ наричали Бориса сърбохърватитѣ и Папата. Наистина, Rex не е царь, императоръ, но не е и князъ.

Както на Изтокъ Византия, тъй и на Западъ. Римъ, много се скѫпѣли съ титлата василевсъ или императоръ, защото по тогавашнитѣ разбирания императоръ е можелъ да бѫде само единъ — приемникътъ и носительтъ на короната на нѣкогашната велика римска империя.

Характерна е преписката между императора Романа Лакапина и Симеона по въпроса за титлата, която си далъ Симеонъ презъ първата половина на 925 г., вѣроятно следъ смъртьта на патриарха Николай Мистикъ, като се провъзгласилъ за „царь и самодръжецъ“ не само на всички българи но и на ромеи — Βασιλευς ων βαουαρων καὶ ρωμαιων. Въ самото си писмо до Романа Симеонъ не се нарекълъ съ тази титла, която си далъ, но вмѣстилъ я като надсловъ. Това обаче, за Романа се показало неприлично и той не пропусналъ да опровергава категорично правото на Симеона да носи тази титла, и то на следнитѣ основания:

1. Симеонъ може да се нарича както ще, дори да се провъзгласи за сарацински Емиръ—ал—мюмениъ т. е. началникъ на мюсулманитѣ или правовѣрни. Обаче, тази титла ще си остане праздна дума, понеже не я е получилъ съ властьта си отъ Бога. Ако би трѣбвало, пише Романъ, нѣкой да се нарича царь на ромеи и българи, то по право трѣбва ние да се наречемъ, защото сме получили царска титла, а не вие, които се стараете да я добиете съ кръвь и убийства;

2. Да не мисли Симеонъ, че като е разорилъ всички западни владения византийски и е взелъ въ пленъ жителитѣ, че съ това му се дава право „да се нарича царь на ромеитѣ“, понеже тѣ не сѫ прибѣгнали къмъ него доброволно, а сѫ пленени съ насилие и война, а не стига това, но тѣ бѣгатъ отъ него и прибѣгватъ при ромейския императоръ като едноплеменници“;

3. Заемането на ромейски земи и крепости сѫщо така не може да служи за основание на Симеона да се нарича царь на ромеитѣ, защото не могатъ да му донесатъ нищо-никакви приходи, никакъвъ успѣхъ, а като владѣние тѣ ще му докаратъ не малко главоболия за снабдяването имъ съ храна и орѫжие, а при това населението ще се измѫчва и гине;

4. Най-после, Романъ Лакапинъ пита Симеона, на кои ромеи се нарича той царь: на тѣзи, които той е взелъ въ

пленъ или на онѣзи, които се намиратъ въ ржцетѣ на невѣрнитѣ и сж обречени на робство, защото другитѣ т. е. ромеитѣ отъ империята, както добре знае Симеонъ, никога нѣма да го признаятъ за свой василевсъ.

Романъ въ едно друго писмо отива по-нататъкъ и не само отрича правото на Симеона да носи ромейската титла, но още отрича и правото му да се нарича царь на българитѣ. Въ писмото си Романъ пита, „какъ твоя най-възвишенъ и проницателенъ разумъ не е обсждилъ, че ние писахме не за това незлобиво царь. а за това, дето се наричашъ царь на ромеитѣ, защото въ своята страна ти можешъ да правишъ каквото щешъ; но ако трѣбва право да говоримъ, ти и това не можешъ. Защото отъ кжде може да ти се даде такова име? Отъ прадѣди ли! Може би, но ти всичко знаешъ. Може би отъ тиранство и отъ завпадяване на земя и отъ нарушение на клетвени съглашения? Това не е царско достойнство, а лакомия. Това не е възможно.. Не. Даже и да се стремишъ и мжчишъ да се украсишъ до тогава съ чужди пера, които като изпадатъ подиръ малко, ще покажешъ явно званието, което по родъ ти прилича, а изкуственостьта и подправката на твоитѣ убеждения, съвсемъ ще тѣ уличатъ, т. е. обвинятъ. Та и какъ могатъ да бждатъ двама императори, — за което ти напраздно се трудишъ — (к. н.), които се различаватъ по родъ, отличаватъ се по образъ на мислитѣ и се надминаватъ по царско достоинство. И съ какви ромеи ти ще се миришъ, като се наречешъ царь на ромеитѣ, когато тѣ не ти позволяватъ това“? [1])

Симеонъ е разбиралъ, обаче, грамадното значение за българската държава да добие и да носи титлата царь и още повече „царь всѣмъ българомъ и гръкомъ“. Другаде се каза, какъвъ е билъ блянътъ на Симеона съ добиването тази титла, блянъ, който не е билъ недостижимъ: да основе една обширна славянобългарска държава, която да включи въ своя съставъ и ромейската. Дошлитѣ следъ него въ второто бълг. царство владѣтели употрѣбиха сжщата титла, като имаха, макаръ като идеалъ предвидъ Симеоновата програма и деятелность.

Титлитѣ, които българскиятъ царь е ималъ следъ Симеона, отъ времето на първото и второто царство сж били: „Въ христа Бога, благовѣренъ царь и самодръжецъ всѣмъ българомъ.“ Нѣкои прибавяли „и гръкомъ“ (Симеонъ, Асѣневцитѣ, Иванъ Александъръ, Иванъ Калиманъ, Иванъ Шишманъ). Тѣзи титли сж автентични и се срещатъ въ хрисовулитѣ. Така напр. Иванъ Асѣнь се нарича: „Азъ Иоанъ Асѣнь, въ христа Бога, вѣрни царь и самодръжецъ блъгаромъ и гръкомъ, синъ стараго Асѣня царѣ“.

---

[1]) Преписката на Романа Лакапина е печатана отъ проф. Златарски, въ СНУ, XIII.

Иванъ Александъръ и Иванъ Шишманъ се подписвали: „Въ христа бога, благовѣрни царь и самодръжецъ всѣмъ блъгаромъ и гръкомъ.[1])

Византийцитѣ сѫ признали титлата царь (василевсъ) на Петра Симеоновъ, следъ неговото оженване за Мария, внучка на императора Романа Лакапина, дъщера на Христофора. Неможеше, казва Рамбо,[2]) Византия да не припознае за своитѣ нови съюзници титла, която бѣше си вече далъ Симеонъ и която папата му бѣше припозналъ. Текстоветѣ сѫ съгласни съ туй предположение, което има задъ себе си и толкова вѣроятности.“

„Мария, казва продължательтъ на Теофана, се радваше, че се е омѫжила за единъ императоръ“.

Когато дворцовитѣ чиновници при Никифора се опитватъ да успокоятъ чрезъ своитѣ обяснения ядосванията на германския посланникъ — епископъ Луитпранда, тѣ даватъ да се разбере, че титлата василевсъ е призната на българитѣ отъ времето на женитбата на Петра. До тогазъ василевситѣ пишели така: „Во име отца и Сина и пр. Константинъ и Романъ, василевси на ромеитѣ, вѣрни на Бога, на нашето възлюблено духовно чадо, архонтъ по божие право на християнѣйшия български народъ.“ — Но, прибавя текстътъ, отъ малко време се пише „Константинъ и Романъ на нашия възлюбленъ духовенъ синь, господарь Н, василевсъ на България“.

Прочее, може да се заключи, че тази титла е била промѣнена, ако не при Романа Лакапина, то по-късно — при Константина VII Багренородни и Романа II.

Рамбо чрезъ редица исторически съображения, намѣрва, че тази титла на Василевсъ е била припозната на царь Петра заради неговата услуга, дето той не е развалилъ мира въ това време, когато много метежи въ Византия имали за цель свалянето на Константина Багренородни.[3])

Въ време на императора Лъва VI Философъ и на Филотея, българскитѣ пратеници въ Византия нѣмали още всички предимства, които се давали въ двора, при различнитѣ приеми въ св. София и на иподрома, въ първия день на новата година, които първи мѣста имъ се давали, безъ съмнение, следъ женитбата на царь Петра, и когато той бѣ припознатъ за василевсъ при Константнна VII. Ако при Филотея българскитѣ пратеници идѣли следъ патрициитѣ, при Константина Багренородни, при Романа II и при Никифора, българскитѣ посланници предшествували всички други. Отъ тукъ голѣмото негодувание на Луитпранда, който напусналъ трапезата, но „Корупалатътъ и протосекретисътъ тичатъ следъ него и му излайватъ тѣзи думи: Когато Петъръ, василевсъ на българитѣ, се ожени за Мария, направи се единъ писменъ договоръ, потвърденъ чрезъ клетва, по силата на който у насъ преди нунциитѣ или пратеницитѣ на всички народи, бълг. посланници иматъ предимство при сѣдание. Той е пратеникъ на България и, макаръ както ти казвашъ много добре, той е съсъ бръсната глава, макаръ да носи тученъ поясъ и да не е още кръстенъ (н. в.), той не е по-малко патриций и ще бѫде въ нашитѣ очи една светотатство да туримъ предъ него единъ епископъ, особенно единъ епископъ отъ франкитѣ (Луитпрандъ, Legatio).

---

[1]) Тѣзи титли се срещатъ въ подписитѣ на хрисовулитѣ, издадени отъ поменатитѣ царе.

[2]) Rambaud, ц. с. 342 и слд.

[3]) Rambaud, ц. с. 343.

Царски инсигнии. Колкото за белезитѣ, инсигнии, на царското достоинство, доста е да се каже, че отъ сведенията на византийскитѣ лѣтописци, се узнава, какво Иоанъ Цимисхий, когато се завърналъ въ Византия отъ завоеванието на България, въ колесницата, приготвена за него, сложилъ иконата на св. Богородица, взета отъ България, а въ подножието ѝ турилъ инсигниитѣ (белезитѣ на бълг. царе[1]). Цимисхий подарилъ на черковата св. София короната на българскитѣ царе, а като влязялъ въ двореца си, повикалъ последния представитель на българската царствующа династия Бориса и го накаралъ да свали отъ себе си белезитѣ на царското достоинство: багрената шапка (корона или диадема) украсена съ злато и скѫпи камъни, багреницата (пурпурната дреха) и червенитѣ обувки.

Белези на царското достойнство въ България сѫ били, на първо мѣсто, — престолътъ, наричанъ столъ, украсенъ съ бисери; сетне — короната, наричана диадема. Симеонъ и Петъръ се коронясали съ златна корона. На трето мѣсто иде скиптра, съ различна голѣмина, обикновенно отгоре съ кръсть. Въ тържествени случаи, царьтъ се обличалъ въ багреница (порфира). Въ изображения се среща като царски белегъ хоругвата. сложена между царя и царицата. На хоругвата е изобразенъ понѣкога кръсть.

Въпросътъ за държавенъ гербъ още не е окончателно установенъ, има обаче данни, че, въ всѣки случай, изображението на левъ ще е служило за белегъ и символъ въ разни случаи.

---

[1] Гильфедингъ ц. с. 209.

3. Добиване, упражнение и загубване на върховната власть.

Сеньоратъ и майоратъ. — Изборъ и наследване. — Редътъ на престолонаследието споредъ българситѣ хрисовули. — Положението на женитѣ.

Върховната власть, имаща своя произходъ въ задружния строй, както въ задругата, първоначално е принадлежала на цѣлия родъ. Ако въ задругата стареятъ-кнезъ е управлявалъ като представитель на всички, и тука, по общо правило, въ упражнението на държавната власть първиятъ управитель — владѣтельтъ — е играелъ ролята на представитель на цѣлото племе, на цѣлото княжество.

Аспаруховата дружина като че премахва този редъ на върховно управление, при все това пакъ сеньоратътъ, т. е. управлението на най-стария въ рода изпъква отъ време на време, а другитѣ му съправителствуватъ.

Следъ покръстването, майоратътъ, т. е. наследването на най-стария синъ наддѣлява и сеньоратътъ се появява само спорадически при царствуването на западнитѣ Шишмановци и по-после по време на Асѣновци при второто, българско царство.

Начинътъ за добиване върховната власть се проявява двояко: чрезъ изборъ и чрезъ наследване.

Изборътъ се е извършвалъ тогазъ, когато се е прекратявалъ единъ родъ отъ владѣюща династия. Отъ Телеца до Крума, почти всички владѣтели сѫ стѫпили на престола, не по право на наследство или роднинство, а предимно по изборъ. Това обстоятелство е послужило за основа на нѣкои историци, стари и нови, да мислятъ, че до покръстването на българитѣ, нормалниятъ редъ за добиване на върховна власть е билъ избора отъ страна на народа. Това положение не е вѣрно. Не само изборътъ не е билъ общо правило, но даже когато такъвъ е ставалъ, народътъ е гледалъ на избрания като на лице, което туря край на безредията, основава една династия и предава на своитѣ приемници престола. Крумъ, избранъ за български господаръ, като мѫдъръ владетѣль, не възбуждаше противъ себе си никаква борба, и той предаде правото на наследство на своето потомство. Неговата наследственна династия трая около 150 години.

Наследването по право отъ баща къмъ синъ, не е било уредено по единъ строго опредѣленъ начинъ. Все пакъ отъ домашнитѣ източници, каквито въ случая най-авторитетни сѫ царскитѣ хрисовули, ние можемъ да заключимъ следующето:

1. Първородниятъ синъ се е считалъ за престолонаследникъ отъ момента на раждането си, а право на известно участие и сътрудничество въ властьта той е ималъ отъ момента

на пълнолѣтието си. Смъртьта на предшественика откривала на приемника пълнотата на разполагане съ властьта.

2. Ако съправителството въ Византия е имало за основание желанието да се осуетява борбата на всевъзможни похитители на престола, да се премахва постоянната узурпация, която е била открита за всѣки авантюристъ, то съправителството въ България е имало за главна задача да приготви „младия царь“ къмъ предстоящата висока, тежка и отговорна царска служба.

Историята на българското престолонаследие не знае скръбнитѣ картини, които ни представлява Византия, дето много често и обикновенно не се е знаело за сѫдбата на държателя на престола, нито за това, кой и кога ще се яви за неговъ приемникъ. Подобно нѣщо въобще не знае България нито въ време на първото, нито въ време на второто царство.

Следъ първитѣ три български династии Дуло, Укилъ и Угаинъ и следъ известно неуредено положение, явява се Крумовата династия, която е дала деветина владѣтели, управлявали единъ и половина вѣкъ, до пропадането на България подъ византийско владичество при Бориса, сина на Петра.

Освенъ Шишмановската династия, въ Западнобългарското царство, по редъ и при възстановяване на второто бълг. царство, явява се VI династия на Асѣновци, царувала 71 година, дала 6 владѣтели, отъ които последниятъ — Калиманъ III. Следъ Константина Асѣня Тиха, следъ краткото царуване на овчаря царь Ивайло и на Иванъ Асѣнь III, византийски зеть и натрапникъ, явява се нова династия — VII, на Георги Тертеръ, кумански болягинъ, родътъ на който дава трима владѣтели и управлява половинъ вѣкъ. Последната VIII династия е била тая на видинскитѣ Шишмановци, основана отъ Михаила Шишмана и управлявала 71 година.

Както въ Орѣховския хрисовулъ на Иоана Александъръ, тъй и въ Рилския на Ивана Шишмана, за престолонаследието се казва така: “Подиръ смъртьта ми, който бѫде наследникъ на царството ми: или превъзлюбления синъ на царството ми (Шишманъ) или отъ възлюбленитѣ ми деца (Иванъ Александръ) или отъ братята и сродницитѣ ми (Шишманъ) или други, когото Богъ отбере и постави на престола на царството ми, който и да било отъ православнитѣ християни, да не смѣе да наруши нищо отъ тоя благообразенъ Хрисовулъ[1]).

Прочее, отъ тѣзи посочвания е явно, че християнството е донесло у насъ майоратския редъ, че само въ случай, когато не е имало синъ, се е дирѣлъ братъ, дирѣлъ се е сродникъ и само. ако такъвъ не се намѣрялъ, прибѣгвало се до изборъ:

---

[1]) СПП. 161—169.

„или инъ, кого Богъ отберетъ„, както се говори въ Орѣховския хрисовулъ[2])

Женитѣ сѫ били изключени отъ правото на наследване, както това е било възприетъ редъ въ Германия и Франция по Салическия законъ.

Измѣняване реда на престолонаследието можело е да стане само по висши държавни съображения, както това е направилъ Борисъ, който приживе се оттегля въ монастиръ и оставя старшия си синъ да царува, но когато вижда, че той не отговаря на неговото разбиране за управление, напуска монашеската си самота, сваля Владимира отъ престола, и настанява Симеона, който билъ още въ младини постриженъ за монахъ. Самъ царь Симеонъ е отстранилъ отъ престолонаследието първородния си синъ Михаила, когото изпратилъ въ монастирь, въ полза на втория си синъ Петра.

Престолонаследникътъ се наричалъ „младъ царь“ и на него се гледало като на съправитель. Знайни съправители сѫ при Константина Асѣня Тиха — синъ му Михаилъ, нареченъ Порфирогенетъ, при Ивана Александъръ — тримата му синове единъ следъ други, при Срацимира — синъ му „младия царь“ Константинъ.

При всичко, че женското потомство било изключено отъ престолонаследието, на царицата се отдавало голѣмо значение. Тя имала право да бѫде настойница на малолѣтния царь, по обичайния редъ на народното право. За да си дадатъ повече право за встѫпване на престола, нѣкои узурпатори, като Борисъ III, Калиманъ II и Ивайло се превѣнчали съ вдовицитѣ на убититѣ отъ тѣхъ предшественици.

Загубването на върховната власть, освенъ поради смърть ставало или по доброволно абдикиране, както е направилъ това Борисъ и Иванъ Александъръ — последниятъ приживе дѣли властьта между синоветѣ си, — или насилствено чрезъ сваляне отъ престола.

4. — Права и прерогативи на върховната власть.

Разполагане съ земитѣ като частно и държавно достояние. — Законодателна, управителна и правосѫдна власти. — Подробности за законодателството въ време на Симеона: ЗСЛ., Еклогата, Номоканона, Земледѣлни законъ. — З С Л. е отъ епохата на Бориса и е частна компиляция. Преводачътъ и на двата номоканона: Схоластиковъ и Фотиевъ — Зигель и Ковалевски за Симеоновото законодателство. — Управление — Правосѫдие; — отецъ Ив. Рилски за управлението и правосѫдието. — Владѣтельтъ като началникъ на войската. — Владѣтельтъ като рѫководитель на външнитѣ работи.

Относително **правата и прерогативитѣ** на върховната власть може да се каже следующето:

---

[2]) ibidem.

Въ най-ранно време при славянскитѣ племенни княжества, князътъ е билъ нѣщо като първъ между равнитѣ, въ своята малка или голѣма територия. Въ време на война той билъ прогласяванъ за великъ воевода. Той се съвещавалъ на често свиквани събори съ народа.

Съ идването на Аспаруховата дружина и основаването на бълг. държава не много се измѣня възгледа върху върховната власть. Аспаруховата дружина, наистина, е клоняла къмъ монархически прояви, обаче по сѫщество пакъ рѫководящъ принципъ е продължавалъ да бѫде славянскиятъ демократически възгледъ. Нѣма съмнение, че стремежи къмъ засилване на монархическата власть е имало у по-силнитѣ владѣтели, каквито сѫ били Тервель, Крумъ, Омортагъ и Симеонъ.

По силата на върховната власть принадлежаща на българския владѣтель, той е можелъ да разполага доста широко преди всичко съ незаетитѣ земи, които сѫ били въ „предѣла" на държавата. Той е можелъ по образеца на византийския василевсъ и на западнитѣ феодални господари, да дава кѫсове отъ тѣзи земи като награда или заплата за заслуги, военни или граждански. Освенъ това държавниятъ владѣтель е ималъ право: да законодателствува, да управлява и да раздава правосѫдие. Тѣзи права сѫ били присѫщи на владетеля още въ ранно време и у славянскитѣ племена и тѣ сѫ имали своя прототипъ въ правоотношенията на старейшинската власть въ задругата.

Пъленъ абсолютизмъ обаче въ върховната власть не е познатъ въ стара България.

Въ езическо време князътъ е билъ въ сѫщото време представитель на вѣрската власть, доколкото тя се е проявявала като обществена служба и контролъ на редъ и дисциплина. Следъ приемане на християнството, царьтъ, — едно като продължение на този възгледъ,-друго като традиция на византийския редъ — става върховенъ покровитель и защитникъ на черковата, рѫководитель и участникъ въ всичкитѣ й дѣла. Царьтъ се е писалъ „Въ Христа Бога, благовѣрний Царь и самодръжецъ. „Въ Хрисовулитѣ като предговоръ се казва, че бълг. царе е трѣбвало да покровителстватъ изобщо черковитѣ и да надаряватъ манастиритѣ съ разни права и преимущества, защото „царьтъ се украсява, наистина, съ диадема (корона) и многоценни камъни и бисери, но още и съ благочестие къмъ Бога и съ вѣра и чествуване къмъ светитѣ му черкови.[1]")

Тритѣ власти: законодателна, управителна и правосѫдна сѫ се упражнявали отъ държавния владѣтель приблизително въ следнитѣ форми:

---

[1]) С П П. 167.

1. Законодателство. Въ най-ранно време законодателството е състояло въ урежданията на разни частни препирни, въ които върховната власть е прилагала действующитѣ обичайни норми, обаче много пжти е допълняла съ нови споредъ нуждата наредби, които сж служели като нова основа и изходна точка за по-нататъшно уреждане на правоотношенията. Такова допълнително законодателство се явява, между друго, въ хрисовулитѣ и въ договоритѣ.

Законодателството на Крума е повече или по-малко една кодификация на действующи вече, съгласно съ народнитѣ обичайни норми, които Крумъ е пожелалъ да прогласи предъ единъ съборъ тържествено — да извърши единъ видъ обнародване, — за да могатъ да бждатъ тѣ зачитани и приспособявани. Ако ранното законодателство е черпѣло своята сила въ обичаи, източници, то по-кжсно, следъ покръстването, редомъ съ обичайния източникъ, византийското законодателство е служело за богатъ изворъ на заемане и „прѣложение".

Следъ покръстването на Преславския дворъ, твърде естествено бѣше да се подирятъ, съответно съ създаденото положение, нови норми. Такива можаха да се подирятъ въ Цариградъ или Римъ. Усилията на Бориса да се снабди съ писани закони отъ Римъ не се увенчаха съ успѣхъ. Пратени сж били наистина отъ папа Николая I писани, „свѣтски" и „свещенни закони", обаче тѣ не били оставени въ България и, следователно, не може да се говори за тѣхъ като за действували, макаръ за кратко време, законни сбирки.[1] Папата не се съгласявалъ да останатъ въ България тѣзи закони затуй, защото се страхувалъ да не се претълкуватъ криво и прилагатъ неправилно.[2] И Павелъ и Формоза, които били носители на тѣзи закони, ги отнесли обратно въ Римъ, следъ като между Борисъ и Папата не могли да се установятъ желани отношения. Ако не се знаятъ и до сега какви сж били тѣзи пратени въ България закони, които може да се предполага да сж били Алариковитѣ наредби.—(Breviarum Alaricianum), знаятъ се въ точность отговоритѣ на папа Николай на 106-тѣ Борисови питания по разни вѣрски, обществени, държавни и правни въпроси.

---

[1] Папа Николай въ бележката, която предшествува Отговоритѣ му съобщава на Борисовитѣ пратеници, че „съ Божия помощь ние отправихме въ родината ви и до славния ви царь (употребенъ е терминътъ Rex) не само книгитѣ на Божия законъ (libros divinae legis), но на достойни пратеници повѣрихме и книгитѣ, които както предвидѣхме, сега тамъ сж необходими" Борисъ искалъ не само канони (sacra canones), но и свѣтски закони (leges mundanae), както се казва въ 9 и 13 въпроси.

[2] Папата казва изрично (9 в.), че отъ пратенитѣ нѣкои книги отъ свѣтския законъ, той не иска да останатъ въ България, като се върнатъ пратеницитѣ му „за да не би случайно нѣкой да ги използува превратно или да ги оскверни съ нѣкоя лъжливость".

[3] Responsa Nicolai Papae ad consulta Bulgarorun. (Отговоритѣ на папа Николая I на допитванията на българитѣ) иматъ нѣколко издания, отъ които най-старото е отъ 1644 г. Collectia Regia Parisis XXII p. 433—484 е непосрѣдно преписъ отъ преписа. Преводътъ на български е направенъ отъ Д. Дечевъ, издаденъ съ текста като № 16 отъ Университетска Библиотека.

Въ тѣзи отговори, които сж предшествувани отъ самитѣ допитвания, личи ясно фактътъ, че въ Борисова България е имало вече едно доста развито правно чувство и единъ стремежъ да се разрешатъ правилно и по законенъ редъ голѣмъ брой сложни въпроси. Най-малко отговоритѣ свидетелствуватъ за Борисовото желание да не стои въ неведение по много интересуващи го държавно-правни и битовни проблеми. Отъ първата категория сж въпроситѣ: за двуженството (51 в.), за наказанията на разнитѣ видове убийства, отцеубийство (24), неволно убийство (30), скопяване (52), кражба на животни (31), прелюбодеяние и кървосмѣшение (28, 29), лъжливо обвинение и пр. Борисъ не си е отзелъ съ опита да добие чрезъ папата писанъ законъ. Таквизъ сж били необходими нему, на държавата му, както по-сетне сж били не по-малко необходими на сина му Симеонъ.

Предъ видъ на това, още при Бориса, вѣроятно, сж се появили доставени отъ Кирило-Методиевскитѣ ученици две важни законодателни сбирки: първата — превода на Номоканона съ 50-тѣ титули (на Ивана Схоластика) и другата, Законъ Соудный Людьмъ.

„Номоканонътъ, рекше Законоуправило“ съ 50-тѣ титула, билъ „прѣложенъ на словѣнски язикъ“ отъ Методия, разбира се, съ сътрудничеството на многобройнитѣ му ученици. По този въпросъ сж съгласни почти всички канонисти и историко-правници.¹) Той ще е донесенъ въ България твърде рано, може би отъ самитѣ намѣрили убежище въ Преславъ ученици на славянскитѣ първоучители: Климентъ, Наумъ и др. Борисъ не е билъ удовлетворенъ съ ценното дѣло на Методия, съ важната сбирка, въ която сж се намѣрвали „канони“ и „закони“, между които „Еклогата“ на Лъва

---

¹) За преводачеството отъ Методия на Схоластиковия номоканонъ се произнасятъ Баронъ Розенкамфъ, Обозрѣніе Кормч. книги; А. Павловъ, Первоначалный Славянорусск. номоканонъ. Въ самото панонско житие на св. Методия, писано отъ неговия ученикъ Климентъ, се казва „Тогда же и Номоканонъ, рекше законоуправило и отеческія книги прѣложи“ (Šafařík, Pamatky 1868. Житіе св. Методія стр. 8; ср. Ягичъ, Истор. сербохорв. лит., 77 и сл.; И. Смирновъ, Очеркъ культурной исторіи южн. славянъ въ Уч. Записки Каз. Унив. LXX кн. 7—8, 1903 г. стр. 9.

Исаврянина и Константина Копронима, въ Кърмчаята[2])—глава мд (44) Леона царя премудраго и Константина вѣрную главизны о совѣщаніи обрученія и о брацѣхъ и о иныхъ различныхъ вынахъ."

Черковнитѣ срѣди—сѫдилища и началства сѫ използували като помагало не само каноническата часть, но и „законната". Подсѫдностьта на тия сѫдилища е била широка. Тѣ сѫ могли да решаватъ и граждански искове и тѫжби. „Еклогата" е била толкозъ ценна за българскитѣ сѫдебни мѣста, като въ нея тѣ сѫ намѣрвали отражения на много отъ старобългарскитѣ, славянски институти и обичаи, взети въ внимание при съставянето на тази Еклога[2]).

Все пакъ усетила се е нужда и отъ единъ опростотворенъ и кратъкъ нарѫчникъ, който да обхваща най-необходимитѣ наредби, отнасящи се по-особено до наказанията. Тъзи нужда е била удовлетворена съ „Законъ Соудный Людьмъ", който е отъ Борисово време, който нѣкои отдаватъ на Методия и който (ЗСЛ) е дѣло на нѣкое духовно лице, както за това сѫ съгласни повечето изследователи. ЗСЛ е заетъ главно отъ Еклогата. Той е частна компиляция, което личи отъ неговото съдържание и отъ неговата форма.1)

---

[2]) Названието Кормчая—Кърмчая книга—за номоканона е дадено отъ св. отци, които сравнявали христовата черкова съ корабъ, който се рѫководи отъ Свещенното писание и отъ канонитѣ, като отъ кърмило или отъ кърмчий, държащъ и управляващъ кормилото. Въ воскресенския списъкъ отъ XIII—XIV в. се чете заглавието така: „Книгы, глаголемыя кормьчаіа, рекше правило законоу, греческимъ іазыкомъ номоканонъ". И. И. Срезневскій, Обозрѣніе древн. р. с. к. к. стр. 135. Гръцкото название Πηδαλιον е отъ поново време и то е приспособено къмъ старата славянска Кърмчая. Собственно Πηδαλιον ще каже кърмило Gubernaculum. Zacharia f. Lingenthal Gesch. d. Gr. R. 32. Въ нѣкои паметници номоканонътъ е преведенъ съ термина законоправилникъ: отъ Νόμος — законъ и χανον свещенно правило. Впрочемъ, първоначално χανον е значело образецъ на изкуството, а буквално ще каже права пръчица (линейка), която служи за измѣрване и претегляне, както е показалеца въ кѫпонитѣ или пъкъ за прекарване права черта както е правилото у зидаритѣ.

[2]) Въ полза на това положение най-много сѫ писали: В. И. Васильевскій, Законодательство иконоборцевъ ЖМНП кн. 199 отъ 1878 Т. Успенскій, Древнейший памятникъ славянскаго права, — Zach f. Lingenthal Gesch d. Gr. Rechts; — R. Hube. Le droit romain et byzantin. D-r V. Bogišić. Pisani zanoni na slovenskom jugu.

Въ ново време противъ туй мнѣние се изказа Панченко, Крестьянская собственность въ Византіи. ИРАМ.

Съставительтъ на З. С. Л. — думата е за кратката редакция — е преписвалъ „византийския текстъ, но той не е билъ далечъ отъ българския животъ, даже като се приеме, че е билъ нѣкое духовно лице.2) Той не само е внесълъ наредби за да защити морала, духовнитѣ интереси и да засили подсѫдностьта на духовнитѣ сѫдилища, но никакъ не се е двоумилъ да се отдалечи и отъ Еклогата въ всички случаи, когато тя му се е представяла като противна на българското правосъзнание. Той не приема многото и често предписвани членовредителни наказания (мютилации) на византийския първоизточникъ, и гдето ги приема по изключение, като софронистични наказания, той ги смекчава. ЗСЛ говори за обезщетения (16 и 23) и двойна глоба (сугубина) при кражба на домашенъ добитъкъ (15 и 24), урежда причинитѣ за бракоразвода (31), дава на женитѣ право да свителствуватъ, допуска парика да свидетелствува (19); предписва роба на българска земя да се освобождава чрезъ „изкупъ или отработване" — дондеже изработается (20). Съ една речь, това е една правна сбирка, нагодена къмъ българския животъ.

Има мнение, че ЗСЛ е творение на самия царь Симеона, но то не се потвърдява отъ никакви преки или косвени източници. Това мнение се поддържаше отъ Хубе, Зигель, Флорински.3) У насъ се поддържа отъ Родопски,4) който казва, че ЗСЛ. е законодателенъ актъ, издаденъ при Симеона. Проф. Златарски въ своята студия, силно обоснована на обширни данни изъ външната история на отнасящитѣ се къмъ въпроса паметници: „Какви канонически книги и граждански закони Борисъ получилъ отъ Византия", се изказва изрично за това, че ЗСЛ. е дѣло отъ Борисово време. Той, обаче, приема, че ЗСЛ. е билъ издаденъ несъмнено отъ върховната власть (както сж въпроситѣ до папа Николая I), която, по-

---

1) Това е мнението на Богишичъ и Павловъ, поддържано и отъ насъ. То е усвоено отъ д-ръ Теодоръ Сатурникъ, въ неговия трудъ: Prispevki k. šireni Byzantskich prava u Sloveni. Прага, 1922. У насъ още то е поддържано и отъ г. Г. Т. Данаиловъ. Единъ паметн. на старото бълг. право. ЗСЛ. М. Сб. XVIII.

2) Сатурникъ, Prispevki.

3) Ромуалдъ Хубе. Droit romain et byzantin chez les peuples slaves Paris 1880. Т. Зигель. Lectures on Slavonic law. London 1902. Т. Д. Флоринскій. Древнѣйшій памятникъ болг. права.

4) Родопски. Нѣщо върху старобълг. законодателство. СПС, XVII, 1885 стр. 262—281. Той твърди, че З С Л. е отъ времето на С., но може и да не е негово дѣло, а на нѣкой отъ неговитѣ съвременници,

зовавайки се на единъ голѣмъ и съ значение за онова време авторитетъ, какъвто е билъ авторитетътъ на римския първосвещенникъ, трѣбвало е, отъ една страна да оправдае, всички измѣнения и отстжпки въ „Законъ Соудный“ въ сравнение съ основния му първообразъ-изпратената отъ Цариградъ Еклога, а отъ друга — да санкционира тия измѣнения и отстжпки и чрезъ това да направи самия законъ авторитетенъ и популяренъ“. „Тая санкция на новия законъ — заключава проф. Златарски — се представлява толкова по необходима, защото още веднага следъ покръщенето, както е известно, Борисъ бѣ обвиняванъ отъ болярит҄ѣ си, че той имъ дава не добри закони.г)

По последното съображение на проф. Златарски може да се възрази. Подобно възражение по-долу се прави въ бележка трета отъ нашитѣ обяснения по съображенията на Зигель.

Безъ да отричаме по абсолютенъ начинъ възможностьта, щото ЗСЛ. да е работенъ, приготвенъ и издаденъ въ Симеоново време, нашето мнение е било и остава, че за подобно твърдение нѣма никакви пряки или косвени доказателства. Съображенията на Зигель, които се усвояватъ, между други и отъ Флорински, не ни се виждатъ убедителни и удовлетворителни. Зигель казва: 1 — Въ България следъ покръстването се чувствувала нужда отъ единъ писанъ Законъ; 2 — Той не е можелъ да бжде частна работа, защото такава е могла да възникне само следъ като юридическиятъ битъ се е развилъ и проявилъ въ нѣкои законодателни актове. България никакъ не е била въ подобно състояние. Нейниятъ юридически битъ е билъ още съвършенно неуреденъ. 3 — За прилагането въ живота на какъвто и да било Законъ, трѣбва той да се опира върху санкцията на единъ авторитетъ; такъвъ е могълъ да бжде само държавниятъ владѣтель.

Таквизъ сж съображенията на Зигель, а ето и нашитѣ възражения.

Първо. Че е имало нужда отъ писани закони следъ покръстването това е безспорно, но тази нужда не е била по-малка и при Бориса, отколкото при Симеона. Тогазъ нѣма основание да се приписва появяването на ЗСЛ. само по тази причина на времето на С.

г) В. Н. Златарски. Какви канон. книги и пр. ЛБАН стр. 79 и слд. Споредъ изследованията на проф. З. тѣзи книги съ канонически характеръ сж били: а) отъ каноническитѣ книги: 1. Каноническиятъ Сборникъ съ XIV титули и то Синтагмата отъ III редакция, която била приготвена специално за бълг. църква следъ 86' г.; 2. Епитимийници — канонина или канонария; — б. отъ гражд. закони. 1. Еклогата на исаврянитѣ и 2. Нейниятъ appendix — Земледѣлскиятъ законъ.

Второ. Не е вѣрно, че правни компилиции и частни законодателни сбирки могли да се появяватъ само следъ разработенъ юридически битъ и при налични по-рано издадени закони. Знаятъ се частни правни компилиции и сбирки въ други страни при сжщитѣ условия и въ най-ранни епохи на народния животъ. Даже за варварскитѣ закони (Leges barbarorum Есменъ казва:“ Трудно е да се опредѣлятъ условията, когато тѣ сж създадени; невъзможно е даже да се утвърждава, при наличностьта на известни текстове, дали това е работа на една официална или частна редакция.“[1])

За най-ранната редакция на Салическия законъ (Lex salica) още и до сега не е установено по единъ положителенъ начинъ да ли е частна юридическа сбирка или е издание отъ нѣкой князъ-владѣтель. Не се знае положително нито авторътъ, нито времето, когато се е появилъ този юридически паметникъ.

Трето. Не може никакъ да се твърди, че единъ юридически сборникъ за да се прилага въ живота, необходимо е да бжде издаденъ отъ върховната власть въ видъ на Законъ и да има нейния авторитетъ. Голѣмъ брой исторически доказателства и отъ разни времена свидетелствуватъ, че много частни сбирки сж имали широко употрѣбление, безъ за това да сж били снабдявани съ какъвто и да било официаленъ авторитетъ. Такива сж били най-раннитѣ варварски правди, нѣкои имащи частенъ характеръ. Най-осезателно доказателство за това е „Шестокнижието“ на Арменопуло (умр 1380). (Εξαβιβλος), което не само се прилагало въ негово време, но се разпространи на всѣкаде въ Балк. П-овъ, прилага се и у насъ, минава презъ Дунава и вѣкове служи като Граждански законникъ въ Еллада.

Повтарямъ, безъ да се изключва възможностьта за това, че ЗСЛ. може да бжде работенъ и издаденъ въ Симеоново време, за това -- за сега поне—нѣма никакви доказателства.

Много вѣроятно е въ Симеоново време да е работенъ, приготвенъ и издаденъ „Номоканонътъ“ съ XIV титула отъ началото на VII в., по-кжсно допълненъ въ време на патриарха Фотия (883), за което нѣкои и неправилно го наричатъ Фотиевъ. За времето на превеждането на старобългарски на този Номоканонъ още нѣма установено окончателно мнение. Положително е известно само, че тоя сжщиятъ отъ Фотиевско време Номоканонъ (т. е. втората редакция) е билъ преписанъ отъ търновския екземпляръ — търновската патриаршеска черкова — изпроводенъ отъ князъ Якова Светослава въ Киевъ до Кирила“, митрополитъ Киевски и всея

---

[0]) Esmein. Cours él. de l'Hist du droit français p. 98.

Россiи.“ Това е било въ времето на царь Константина Асѣнь Тиха.[1])

Ако за първия Схоластиковъ номоканонъ почти всички канонисти и историко-правници сж съгласни, че е дѣло на Методия, за номоканона съ XIV т. това не може да се каже положително. За първата негова ранна редакция до—Фотиевска — може да се поддържа положително, че тя е „прѣложена“ на „словѣнски“ т. е. старобългарски езикъ, ако не сжщевременно, то все около времето на официалното покръстване на преславския дворъ: това „прѣложение“ вѣроятно е дѣло на първитѣ кирило-методиевски ученици, подирили и намѣрили широко гостоприемство при Бориса и при Симеона. Симеонъ, който е поставилъ върху широки славянска основа вѣрската, проповедническа и учителска култура, ще е настоявалъ много да се снабди България и съ Номоканона съ 14 титула, който е ималъ значително предимство надъ „първоначалния“ Схоластиковъ Номоканонъ.

Колкото по въпроса за втората редакция (споредъ нѣкои даже трета[1])) на Номоканона съ 14 титула, редакция отъ времето на Фотия, Павловъ изказва мнѣние, че тя може да бжде дѣло на св. Сава Сърбски. Това мнение, обаче, на учемия канонистъ не е подкрѣпено съ никакви положителни исторически или филологически данни и то не се приема отъ такива учени изследователи като И. И. Срезневски,[2]) еп. Никодимъ Милашъ и Д-ръ Ватрославъ Ягичъ. Последниятъ опровергава мнението на Павлова, като посочва единъ надписъ къмъ известната „Иловичка Кърмчая,“ въ която се чете: „Изиде же на свѣтъ нашего языка божественое се писанiе потьщаниемъ и любяви многою и желанiемъ измлада освещенаго и перваго архiепископа всею српскiе земле киръ. Савы сына прѣподобнаго отца Симеона?!

Отъ тази надписна бележка излазя: първо, че наистина тая Иловичка Кърмчая е била „Издадена на свѣтъ“ т. е. преписана на словѣнски; второ, че тоя преписъ е извършенъ съ пригодяването и „любовьта и ревностьта“ на св. Сава. Но кой е превелъ тази Кърмчая на славянски, нищо не се казва. И отъ други свидетелства (каквито сж и житията на св. Сава) може да се заключи само, че тоя бележитъ сърбски иерархъ наистина е пригодявалъ за преписването на „книги много и книги законные."

---

[1]) Подробности въ моята История на старобълг. право, (стр. 120 – 160).

[2]) Проф. Златарски намѣрва, че „третата“ редакция на Номоканона е била приготвена специално за българитѣ. Ц студия: Какви кан. книги и пр. ЛБАН стр. 103.

[2]) И. И. Срезневскiй, Обозрѣнiе древн. р. списковъ Кормчей кн. 84.

И. И. Срезневски заключава, че преводътъ на тая К. не ще е по-раненъ отъ XII в., че той може да е правенъ отъ сърбинъ, понеже въ него се срещатъ думитѣ: бабуни, големо задушье, истърна (cisterna), перпера, прѣзъ, свѣнь, тисоуща и пр. Но тѣзи думи сж не по-малко принадлежность и на българския езикъ.

Новаковичъ предполага, че тая Кърмчая е преведена по настояването на св. Сава за нуждитѣ на Сърбия (около 1219); но знайно е, че сжщата тази К. е преписана отъ екземпляръ, находящъ се въ търновската патриархия въ време на Константина Тиха и изпроводена изъ България отъ Якова Светослава на руския архиепископъ въ Киевъ Кирилъ и наречена въ писмото на Светослава „Зонара".¹)

Най-вѣроятното заключение, което, прочее, може да се направи, то е, че Симеонъ при многото други писменни трудове, които самъ е създалъ или е извикалъ на бѣлъ свѣтъ, ще е пригодилъ да се снабди България и съ това „законоправило" съ 14 титула, което идвало да удовлетвори една необходимость, Номоканонътъ на Иоана Схоластикъ, бидейки не пъленъ и недостатъченъ за нуждитѣ на времето.

Сжщо така има данни да се предполага, че и нѣкои отъ законитѣ, влазящи въ състава на „Книги Законныя" — напр. Земледѣлниятъ Законъ ще сж били приготвени въ Симеоново време. Надъ тѣзи, обаче, въпроси има да се правятъ още много изучвания както отъ страна на историко-филолога, така и отъ страна на историко-правника, лишенъ отъ срѣдства за да провѣри най-елементарнитѣ данни за българскитѣ първоизточници, а много пжти при липса вѣренъ текстъ на самитѣ тѣзи източници. Проф. М. М. Ковалевски, отличенъ познавачъ на сравнителната правна история въ своята критика на Зигеловитѣ Оксфордски лекции, намѣрва, че „славниятъ Симеонъ, който е управлявалъ България отъ 888 до 927, заповѣдалъ да се преведатъ на български книгитѣ на империята: Еклога, Прохиронъ и закона за земледѣлието". Като приема, при това, че Симеонъ благоприятствувалъ, както казва Хубе, за обнародването и на по-малки грьцки законници, въ които нѣкои измѣнения сж въведени въ текста на закона, той прави алюзия за ЗСЛ. въ който членовредителствата сж замѣнени съ парична глоба. Въ тоя фактъ М. М. Ковалевски вижда доказателство за уредническата сила на Българския царь, сила подобна на оная на Königs—Bann измежду германскитѣ владѣтели, така нагледно

---

¹) Писмото на Светослава до Кирила е печатано у Розенкамфъ (Обозрѣніе Корм. кн., 52; у Срезневскій, Свѣд. и замѣтки, 1879 № 41, стр. 12; въ Старобълг. правни п. стр. 144.

установена отъ проф. Брюнеръ. Българскитѣ князе, подобно на германскитѣ варварски кралье, употребяваха тази сила за да измѣнявать правилата на писания или неписания законъ, преодолѣващъ въ тѣхнитѣ владения

Управление. Царьтъ е билъ върховниятъ управитель на своята земя, както по рано е билъ въ племенното княжество князътъ или воеводата Наистина, владѣтелската власть винаги е била накърнявана въ своята пълнота отъ мѣстнитѣ, много пѫти, полунезависими князе и областни владалци — явление общо за срѣднитѣ вѣкове, особенно въ феодалнитѣ земи, явление познато и въ Византийската империя, дето въпреки всички старания да се централизира властьта, винаги е имало полуавтономни провинции. Царьтъ е управлявалъ чрезъ своитѣ близки и далечни, вѫтрешни и външни болѣри, владалци, жупани, кефалии, катепани, разни селски кнезове, челници и примикюри.

Характерно е учението, което отецъ Иванъ Рилски развива въ писмото си до царь Петра за правата и длъжноститѣ на българския царь. Между друго, отецъ Иванъ Рилски напомня на царь Петра: „Ако е писано, че държавата е богатството на царя, той не трѣбва туй богатство да го разнася за свое удоволствие, а за орѫжие и войска, а сѫщо така за сиромаси и нищи, голи и безъ покривъ“ ¹). Отецъ Иванъ Рилски, познаващъ добре състоянието на тогавашна България при царь Петра, доста разклатена вѫтрешно и заплашвана външно, знаейки и голѣмото миролюбие на Петра, напомнялъ му е на първо мѣсто, че той трѣбва да бѫде готовъ съ орѫжие и войска. Отъ друга страна, голѣмитѣ войни, водени при Симеона, естествено бѣха създали голѣмъ брой нищи и безпокривни, които въ мирно време бѣха изоставени по улици и друмове, както се казва немили-недраги, ето защо и на тѣхъ се обръща вниманието на Петра.

3. Правосѫдие. Правосѫдието е било раздавано много пѫти непосрѣдствено отъ държавния владѣтель въ съвети на болѣри, а сѫщо така и по предполагана делегация отъ разни категории управители, владалци, жупани, кефалии или специални севасти и сѫдии.

Характерно е писмото на от. Ивана Рилски въ онова мѣсто, дето той съветва царя „да не се надява на неправда“ и да не желае „възхищения“ т. е. „плячки“ ²). Тукъ вече явно

---

¹) Калужнячки, Werke, Житието на св Ив. Рилски отъ патр. Ефтимий, стр. 13.

²) Плячкитѣ сѫ били тогазъ единъ обичаенъ редъ. Тѣ сѫ се практикували на широка основа. Нашиятъ ЗСЛ. урежда, както и други тогавашни византийски законодателни актове, между друго и самата Еклога на Исавритѣ, какъ да става разпредѣлянето на плячката между ратници и военачалници (князе, жупани). Вж. ЗСЛ. чл. 3 (О полонѣ).

отецъ Иванъ подчертава великата истина, че правдата е основата на държавата и че сама по себе си, силата не е право. И най-после, като го съветва да бжде „благоприступенъ ко всѣмъ“ свършва, като изтъква оня атрибутъ, който съставя най-бляскавото украшение на царската корона — милостьта, — опредѣлена така: „да проливается на всѣхъ твое милования масло“.

4. Държавниятъ владѣтель е билъ върховенъ началникъ и главнокомандующъ на войската — великъ воевода — и не само формално, но и въ действителность ние виждаме, че той винаги е билъ на чело на войскитѣ въ първитѣ редове и въ най-опаснитѣ сражения. Наистина, около царя е имало опитни и храбри воеводи и военочалници, но тѣ сж били въ близка, много пжти непосрѣдствена връзка съ него и въ преко нему подчинение.

За Симеона се знае, че той никога не е пропускалъ да се яви тамъ, дето го викали отечественнитѣ интереси, и въ малки и голѣми сражения. Той е на най-опасното мѣсто въ полесражението. Сѣкашъ той не се бои отъ смъртьта и отъ ударитѣ на неприятеля. Коньтъ който той езди, пада подъ него, това не го уплашва, той продължава безъ никакво смущение и командува „напредъ!“. Доказателство Ахелойския и Болгарофигския боеве. Подъ стенитѣ на Византия, тоя се явява на чело на своитѣ войски. И ако потрѣбва, той веднага напуща, покритъ съ слава и въ сиянието на победитель се впуска на западъ, пакъ лично да води и да засилва своята войска, да запазва българската граница и да действува за обединението на българския и въобще югославянския елементъ.

5. Представитель и ржководитель на междудържавнитѣ външни работи. Българскиятъ държавенъ владѣтель е приемалъ и изпращалъ пратеници съ дипломатически мисии, по преговаряне за погранични и други въпроси. Той е сключвалъ мирни договори лично и непосрѣдствено, а много пжти е възлагалъ тази мисия на специални представители — пратеници.

Царь Симеона ние срещаме лично да преговаря подъ стенитѣ на Цариградъ съ императора Романа Лакапинъ и съ патриарха Николая Мистикъ. И съ двамата той води дълга преписка върху въпроси отъ високъ международенъ дипломатически характеръ: по въпроса за неговата императорска титла, по въпроса за размѣна на пленници, по въпроса за отстжпване на крайгранични мѣста, за данъка на Византия къмъ България и пр.

Много пжти българскиятъ държавенъ владѣтель преговарялъ и чрезъ пратеници (апокрисиарии), до каквито е прибѣгвала и Византия.

Въ това отношение византийската дипломация се е отличавала съ много ловки, хитри и опитни представители, традицията на които не загинала съ превземането на Цариградъ отъ Мухамеда II Ел-Фатихъ. Единъ такъвъ представитель се явява отъ Византия при Симеона, при нахлуването на маджаритѣ въ България. Симеонъ арестувалъ Лъва Магистра за да не му даде възможность да „лукавствува“ и почва съ него писмена кореспонденция, въ която той се отличава съ характеренъ юморъ и подигравки [1].

Следъ едно сражение (922) подъ стенитѣ на Цариградъ, Симеонъ пише на патриарха и на императора и иска да му се изпратятъ апокрисиарии, отъ които да може да узнае намѣрението на императора и сената и чрезъ които да почне преговори за миръ [2].

5. Болѣрски съветъ и народни събори.

Болѣрски съветъ: съставъ и брой на съветницитѣ.— Ведомство. — Що е Народенъ съборъ: устройство и съставъ, съборитѣ въ ранно време, съборитѣ при Крума и Бориса. — Законодателство. — Редъ за свикване и процедура въ съборитѣ. — Мѣсто на заседанията.

Часть отъ вжтрешнитѣ болѣри сж били постоянно около царя и съставяли това, което гърцитѣ сж наричали Синклитъ, по латински Сенатъ. Анна Комнина нарича този съветъ Βουλευτηρίον τον Συμεων, т. е. съветъ на Симеона. Нашиятъ патриархъ Евтимий нарича съветътъ синклитъ [3]. Дриновъ го нарича — господарственъ или държавенъ съветъ. Ние сме употрѣбили названието — болѣрски или царски съветъ, — подобие на което е сжществувало и въ Русия и се е наричало Боярская дума [4].

Около славянскитѣ племенни князе е имало съвети отъ преднитѣ хора още въ най-раннитѣ времена. Въ състава на тѣзи съвети влазяли старейтѣ, а по-после воеводитѣ, окржжаващи тогози, който е билъ великъ воевода. Когато е било лесно и възможно, съвещанията имали характеръ на всенародни и непосрѣдственни. Това били сборове, събори, купове или скупщини. Но когато племенното княжество се разрасвало—обединено съ други подобни, съставътъ на съвета около княза се ограничавалъ, той става вече болърски съветъ, а всенароднитѣ съвещания се свикватъ рѣдко, за важни държавни въпроси,

---

[1] За този арестъ и преписката между Симеона и Лъва Магистра дава интересни подробности проф. Златарски. Преписката е достовѣрна: тя е намѣрена въ единъ ржкописенъ сборникъ (отъ X или XI вѣкъ) на мънастира св. Иванъ Богословъ и е издадена отъ Иоана Сакелемонъ въ 1883. Цѣлата преписка съдържа 7 писма и се отнася главно до ходатайството предъ Симеона да повърне ромейскитѣ пленници въ Византия. Истор. на бълг. държава, II. Стр. 303 и сл.

[2] Златарски, Ист. II. 435 и слд.

[3] Калужнячки, Werke 25.

[4] История на Старобълг. право 326 и слд.

Въ болѣрския съветъ около Аспаруха ще сж влазяли онѣзи воеводи отъ дружината му, съ които той е билъ въ постоянно общуване, които сж били негови съратници. Тукъ сж били именно тарханитѣ, начело на които е билъ найблизкия до хана човѣкъ — кавханъ. Този съветъ скоро е билъ проникнатъ и отъ славянски елементъ, отъ славянски болѣри и велможи. Той скоро се е преобразилъ въ общъ славянобългарски.

Броятъ на членоветѣ въ болярския съветъ не е положително известенъ Дриновъ казва, че шестѣхъ велики болѣри влазяли въ тоя съставъ, обаче ние знаемъ, че около Бориса въ време на войната съ сърби е имало 12 болѣри, така че по-вѣроятно е този брой да е билъ 12, ако тоя брой не е зависѣлъ отъ пълното усмотрение на царя да го допълня съ повече членове или да го остави намаленъ. Така се е постжпвало по усмотрение винаги, когато не е имало строго установенъ редъ.

Това, което се знае положително за болѣрския съветъ, то е, че той е придружавалъ държавния владѣтель, дето и да се е намѣрвалъ той — въ столицата, временно въ нѣкой градъ, въ походъ за война и на самото мѣсто на полесражението.

Ведомството на болѣрския съветъ сжщо не ще е било уредено по единъ строгъ начинъ; то ще е било обширно и ще е зависѣло отъ обичая, а много и понятно, отъ усмотрението на самия владѣтель, който е можелъ да сезирва съвета съ текущи, важни. управителни, сждебни, военни, фискални и междудържавни въпроси.

Дълженъ ли е билъ владѣтельтъ да се подчинява на решенията на болѣрския съветъ е единъ въпросъ, който може да се разрешава само, като се иматъ предвидъ и по аналогия сжщитѣ такива съвети въ старото държавно устройство на Англия, Франция, та и на самата Византия. Държавниятъ владѣтель наистина не е билъ дълженъ да се подчинява на решенията или на мненията на своя съветъ, обаче, той всѣкога е гледалъ да не иде въ разрѣзъ съ изказано мнение, съ взето решение. Съветътъ е билъ съвещателенъ, но царското достоинство и спокойствие е налагало едно подчинение на неговитѣ съвещания, тъй като въ противенъ случай, той често е можелъ да има сблъскване съ самия съветъ, и, което е още по-важно, той е можелъ да има известна, макаръ морална отговорность, когато последствията отъ неговото незачитане къмъ дадени мнения и съвети сж били неблагоприятни при изхода на известно мѣроприятие за държавния редъ и сигурность.

Тогавашниятъ болѣрски съветъ би могълъ да се сравни по роля, по значение и по ведомство, на съвременнитѣ държавни съвети, на върховенъ сѫдъ и на министерски съветъ. Много пѫти той е игралъ ролята и на чисто воененъ съветъ и воененъ сѫдъ.

Народниятъ съборъ сѫщо не е билъ установенъ съ единъ строго опредѣленъ редъ. Нито съставътъ му, нито ведомството му, нито времето и мѣстосъбирането му, нито мѣстозаседанието му, нито процедурата на неговитѣ съвещания, не сѫ били точно опредѣлени [1]).

Народниятъ съборъ не може да се сматря като едно народно представителство въ съвременния смисъль на думата. У насъ той не се е развилъ, както въ нѣкои западни страни отъ така нареченото съсловно представителство, играло толкозъ голѣма роля въ западна Европа. То не е дѣло на буржуазията, каквато стара България не знае.

Българскиятъ народенъ съборъ има своя произходъ въ онѣзи малки общински сборове, които сѫ се свиквали доста често, обикновенно периодически и на които членоветѣ сѫ разисквали и решавали свои малки и голѣми въпроси. Тѣ сѫ сѫдили, разхвърляли данъцитѣ по глава, решавали работи отъ мѣстенъ интересъ и редъ, за стража, за пазене на клисури и т. н. Тѣзи селски сборове отпосле сѫ се развили въ жупски и, най-после, въ княжески, които се събирали въ центра на жупата или княжеската область. Тѣ сѫ именно тѣзи събори, за които говори Прокопий (6 в.) който казва, че тѣзи народи (славянитѣ) нѣматъ единодържавие, но още отъ найстаро време живѣели въ народоправство, ἐν δημοκρατια и всичкитѣ си работи въ трудни или добри случаи, обсѫждали на общъ съборъ.

Това никакъ не ще каже, че славянитѣ сѫ живѣли въ нѣкакви демократически републики; това е казано за да се разбере, че монархическата власть у славянитѣ не се съсредоточавала въ едно лице, както това става въ неограниченитѣ монархии и както е ставало въ западна Европа, Византия и у арабитѣ [2]).

Нашитѣ българи и до сега се сборуватъ на сборове, а въ народнитѣ пѣсни „протогеритѣ“ свикватъ народа на съборъ. Терминътъ съборъ е общъ на всички славяни — руси, хървати, сърби, черногорци, далматинци и пр. Сърбитѣ освенъ „сабор“ употрѣбяватъ и скупщина, чехитѣ — снѣмъ, поляцитѣ — сеймъ. Думата вѣче у руситѣ главно произлиза отъ вѣщати — говоря, съветвамъ, събирамъ се на съветъ; прочее, самата дума съборъ, съкратена у насъ сборъ, вѣроятно води името си между друго и отъ понятието сборувамъ — говоря, дето се събиратъ да говорятъ, за да се разбере чрезъ разправяне известно дѣло и да се реши какво да се прави. Така че, съборъ и вѣче значатъ едно и сѫщо нѣщо — парламентъ.

---

[1]) Подробности за нар. славянски събори въ моята статия: Участието на старитѣ славяни въ върховното управление. Юр. Пр. 1905. кн. 4-а. — Дьячанъ, Участіе народа въ верх. власти. Варшава 1882.

[2]) Макушевъ, ЖМНП. ц. с. 251.

Историята и етнографията на старитѣ славяни ни даватъ сведения, отъ най-ранно време, споредъ които събори е имало у всички и на тѣзи събори се решавали племенни, обществени и държавни въпроси. У балтийското племе Велети и Лютичи, въ X в. княжеската власть отстѫпвала на последенъ планъ и цѣлото управление минавало непосредствено у самия народъ. У балтийскитѣ славяни, народнитѣ вѣчета се отличавали съ всенароденъ характеръ, на тѣхъ се събирали всички. Това събиране ставало периодически, дори нѣкжде веднажъ въ недѣлята и то въ пазарни дни.

У славянитѣ, както се казва, князьтъ не управлява самичъкъ или не управлява, безъ да се допита до староеитѣ въ селото, общината, въ племето. Прочее, той е ограниченъ отъ народния елементъ. Той наистина царува и управлява, но за тази цель се съвещава съ земята си.

Съставъ на събора. Въ най-ранно време въ състава на мѣстнитѣ народни събори, при племеннитѣ княжества, влазяли всички представители на задругитѣ, на челядитѣ, по човѣкъ отъ кѫща. По-късно въ състава на тия събори почнали да влазятъ само по-преднитѣ хора, голѣми и малки болѣри и представители отъ духовенството, начело съ патриарха. Домашнитѣ източници говорятъ и за присѫтствието на народъ. Первольфъ казва, че на българскитѣ събори участвали само болѣри и висше духовенство. Но това не е общо правило. Имало и събори отъ всички класове; имало е и такива само отъ привилегировани. Истина е обаче, че въ известно време съборитѣ по своя съставъ почватъ да напомнятъ разширени болѣрски съвети. По този начинъ ако на първо време съборитѣ сѫ били нѣщо като всенародни събрания, както за това се знае отъ историята на балтийскитѣ, полабскитѣ и прускитѣ славяни, тѣхния съставъ постоянно се стѣснявалъ съ течение на времето, Абсолютизмътъ, къмъ който имало попълзновение и у българскитѣ царе, внушавалъ идеята да се обръщатъ за съвещание само къмъ своитѣ болѣрски съвети, но тѣ пакъ продължавали да се съобразяватъ съ старината и съ традицията. Затова свиквали и всенародни, поне въ нѣкои рѣдки макаръ случаи доста широки по съставъ — събори.

Крумъ свиква съборъ, за да провъзгласи познатия свой законъ за наказване на известни престжпления: лъжливъ доносъ, кражба, укривателство, пиянство и просечество [1]).

Борисъ свиква съборъ, на който били решени важнитѣ въпроси: 1. за провъзгласяване на българския писменъ езикъ за официаленъ; 2. за премѣстване на столицата отъ Плиска (Плискова) въ Преславъ и 3. за прогласяване като правилно възкачването на престола на Симеона вмѣсто сваления Владимира.

По-късно съборитѣ почватъ да добиватъ предимно народо-черковенъ характеръ и по съставъ и по предметъ на занимание. Три събора отъ такова естество сж били свикани въ времето на Борила — 1211 г. и на Иванъ Александъръ отъ 1350 и 1355 година. Тѣзи събори сж се занимавали съ вѣрски, черковни въпроси и тѣхната задача била да сждятъ и да осждятъ еретицитѣ, сектантитѣ: богомили, исихасти и евреи. Въ паметницитѣ единъ отъ тѣзи събори се нарича „православенъ съборъ“.

Съборътъ, който билъ свиканъ въ 1218 г. въ Търново следъ убийството на Михаила Асѣня, за изборъ на царя Константинъ Асѣня Тиха, състоялъ отъ всички болѣри — малки и велики, отъ духовенство (иереи и монаси) и „отъ народъ“.

Ведомство. Знае се една редица отъ дѣла и въпроси, които традицията и обичаятъ възлагали на народния съборъ за разрешение. Би могло да се каже, че тѣзи дѣла сж били три вида:

1. **Изборъ или провъзгласяване на владѣтель.** Случаи: провъзгласяване на Симеона на Преславския съборъ, свиканъ отъ самия Борисъ I. Други случай, избора на Костантинъ Тиха, за който ни разказва Акрополитъ (1258):

2 **Въпроси отъ висшъ религиозенъ интересъ.** Съборътъ въ време на Борила въ 1211 г. се занималъ сь богомилитѣ, които се отрекли предъ събора отъ учението си, а упорстващитѣ били наказани споредъ черковнитѣ закони. Около 1350 г. при патриарха Теодосий II, билъ свиканъ втори съборъ противъ богомилитѣ, на който председателствувалъ наредъ съ патриарха и самиятъ царь Ив. Александъръ. Богомилитѣ, които не искали да се отрекатъ отъ своето учение, били жигосвани съ горещо желѣзо, по заповедь на царя и, споредъ черковнитѣ закони, били изгонени вънъ отъ царството [2]). Около 1355 г. пакъ въ времето на Ивана Александъръ, билъ събранъ съборъ противъ богомили, исихасти и противъ евреи. На този съборъ богомилитѣ и исихаститѣ били предадени на анатема. Тѣхнитѣ свещеници и ста-

---

[1]) Первольфъ I, 173.

[2]) С. С. **Бобчевъ**. Крумовото законодателство. И. И. Д. кн. I.

реи били изгонени, а гражданскитѣ права на евреитѣ били ограничени [1].

3. Законодателство. Иречекъ мисли че по аналогия отъ онова, което сѫ вършели сръбскитѣ събори, и българскитѣ сѫщо сѫ издавали или приемали закони, уреждали сѫ епископства и пр. Че сръбскитѣ събори сѫ имали и законодателни задачи е безспорно. Законникътъ на Душана е билъ издаденъ и после допълненъ на такива 2 събора, държани въ Скопье 1349 и 1354 г. Както се знае и нашиятъ Крумъ, споредъ Свида, е провъзгласилъ своитѣ закони предъ такъвъ съборъ надъ всички българи. Та и Борисъ е озаконилъ важни държавни мѣрки на събори: 1. прогласяване славянския езикъ за официаленъ и богослужебенъ; 2. сваляне на Владимира и признаване правото за престолонаследникъ на Симеона.

3. Редъ за свикване и работене на съборитѣ. Въ най-раннитѣ времена съборитѣ сѫ биле свиквани отъ князя, както за това има свидетелство въ рускитѣ и др. славянски паметници. Въ 1146 г. князъ Игорь е свикалъ такъвъ съборъ. Въ Сърбия сѫщо кральтъ е свиквалъ самъ събори. У насъ има известие за Борила, че лично е свикалъ събора за сѫдене богомилитѣ.

Свикването е ставало по различенъ начинъ. Въ най-ранното време протогери или викачи (глашатаи) свиквали съборъ, като ходѣли лично да канятъ „калесватъ" както за нѣкой обрядъ, напр. за свадба. Известно време най-простата форма за свикване е било удрянето на дървено или желѣзно клепало „или на звънъ" (камбана). Този начинъ на свикване съборъ е ставало и въ време на турското владичество у насъ, когато, по удрянето на клепалото въ двора на черковата, сѫ се явявали всички възрастни селяни, за да узнаятъ защо се викатъ и да обсѫдятъ въпроса, който е билъ предметъ на свикването. То е било обикновенно за „рѣзане" или за разхвърляне на данъка, за нѣкои ангарии (тегоби, „рабиты").

Въ по-късно време, свикването е ставало чрезъ писмени покани, изпроваждани отъ царя до свикванитѣ болѣри и представители на духовенството.

Съборътъ се е председателствувалъ обикновенно отъ князя или царя, или отъ лица, опълномощени отъ владѣтеля.

5. **Мѣстото**, дето се е свикалъ съборътъ въ ранно време е площадъ, мейданъ, мегданъ, стъгда, било въ срѣдъ селото, било вънъ отъ него. Балтийскитѣ славяни се свиквали на открито поле, дето говорительтъ се е качвалъ на възвишено мѣсто, за да говори къмъ народа. По-късно, особено въ християнско време, съборитѣ се свиквали въ черковнитѣ дворове и храмове, въ архиепископскитѣ домове и въ цар-

---

[1] Иречекъ. История болг., 412

скигѣ палати Така напр. братята Асѣнь и Петъръ при вдигане знамето за освобождението отъ византийско иго, свикали народъ—мжже и жени—въ черкова. И до днешенъ день сборовитѣ у насъ ставатъ на нѣкое черковище или „кръстъ“, въ черковнитѣ и училищни дворове, въ метохитѣ [1]) и пр.

6. **Време**. Не е имало строго опредѣлено **време** за периодическо свикване на съборитѣ. Обикновенно въ ранна старина се свиквали събори нѣколко пжти на годината; свиквали се и въ всѣко време, колчемъ за това имало нужда [2]).

7. Какъвъ е билъ **реда за съвещание и гласуване**, сжщо така не се знае положително, но ако сждимъ по народнитѣ обичаи, въ най-новитѣ събори, особенно известни и ставали презъ турското владичество, може да се каже следующето:

Преданието изисква, щото лицата, които вематъ участие въ събора, по възможность всички да се съгласятъ върху дадено решение. Когато е имало опозиция, увещавали я да се откаже отъ своето мнѣние. Много пжти се е прибѣгвало до принудителни мѣрки, за да се добие единодушие. Сведения за това срещаме въ „Сборника“ на Богишича, както и въ моя „Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи — Държавно право [3]).

Гласове не се броели, а се е гледало на кжде клонятъ говорителитѣ, по-влиятелнитѣ, по преднитѣ хора. Впрочемъ, както става и сега въ подобни съвещания, мнозинството отива къмъ тѣзи, които се произнасятъ ясно, открито, въ интереса на повечето, ако не на всички [4]).

Управление.

а. Органи на централното и областното управление.

Органи: Деспотъ, Севастократоръ, Велики Логотетъ, Протовестиаръ, Протостраторъ, Примикюръ, Епикерний, Страторъ. — Областни управители: Владалци и Владащи, Жупани, Кефалии и Катепани, Кметове, Кнезове.

Централното управление въ стара България, сжщо и въ Симеоново време, е обемало въ своя съставъ: князьтъ или царьтъ съ болѣрския съветъ, началници на разнитѣ държавни служби и разни органи на гражданската столична и областна администрация. Както самитѣ служби, така и названията имъ, сж били заети отъ Византия, приспособени и видоизмѣнени повече или по-малко на българска почва, споредъ мѣстнитѣ нужди и разбирания.

---

[1]) **Богишичъ**, Zbornik, 564 и слд.; С. С. **Бобчевъ**. СБЮО, Държ. право, 121 и слд.

[2]) Дьячанъ, Участіе народа въ верх. власти, 153, 158.

[3]) СБЮО, Държавно право, стр. 121 и слд.

[4]) Богишичъ Zbornik 564; С. С. **Бобчевъ**, СБЮО. Държ. право, стр. 121 и слд.

Между органитѣ на централното управление, дворцови, военни и административни, въ домашнитѣ източници, а сжщо така и въ византийскитѣ лѣтописи, се срещатъ следнитѣ:

I. Деспотъ, жена му — деспина, (δεσπότης; δεσποινα). Деспотътъ е билъ най-напредъ самия гръцки василевсъ. По-сетне тая титла е била давана на близки царски роднини. Въ този смисъль тя е заета и въ България. Тя се среща и въ нашитѣ народни пѣсни, въ които се вижда, че тя е била пренесена като титла и на болѣри, имащи васално или полунезависимо положение. Титлата деспотъ се е давала и на владици. Значението на думата е владика, владѣтель, господарь.

Споредъ лѣтописни известия, у насъ се знаятъ следнитѣ деспоти: Стрезъ, при Асѣня II; Яковъ Светославъ — при Костантина Асѣня Тиха, по-късно Тертеръ — при Асѣня III, Елтимиръ — при Тертеръ I, Михаилъ Бдински или Видински до избирането му за царь 1).

II. Севастократоръ (σεβαστοκράτωρ), титла давана на братъ или на най-близкия родственикъ на византийския василевсъ. У насъ титлата е била давана сжщо така и на най-близки царски роднини, напр. на Стрезъ, на Петъръ, зеть на Михаила и Асѣня и др. 2)

На деспота и на севастократора сж били възлагани специални високи държавни служби.

III. Велики логотетъ и логотети (ὁ μεγας λογοθέτης). Великиятъ логотетъ единъ видъ държавенъ канцлеръ. Логотетъ ще каже словесникъ Въ Византия великиятъ логотетъ е занимавалъ дванадесето мѣсто въ иерархията на дворцовитѣ чиновници 3). Тамъ като началникъ на царската канцелария еималъ за длъжность, между друго, да се сношава съ чуждитѣ владѣтели. Той е билъ пазачъ на държавния печатъ и завеждалъ приготвянето и издаването на разнитѣ документи, хрисовули и пр. писменни актове. Всички писари и нотари сж били въ негово ведомство. Знае се, че въ Византия е имало нѣколко логотети по отдѣлни ведомства и служби, напр. логотетъ на пжтищата (λ. του δρομου), тая служба която въ по-късно време отговаряла на министъръ на вънншнитѣ работи. Той е уреждалъ приеми на посланницитѣ отъ чужди държави 4).

---

1) Иречекъ, Исторія, 499.

2) Ibidem.

3) Кодинъ, De officiis, 57, 63; Багренородний, De Ceremoniis 273. ср. Венелинъ, ц. с. 695; Савва, Моск. цари и въз. вас, 50-206.

4) Дилъ, ц. с. 263.

Характерно е, че власитѣ до скоро наричаха логотетъ' всѣкиго който знае да пише — писарь или писецъ. Въ единъ влашки хрисовулъ, думата логотетъ е преведена съ старобългарския терминъ прочелникъ. Между вжтрешнитѣ болѣри и дворцови сановници, ще е имало логотети, при които и особенни писари. Въ хрисовула, даденъ отъ Иванъ Александъръ на Орѣховския хрисовулъ се казва: „Царь повелѣ, Драгомиръ писа“.

Къмъ 1331 г. се говори за Филипъ логотетъ и Раксинъ — протовестиаръ.

Както у сърбитѣ, така и у хърватитѣ, е имало сжщитѣ титли [1]).

IV. Протовестиарътъ е билъ пазитель на царската съкровищница и дрехарница. Думата произлазя отъ vestis (облѣкло). У Даничича (Рјечник) се срѣщатъ имената на нѣколко южнославянски протовестиари. Единъ такъвъ е билъ Георги Никола Родопъ (1402 г.[2]).

Вестиаритѣ сж били служители при протовестиаритѣ. Вь влашкитѣ паметници — вистѣрникъ[3]).

V. Протосевастътъ πρωτωσευαστος не е занимавалъ никаква служба; вѣроятно той ще е ималъ надзоръ надъ севаститѣ, делегирани като сждии и пр.[4]). Първоначално севастъ (augustus) е билъ самъ императорътъ. Но василевситѣ почнали да даватъ тая титла на своитѣ близки (роднини) и приближенитѣ. Това е било само титла. Въ нашитѣ паметници се говори за протосевасти и за севасти: Протосевасть Хрелъ (14 в.)[5]).

VI. Протостраторъ πρωτοστρατόρ — Великия марешалъ у Меровингитѣ. Първи военачалникъ, началникъ на царската гвардия; у сърбитѣ тепчия, отъ тепъ-скиптъръ[6]). Той носилъ царския мечъ[7]). Споредъ Венелина-мечникъ.

VII. Примикюръ великий. Ще каже първи господинъ. Първоначално се е давала на черковенъ голѣмецъ. Примикюри се наричали стареитѣ на вардариотитѣ и на влашкитѣ пастири въ нѣкои катуни и села. За тѣхъ се говори и въ нашитѣ хрисовули. Въ Византия примикюрътъ подавалъ скиптра на василевса[8]).

---

[1]) Новакович. Византийски чинове и титуле, стр. 259.

[2]) Новаковичъ, Виз. титуле, 263.

[3]) Венелинъ, Влахо-бълг. грам. 169.

[4]) В Савва Московскіе цари и византийскіе василевси, стр. 51

[5]) За севаста вж. Вирг. и Рилск. х-ли.

[6]) Тепчия — отъ глагола тепии, тепати. Споредъ Рачки тепчия — дворски князъ, comes curialis; Новаковичъ, ц. с. 199; Рачки, ц с 93.

[7]) Сава, Византійскіе василевси и московскіе цари. 50.

[8]) Вж. Рилск. хр. — ДЗ. чл. 147.

VIII Епикерний отъ pincerna ὁ πηγκερνής дворцовъ икономъ и царски виночерпецъ, — чашникъ (отъ чашка) или по ромжнската дворцова и босненска терминология-пахарникъ, пивничарь — у сърбохърватитѣ.

IX. Страторъ, στρατωρ. Въ влашкитѣ хрисовули страторникъ, грижелъ се е за царскитѣ коне. Марешалътъ у Меровингитѣ. (Ср, Lasson, Traité, 14. У власитѣ още мечникъ1). У насъ се говори за страторъ въ виргинския и рилски хрисовули.

Въ двора на ромжнскитѣ „воеводи“ и „господари“ въ XV в. е умало нѣколко жупани, носещи старобългарски названия съ титли: великидворникъ, великипостелникъ, великиберникъ, великистолникъ, великиключарь. Още не е известно, казва Иречекъ, дали тѣзи служби и титли, не сж взети отъ българскитѣ2). Но най-вѣроятно е, че български писари въ влашката канцелария сж дали български названия на гръцката терминология.

Въ областитѣ управлявали при различни условия, права и привилегии разни категории владалци, жупани или владащи. Въ хрисовулитѣ се говори за „владалци господствующи по царству ми“ и „владалци царства ми“. Първитѣ, вѣроятно, сж били управители на повече или по-малко обширни владения и трѣбва да сж били полунезависими наследствени болѣри, властели или князе; „владалци царства ми“ пъкъ сж биле назначавани направо отъ централната власть. Тѣ сж, между друго, архонтитѣ на византийцитѣ, титулувани още съ названието князе у Диоклейца3).

Названието жупани се срѣща въ нашитѣ паметници, като български терминъ. Тѣ сж били отъ сжщитѣ категории, както владалцитѣ т. е. едни сж били такива по право или по наследство, а други назначавани. У хърватитѣ, споредъ Новаковича, жупанътъ не е билъ назначаванъ отъ владѣтеля. Такъвъ е билъ избиранъ изъ срѣдата на отдѣлнитѣ братства и племена4). Сжщиятъ редъ е билъ пазенъ у черногорци и албанци5). Новаковичъ мисли, че терминитѣ жу-

---

1) Новаковичъ, ц. с. 264; Венелинъ, Влахо-болг. грам. 120.

2) Иречекъ, Ист. 500.

3) В Макушевъ. ЖМНП. т. 146. стр. 274.

4) Виргинск. хр. Едва ли може да се приеме мнѣнието на Ян. Пейскеръ, че жупанъ произлазя отъ турско-татарското чобанъ — т. е. пастирь, овчарь. За жупани като славянски управители говорятъ Константинъ Багринородний. Дриновъ, Заселеніе Б. П-ва Слав. стр. 150. — Багрянородный о сербахъ. Стр. 106. — М. Соколовъ. Изъ древн. стар. болг. Стр. 82. Новаковичъ. Виз. тит. 280.

5) Новаковичъ, Турско царство предсарапски устанак стр. 196 и др. — У Венелинъ за жупанската титла и служба вижъ стр. 32—43.

панъ, кефалия сѫ биле измѣстени по-късно отъ Римъ, — съ кнез, comes, а отъ Византия — съ деспотъ[1]).

Редомъ съ жупанитѣ или владалцитѣ, познати сѫ кефалиитѣ, отъ гръцката дума глава (κεφαλι, κεφαλωτης). Думата кефалия се среща въ виргинския хрисовулъ на Константина Асѣня Тиха и то редомъ съ титлата владалецъ[2]). Въ Витошкия хрисовулъ, даденъ отъ Ивана Шишмана на монастиря св. Богородица, при Драгалевци, се чете: „Да не смеятъ метехати надъ тѣмъ монастиремъ ни кефалии срѣдешкое[1]).

Кефалиитѣ т. е. градоначалницитѣ или градскитѣ началници, назначавани отъ царя, сѫ имали за длъжность да пазятъ редъ, сигурность въ града, да сѫдятъ и да събиратъ глоби и да вcovematъ известенъ „доходъ“[3]). Тѣ пазѣли пѫтищата, клисуритѣ и настанявали тамъ нуждниттѣ за тази сигурность стражари.

Кефалиитѣ се наричали още и катепани или капитане. У Дюканжа ние срѣщаме следното обяснение на катепанъ — Catepanus idem quad Copitaneus, praeses, praefectus provincial vel civilates — прочее, катепанъ е метатеза на капитанъ.

В. Мажураничъ тълкува катепани така: „Това название се носили намѣстницитѣ на византийскитѣ цезари въ Италия и Далмация. Нѣкои не приематъ тълкуванието на Дюканжа за метатеза отъ капитанъ. Тѣ поддържатъ, че катепанъ произлазя отъ гръцкитѣ думи (κατὰ, ἐπι, ἀνα), което ще каже поставенъ надъ други служащи.

Терминътъ капитанъ е билъ много разпространенъ въ Босна и другаде край Адриатическо море.

Вукъ Караджичъ (Речникъ) казва: Въ Босна капитанитѣ сѫ старейшинитѣ и управителитѣ на градоветѣ и на тѣхнитѣ околии и това капитанство е минавало у тѣхъ отъ баща на синъ“. Новаковичъ, като привежда това сведение добавя: Това сѫ сѫщитѣ кефалии на Д. З., само не се знае за тѣхъ дали сѫ били наследствени“.

Вѣроятно не въ всички градове ще е имало кефалии и катепани. Въ центроветѣ на жупитѣ е имало жупани, обаче, катепани или кефалии сѫ могли да иматъ власть на управление и сѫдъ и въ нѣкои области, на коитс градътъ имъ е билъ центръ.

---

[1]) Новаковичъ привежда (ц. с. 101) сърбски паметници, отъ които се вижда, че редътъ на областнитѣ служби била такавъ: воевода, князе, жупани, царинари и други властници.

[2]) С. С. Бобчевъ. СПП. 151; Г. Ильинскій, Вирп. хрисовулъ, 42.

[3]) Р. С. Бобчевъ. СПП. 1666; Ильинскій, Витошкиятъ хрисов. 68.

При опростеното управление, което е предшествало християнството, едва ли ще е имало толкозъ много дребни и едри финансови (фискални) чиновници и агенти, за каквито ни говорятъ нашитѣ хрисовули, а въ тѣзи хрисовули се говори за **десатъкарь** десяткари[1]) свинии, овчии, пчелнии, — винари, житари, сѣнари, всички тѣзи били събирачи на дететъкъ отъ съответни произведения или предмети. Идатъ следъ това **побиръчии** — побирчии, които събирали данъкъ бирь[2]), наводници или доходници, които събирали доходъ за кефалиитѣ или катепанитѣ[3]), прахтори[4]) — които сж били и събиратели на глоби, за които, впрочемъ е имало специални служби, глобници или глобари[5]).

* * *

Голѣмото множество села, имащи свободни жители, имали свои изборни, а по нѣкаде и наследственни началници, които се наричали кнезове, кметове, владалци, предстойници, челници и примикюри[6]). Думата кметъ, която се среща въ нашитѣ домашни източници, споредъ нѣкои филолози произлазяла отъ латинската дума comes, comiti, къмети, кмети; comitissa — къметица, кметица. У Дюканжа comes е название на римски голѣмци, proceres. У славянитѣ названието кметъ се употрѣбява въ различенъ смисъль: въ Босна-Херцеговина кметъ е селянина, който работи при известни условия земи, принадлежащи на болѣри, въ турско време — бегове и аги. У чехитѣ кметъ имало трояко значение: 1) старея, 2) земледѣлецъ селянинъ орачъ и 3) колонъ — заселникъ. Въ Черна гора, кметове се наричатъ сждиитѣ, избирани отъ скаранитѣ, за да решатъ свадата имъ. Такива се избирали по 12 отъ всѣка страна и тѣ кметували, т. сждяли.

Нашата дума кметъ е стара и е означавала винаги старея, първенецъ, избраникъ на народа за известна общинска служба Думитѣ кметъ и кметица се срѣщатъ и въ народни пѣсни и поговорки: Кметъ село брани, кметъ село храни; Кметъ село хвали, вмѣсто село пали; Вето село — ветъ кметъ.

---

[1]) СПП, 151.

[2]) Вж. Вирп. и Орѣх. хр. И десеткари пчелние. Хвинние и овчие (въ Рилск. хр.

[3]) Побирчии — въ Орѣх. и Рилск. хр.

[4]) Доходници — въ Вирг. хр.

[5]) Прахтори — Вирп. хр. Прахторитѣ сж поставени при севаститѣ.

[6]) Глобницй: у Венелина, 82. У Рачки, Odl. 107, у Д. Матовъ, МСБ. IX.; Душановъ зак. чл. 183.

[7]) С. С. Бобчевъ. История на старобълг. право, 351—352.

Б. Предмети на управлението.

1. Полиция.

Полицията и нейното уреждание въ областитѣ. — Полиция на безопасностьта. — Селска полиция.

Въ първо време управлението въ стара България както преди, така и следъ образуванието на държавата при Аспаруха е било крайно опростотворено. Първитѣ селища и градове сж се управлявали отъ стареитѣ, които сж били избирани отъ населението или назначавани отъ воеводата, инъкъ началника на племето въ военно време. Нуждитѣ на туй управление сж били ограничени. Нѣмало е потрѣба отъ голѣми срѣдства за издържането на полицейската власть, както е нѣмало нужда и отъ много органи, защото всички живѣещи въ задругата, въ общината и въ племето сж се движели отъ чувството на една пълна взаимность и взаимопомощь.

Пакоститѣ, които сж идвали отъ вънъ въ едно село или въ една жупа, като убийства, палежи, кражби и пр., сж били премахвани съ взаимно подпомагане, единъ видъ застрахования на цѣлата община, която въ такива случаи, при неоткриване на злосторника, е обезщетявала пострадавшия.

Византийската култура, преди и следъ християнството, е донесла голѣма редица отъ полицейски уредби и служби, а сжщо така и разбирания. Областнитѣ началници, за които се говори по-горе — владалци, жупани, кефалии, катепани, примикюри, князе, кметове и др. сж се развъдили повече или по-малко на длъжъ и на ширъ въ цѣлата българска държава чрезъ заемания отъ византийскитѣ служби въ диоцезитѣ, епархиитѣ, отпосле замѣстени съ така нареченитѣ теми, които у византийцитѣ сж били и военна и гражданска административна стража. Темитѣ на Византия напомнятъ посетнешния турски санджакъ. Санджакътъ е знаме — воененъ прѣпорецъ — но това название се е дало на военнитѣ окржжия, а после и на гражданскитѣ.

Въ Симеоново време полицейската система, както и военната, ще е била доста развита. Този, който се е домогвалъ до най-високото стжпало въ византийската иерархия, който по своитѣ дарби, умъ и по своитѣ психически настроения се е сматрялъ за напълно приготвенъ и достоенъ да стане василевсъ на свѣтовна източна империя и да има за столица новия Римъ, Симеонъ не е можелъ да не се погрижи за да уреди въ своята държава една по възможность сносна полиция за безопасность и благосъстояние. Ако той води първата си война противъ Византия за да защити правата и интереситѣ на българската търговия извънъ предѣлитѣ на своята държава, не може инакъ и да бжде, не може да не се предполага, че както и други бълг. владѣтели, той още повече се е грижилъ за полицията на безопасностьта, на първо мѣсто въ търговскитѣ центрове, търгове, а главно въ клисуритѣ (устия) по-сетнешнитѣ турски дервенти, за едно безбедно пѫтуване и преминаване презъ тѣзи клисури на търговскитѣ малки или голѣми кервани.

Ако голѣмиятъ умъ на Крумъ му диктува да се загрижи за оздравяване на страната, като се вематъ мѣрки противъ разбойничество, пиянство и просечество, опасни за обществената сигурность, още повече трѣбва да се приеме че Симеонъ е вземалъ подобни мѣрки и че полицията на безопасностьта въ негово време е била повече или по-малко сносно уредена.

Колкото за полицията на благосъстоянието и тя се е проявила въ грижитѣ за търговцитѣ, наши и чужди. Договоритѣ, сключвани между бълг. владѣтели и чуждитѣ страни, особенно съ Дубровникъ, Венеция и Генуа, свидетелствуватъ за загриженсстьта на бълг. държавни владѣтели за благосъстоянието въ страната. За дѣлото на търговията е имало вече уредени известни мѣрки и теглилки.

Нека се повтори, че презъ България сж минавали и най-важнитѣ търговски пжтища, по които постоянно вървѣли голѣми кервани: дунавскиятъ, централниятъ отъ Бѣлградъ презъ София за Цариградъ, южниятъ Via Egnatia, Моравскиятъ, Вардарскиятъ — Бѣлградъ, Нишъ, Скопие, Солунъ. По-горе при изброяване на градоветѣ се помена за Симеоновото градостроителство и за мѣркитѣ, които той е вземалъ за уреждане новостроенитѣ отъ него укрепени мѣста — села и градища.

Селската полиция е била уреждана отъ самитѣ селски управления, особенно за случаи на селски сборове или търгове — панаири.

Както се каза, свободни села и селяни е имало голѣмъ брой на длъжъ и на ширъ въ цѣлия Балк. П-овъ и въ владенията на византийцитѣ, които сж били длъжни да обърнатъ внимание на тѣзи свободни села — и да създаватъ за тѣхъ известни специални наредби или да вмъкнатъ въ общитѣ имперски наредби съответни съ обичаитѣ на подобнитѣ села узаконения. Таквизъ узаконения ние срещаме най-много въ така наречения Законъ Земледѣлный. Νόμος γεοργηκός, отдаванъ на Исавриянитѣ и преведенъ много рано на старо-български.

Законъ Земледѣлный се намѣрва въ „Книги законныя“ издадени отъ А. Павловъ1)

---

1) Сборникъ отдѣленія русскаго езика и словесности импер. акад. наукъ, т. 38, № 8. На български единъ преводъ има печатанъ въ

2. Финансии[1]).

Финансии: работи и данъци: военна тегоба, подвода, градозидание, темница блюсти, преселица. — Доходи и данъци: регалии, рѣзане пари — Данъци. Пррки: димнина, волоберщнна, кошарщина, десетъкъ. — Глоби: вражда, разбой, конска вражда, разпусть и потка.

Простотата на нуждитѣ въ управлението, поне на първо време, не е изисквала разширение на финансовитѣ срѣдства, за да се посрещатъ тѣзи нужди.

Впрочемъ, въ първо време, не само мѣстнитѣ нужди на кметове, князе, владици, жупани, сѫ били удовлетворявани повече изъ частно-правни източници, съ които сѫ разполагали поменатитѣ служебни лица. Самиятъ държавенъ владѣтель въ това време, та и по-кѫсно, се е задоволявалъ да посреща своитѣ нужди отъ частнитѣ доходи, които е получавалъ изъ различни източници. Та и самото схващане на правоотношенията на владѣтеля въ това отношение почивало върху частно-правния принципъ: владѣтельтъ се сматрялъ за единъ видъ първи и върховенъ домакинъ въ страната — княжеството — и споредъ това той гледалъ да удовлетвори и своитѣ лични и обществени нужди. Колко и да нѣма положителни сведения за доходитѣ и финансовитѣ срѣдства на бълг. владѣтели, трѣбва да се приеме, по аналогия съ другитѣ славянски господари на Полуострова и другаде, че тѣзи доходи сѫ биле достатъчни за покриване на тѣхнитѣ частни и държавни нужди. Владѣтельтъ получавалъ, впрочемъ, и голѣма часть отъ плячкитѣ въ време на война, както това се вижда отъ лѣтописнитѣ сведения и отъ ЗСЛ.

По-късно, обаче, Византия съ своитѣ сложни разнообразни данъци и берии съблазнила българския фискъ и послужила за образецъ да се развие и данъчната система въ България, толкозъ повече като е ставало нужда да се дирятъ нови източници, да се посрещатъ новитѣ нарастнали нужди и служби.

Ако погледнемъ на финансовото управление отъ гледище на съвременностьта, ние можемъ да раздѣлимъ ресурситѣ

сп. Трудъ 1892 г., Търново, отъ П. В. Оджаковъ. Доста сведения за Землед. Законъ сѫ печатани въ моята История на староб. право, 173. Една много сериозна студия отъ С. Станчевъ за 33. е напечатана въ Юр. Прегледъ, год. XXI (1914). Тука сѫ дадени доста доказателни данни за връзката на 33. съ народнитѣ ни обичаи.

[1]) Първи разработи и много сполучливо въпросътъ за старобългарскитѣ финансии проф. Г. Т. Данаиловъ въ студия: „Страници изъ държавното стопанство въ старобълг. време". Б. Пр. IV. 12.

на българското държавно стопанство на две голѣми категории: а. работи и б. дани.

а) Работи т. е. тегобитѣ, ангариитѣ, били два вида: работа царска и работа болѣрска.

Царскитѣ работи били следнитѣ:

1. Военната тегоба. — Наистина, въ онова време войската не била многобройна. Въ „Церемониитѣ" на Константина Багренородний ние виждаме, че постоянна войска Византия не е имала повече отъ 120 хиляди, която за онова време е била много голѣма. Въ една експедиция противъ Критъ, най-голѣмата флота, която е била възможно да се приготви е състояла въ 100 дромони (кораба) по 300 души, 75 памфили до 130—160 души. Нека кажемъ, че това е билъ единъ голѣмъ брой отъ най-силна армия и флота.

У насъ военната тегоба не е давала по-вече отъ 30—40 хиляди души, за това владѣтельтъ е подържалъ и наемна войска. Когато е ставало нужда да се служи въ велика войска, всички, и привилегировани и непривелигировани, били принудени да участвуватъ въ тъзи военна тегоба[1]). Болярит били длъжни да се явятъ при пълно въоржжение съ своитѣ ратници, каквито тѣ сж били длъжни да доставятъ на владѣтеля.

2. Подвода т. е. кола, съ добитъкъ и люде за превозъ на царскитѣ хора, отговаря на руската ямщина, на турското мекере (мекяре). За нея се говори въ хрисовулитѣ. За подвода — кола разправя и песеньта № 70 у Качановски-Памятники народнаго творчества. Тя е единъ видъ реквизиция[2]).

3. Градозидание. За него се говори въ българскитѣ хрисовули. Тъзи тегоба е византийската кастроктисия ϰαστροϰτισιας. Тя се срѣща у всички славяни. Въ хрисовулитѣ ни се поменуватъ градари, които ще сж били чиновници при градането на градищата-крепоститѣ. Отъ тази „работа" се освобождавали мънастирскитѣ хора[3]).

4. Темницу блюсти — пазене на тъмница. Тъзи всеобща тегоба е поставена въ Вирпинския хрисовулъ редомъ съ тегобата „градъ зидати"[1]). Пазенето на тъмница,

---

[1]) Венелинъ, Вл. б. грамоты, 50; — ДЗ. Чл. 42.

[2]) Brissaud. Histoire du droit. I. 934.

[3]) Това освобождение изрично се предписвв въ царскитѣ хрисовули, давани на мънвстиритѣ. Вж. СПП.; Г. Ильинскій. Грамоты Ср. Иречекъ, Ист. б. Нoваковичъ, Д. 3—223; — Флорински, Пам. зак дѣят. Душ. 35 : 40.

като институтъ, е едно ясно доказателство за напредналата култура на българитѣ, защото, по общо правило, появяването на тъмници и тѣхното поддържане е единъ атрибутъ на сравнително по-напреднали и културни народи.

5. Приселица. Рускиятъ — постой, ночлегъ, турскиятъ — конакъ, чехски — ноцлехъ (noclech) нѣмски Einquartierung — „Приселица да не плаща метохия св. Георги“[2].

Тъзи тегоба е била една отъ най-тежкитѣ. Когато царьтъ обикалялъ държавата си или когато пращалъ съ каквато да било мисия болѣри или други служащи, населението било длъжно да имъ дава „станъ“ и при нужда подвода, а сжщо и да придружава царскитѣ хора отъ едно мѣсто на друго. Съ приселицата се е злоупотрѣбявало твърде много и една реакция, вѣроятно, е извикала уреждането на така нар. „станове“, ханища, поддържани отъ по-заможни лица, гдето е можалъ да се отбива всѣки нуждаещъ се отъ „конакъ“ — станъ — за пренощуване (За станянинъ вж. догадката на Л. Милетичъ въ МСБ. II. 1 ч., 210—212).

Вообще има две голѣми групи на държавни доходи за издържане на службитѣ: 1. доходи отъ държавни имоти, гори, земи, монополи и регалии; 2. данъци (дани) и берии.

1. Доходитѣ отъ държавни имоти и берии сж издържали въ по-ранно време и войска и служители. По-късно се появили и развили регалиитѣ, между които е било рѣзането на пенези (пари).

Освенъ домашнитѣ пенези, у насъ сж биле известни твърде много византийскитѣ златни, сребърни и медни монети.

Хрисовулитѣ говорятъ за рибни ловища (venatus) които биле отдавани отъ монастиритѣ на частна експлоатация. Такива рибни ловища имали и държавнитѣ владѣтели.

Най-после, имало е и така наречените берии „на клисурахъ“, пжтнина, мостнина, броднина (диаватонъ), тръжнина (по-сетнешната турска серги-парасж). Тѣзи берии сж били награда за услугитѣ, правени отъ властьта на пжтници и търговци.

2. Дани. — Данъцитѣ могатъ да бждатъ раздѣлени отъ съвременно гледище на преки и косвени.

---

[1] Иречекъ, Ист. б. 522; — Зигель, Душ. законикъ, 57—58. Флоринскій, Пом. законодательной дѣятельности Душана 45 и слд. Новаковић, Д. З. стр' 181.

[2] Вирг. хрис. СПП. 152.; Ильинскій, Грамоты, Вирг, хр.

Прекитѣ данъци сѫ били:

1. Димнина, дымьнина или димница. За тозъ данъкъ се говори въ хрисовулитѣ. Това е било данъкъ върху кѫщата, огнището, двора или селището. Всѣки дворъ, дето има куминъ да дими, е трѣбвало да плати димнина.

Въ Франция тоя данъкъ се е наричалъ fumage, у германцитѣ Rauchgeld, у византийцитѣ καπνικον. Иречекъ го нарича данъкъ или налогъ на всѣко огнище.

Въ руската първоначална лѣтопись има случаи, дето данъкътъ се е вземалъ отъ димъ или отъ рало. Владимирски-Будановъ[1]) мисли, че това е единъ и сѫщи данъкъ за всичко време презъ първия исторически периодъ на Русия. По-сетне, споредъ него, този данъкъ е добилъ двояко название: въ З. Русия той се е наричалъ подымная подать, а въ московското господарство — посошная, отъ соха, т. е. рало.

Съ други думи, тоя данъкъ — димнина — не се е вземалъ на глава, а на домакинство, на кѫща и, главно, за обработването на известенъ кѫсъ земя, принадлежащъ на селското или земледѣлско стопанство, tribut foncier, емлякътъ отъ турското време.

2. Волоберщина-зевгаритиконъ[2]) отъ зевгаръ (ζευγαριν, jugum). Ако се приеме че волоберщината е сѫщия данъкъ, както и руската посошная, той може да се обясни съ римския — jugum, който е състоялъ отъ 10 хектара (20 ютара) първокласна най-добра земя, отъ 20 хектара-второразрядна и отъ 30 хектара — 60 ютара. $2^1/_2$ хектара или 5 ютара, били равни на единъ зевгарь. То се е наричало въ славянскитѣ паметници модий.

Византийскиятъ зевгарь или чифтъ волове е билъ данъчна единица. Свободнитѣ славянски общини отговаряли за изплащането му съ солидарность на членоветѣ си. Въ византийски източници зевгаритиконътъ се наричалъ още ситаркия, житнина или житарство[3]). Това е сърбския — сокь или соке, който трѣбвало да плащатъ всички, и себри и властели[4]).

Новаковичъ го таксува съ латинското jugum плугъ, данъкъ на земята, давана на владѣтеля въ знакъ на признаване, че земята е негова. (ДЗ с. 173). Сокьтъ се е плащалъ въ натура.

---

[1]) Иречекъ, Ист. 629.

[2]) Влад.-Будановъ, Обзоръ, 90.

[3]) Виргински хрисовулъ у Ильински 88. 101.

[4]) Терминътъ житнина се знае и до сега отъ стари хора въ Еленско като данъкъ въ жито, даванъ на владиката.

[5]) ДЗ. 137.

Както се вижда отъ думитѣ на Кедрина, въ Самуилово време, всѣки българинъ който е ималъ чифтъ волове, трѣбвало е да плаща мѣра жито, мѣра овесъ и една стомна вино. Когато по-късно тоя данъкъ взелъ да се плаща въ пари, той се нарекълъ житенъ перперъ — перпериятикъ, който билъ плащанъ на три категории: богатитѣ — пъленъ перперъ, по-беднитѣ — половинъ, а актимонитѣ — една четвъртина.

Димнината и зевгаритиконътъ, т. е. волоберщината не ще сѫ били единъ и сѫщи данъкъ и, най-вѣроятно е, че редомъ съ димнината се появява по-кѫсно волоберщината като по-справедливъ данъкъ, защото тя се е падала пропорционално, споредъ броя на ралата или чифтоветѣ волове, които сѫ орали, а за кѫщата пакъ се е плащало отдѣлно само единъ опредѣленъ данъкъ — капниконъ т. е. димнина.

3. Кошарщина — това е, споредъ Иречекъ, сръбската травнина, данъкъ за ползуване отъ държавни пасища[1]), а може и да е димнината на пастиритѣ, овчаритѣ.

4. Десетъкъ — десятъкъ[2]). Вземалъ се е отъ разни земни произведения и домашни животни и е носилъ особни названия споредъ произведението или предметитѣ, отъ които се е вземалъ: отъ жито и всѣкакви други храни, отъ сѣно; отъ вино; отъ пчели; отъ овци; отъ свине и пр.

Косвенитѣ данъци сѫ били: а) кумеркътъ — коумеръкъ[3]) — т. е. мито отъ гр. κουμέρκιον, турски-гюмрюкъ. За кумеркъ ни говорятъ хрисовулитѣ и договоритѣ, напр. тоя на Михаила Асѣня, сключенъ съ дубровничани, по силата на който всички дубровнички търговци били освободени отъ „кумеркъ“ въ България, както българскитѣ — въ Дубровникъ. Впрочемъ, Иванъ Асѣнь II въ хрисовула си, даденъ на Дубровнишката община, бѣше освободилъ търговцитѣ отъ този данъкъ, като имъ допускалъ да ходятъ на всѣкаде на длъжъ и на ширъ изъ българската земя отъ Драчъ до Черно море съвсѣмъ свободно и безъ всѣка пакость. Споредъ договори (1352) венецианцитѣ плащали кумеркъ 3%, генуезцитѣ (1358) 1%.

Други косвени данъци — берии били б) броднината, в) мостнината и г) тръжнината[4]).

---

[1]) Иречекъ Ист. бълг. 529.

[2]) Орѣховск. хрисовулъ. Ильинскій, р. 33.

[3]) Рилски хр., 74 у Ильинскій.

[4]) Виргински хр. Иречекъ, 526.

Глоби. Нашитѣ хрисовули говорятъ и за разни глоби, за които имало и особни събирачи, наречени, глобници или глобари.

Глобитѣ, за които се поменава въ хрисовулитѣ, били следнитѣ:

а) вражда, по гръцки φονος. Това е било глоба за убийство. Тя е народно-обичайната кръвнина. за кръвь, турската кан-парасѫ или диета на мюсюлманското право[1]), глобата, която села или господари на селото давали, когато не се намѣри убиеца въ мѣстото, дето е извършено престѫпното дейние.

б) Разбой[2]), глоба за разбойничество, грабежъ, извършени вѫтре въ страната;

в) Конска вражда, глоба налагана на конекрадцитѣ за кражба на конь или други едъръ добитъкъ. По-късно тъзи глоба се нарича — конски татъ. Татъ ще каже и кражба и крадецъ[3])

г) Распустъ[4]) — глоба за произволно напъждане на жената, което напускане се е приемало отъ по-старитѣ обичаи, отмѣнени съ встѫпването въ сила на християнскитѣ канони. Уруситѣ това напускане се е наричало распускъ, распутъ, роспутъ. Нѣкога распустътъ е ставалъ по взаимно съгласие, именно за такъвъ распустъ черквата е налагала епитемии, а държавата вземала глоба.

д) Потка, почка, бодка — глоба за нарушено владение, за увреждане отъ чийто да било добитъкъ, пасище, лозе или нива. Новаковичъ погрѣшно тълкува потка, като наказание за свада между овчари за опасване чужди пасища. За потката ние сме писали студия, печатана въ Юридически Прегледъ[5]).

3. Войска и военно управление

Съставъ на войската: наемна войска; велика войска; воеводи и други началници. — Дисциплина. — Облѣкло. — Машини; гръцкия огънь. — Симеонъ като военачалникъ.

При все че не е имало постоянни военни сили и редовна военна повинность, пакъ войската въ стара България е имала своето особено управление, своята команда и своята дисциплина. Тя е състояла и отъ наемници франки, татари, кумани, печенеги, маджари, албанци и др. Този редъ на набиране войска билъ всесбщъ въ всички страни и народи презъ цѣлото срѣдневѣковие. Освенъ наемницитѣ, болѣритѣ отъ своитѣ владения доставяли малки и голѣми дружини, които тѣ били длъжни да въоржжаватъ, обличатъ и хранятъ. Следъ това е идвала масата войска, давана отъ свободного население, главно отъ селячеството — велика войска.

---

[1] Вж. Орѣх. хр. р. 37, Вит. 12 у Ильински.

[2] Орѣх. хр. 37. ibid.

[3] Вирг. хр. 86 р. у Ил.

[4] Орѣх. хр. 37; Вит. 13.

[5] Юрид. Прегледъ, 1925 г. I кн.

Българската войска се е движела между 20 и 40 хил. души. На чело на тъзи войска е билъ държавния владѣтель — князь или царь.

Отдѣлнитѣ военни части биле командувани отъ отличили се владалци, въ случая — воеводи. Боляритѣ, които водѣли по-голѣми дружини, сами заставали на чело на тѣхното командване. Като сждимъ отъ домашнитѣ източници, трѣбва да се заключи, че е имало освенъ великитѣ воеводи, още и други началници, на по-малки части — тисещници, сотници и десетници. Хрисовулитѣ говорятъ за „десетници“ [1]) при „кастрафилакитѣ“, които сж били военни началници на гарнизонитѣ и укрѣпенитѣ градища. Трѣбва да се различаватъ „десетници“ отъ „десеткари“. Последнитѣ сж били фискални чиновници [2]).

За тактиката въ време на война у българитѣ, ние имаме сведения у византийскитѣ лѣтописци.

Болярите, началници на дружини — воеводи — носѣли дълги кожухи и украсени калпаци. За оржжия имъ служили дълги и кжси копия, саби, мечове, лжкове и стрели, които конникътъ държелъ въ своя тулъ (колчанъ).

Голѣмо внимание се обръщало на дисциплината, на реда въ въоржжението и на готовностьта въ всѣки случай за бой. Отъ отговоритѣ на папа Николая, дадени на пратеницитѣ на Бориса, става явно, че всѣки войникъ, който не държалъ въ изправность своя конь, оржжие и вещи, за да бжде въ всѣки моментъ готовъ за влазяне въ сражение, е бивалъ наказванъ съ смърть [3]). Сжщото потвърдява и АлМусуди [4]).

Българитѣ имали обичай да тръгватъ за война въ известни дни, часове и предварително да извършватъ нѣкои заклинания съ игри, пѣния и гадания [5]).

Българската войска се състояла предимно отъ конници. Тя е била главната съставна часть особно въ първо време, когато повечето отъ войнитѣ се вършили съ „набѣги“ въ неприятелската страна.

Споредъ Свида, Тервель далъ помощь на Юстинияна II, петнайсеть хиляди конници.

Ако заключаваме отъ ватиканскитѣ миниатюри, облеклото на българскиятъ войникъ се състояло отъ калпакъ, кожухъ съ дълги ржкави, черъ коженъ поясъ, украсенъ съ метални жълти, крѫгли плочици и тѣсни панталони (беневреци). Кожухътъ се закопчавалъ на гѫрдитѣ. По краищата му около шията и политѣ висяли продължения отъ черна козина. На кожения поясъ висѣлъ ножъ съ ножница, рогче и кожена кисия, въ която слагали нѣкои дребни нужни предмети. Това облачение се предполага да е било въ време на Крума; но, вѣроятно, то ще е просѫществувало и по-късно до падането на първото българско царство.

---

[1]) Витошк. хр. у Ильинскій, 8 р. СПП. — сжщия хр.

[2]) Вижъ хр. у Ильинскій, 100; Орѣх. хр. 29; Вит. 10; Рилск. 55.

[3]) Отговоритѣ на папа Николая въ превода на Дечевъ, XL.

[4]) А. И. Гаркави, Сказанья мюс. писателей о слав. 1876.

[5]) Отговоритѣ на Папа Н. XXXIV. XXXV.

Сигналъ давали съ дълги трѫби.

Много военни и технически знания добили българитѣ отъ византийцитѣ, особенно при строенето на военни, метателни и др. машини. Машинитѣ управлявалъ техникъ или строителенъ майсторъ, какъвто е билъ въ време на обсадата на Среза въ Просекъ — майсторъ преминалъ отъ византийската служба при възстаналитѣ. Най-усъвършенствувани метателни и стѣнобитни машини българитѣ имали при царь Калоянъ. Съ такива той превзелъ Варна.

Византийцитѣ се чудѣли на пъргавината, бързината въ воениtѣ действия, на умѣнието на българитѣ да водятъ гверилия (четнишка война). Тѣснитѣ устия (клисури) на Родопитѣ, на Срѣдня гора и Балкана, сѫ погълнали голѣми маси византийски войски.

Нѣма никакви сведения нито въ домашнитѣ, нито въ чуждитѣ източници за това, дали българитѣ преди или въ време на Симеона сѫ могли да се запознаятъ или да се снабдятъ съ тъй наречения гръцки или византийски огънь — feu gregeois. Този огънь въ продължение на дълго време е билъ нѣщо като монополъ на византийцитѣ и игралъ голѣма роля въ тѣхнитѣ военни морски и сухопѫтни действия. Знае се по единъ положителенъ начинъ, че рускитѣ военни нашествия, особно по море и обърнати противъ Цариградъ, въ време на Игоря и нѣкои отъ неговитѣ предходници, сѫ били отблъсвани най-много съ поменатия гръцки огънь. Такъвъ е билъ пусканъ противъ въорѫжени войници и противъ ладии. Твърде понятно е, ако незапознатитѣ съ тоя огънь още неустрашими руски войници и моряци, се страхували твърде много отъ него.

Както се помена, българскитѣ владѣтели лично водѣли своитѣ войски.

За Симеона трѣбва да се каже, че ни въ една война не е оставалъ на страна и не само рѫководѣлъ, а е и предводителствувалъ своитѣ въорѫжени дружини, които въ неговия примѣръ черпили смѣлость, доблесть и самопожертвователность. За туй Симеонъ е билъ винаги щедъръ къмъ своитѣ войници и ги е награждавалъ съ всевъзможни дарове и съ дѣлъ отъ плячката, богато събирана въ време на войнитѣ съ Византия. Плячката, впрочемъ, се е сматряла за правомѣренъ воененъ институтъ, за който се говори и въ ЗСЛ. и ДЗ.

Библиография.

Въ този свой трудъ авторътъ е счелъ за достатъчно да се позовава отъ време на време както на нѣкои източници, така и на трудове, споредъ нуждата. Тукъ той дава по-главни източници и научни трудове, които могатъ да послужатъ за справка по предмета, който се засѣга въ тоя трудъ.

1. Източници.

Абоба-Плиска. Матеріалы для болгарскихъ древностей. Извѣстія русскаго археологическаго Института въ К-лѣ. Томъ X. Софія, 1905. (Тукъ сѫ голѣмъ брой материали, надписи, печати, чертежи, изображения и пр. на Абоба-Плиска. Тука има и статии археологически, географски и исторически отъ Ѳ. И. Успенски, братя Шкорпилъ, Б. А. Панченко, Айналовъ и Бог. Елликъ.

Агура Д. и Милетичъ Л. Дакоромѫнитѣ и тѣхната славянска писменность. IX и XIII кн. на МСб.

Бобчевъ С. С. Старобългарски правни паметници, София. а. Законъ Соудный Людьмъ. — б. Еклогата. — в. Хрисовули. София, 1903.

Византийскитѣ лѣтописци сѫ предадени въ голѣмата всепозната книга Corpus Juris Byzantinae. (Има Парижко — Лувърско, Венецианско и Бонско издание).

Влахо-Болгарскія или дако-славянскія грамоты. Изданіе Юр. Ив. Венелина. М. 1840.

Златарски В. Н. Писмата на цариградския патриархъ Николая Мистика до българския царь Симеона. МСб кн. X (1894) стр. 372—428; XI (1893—5) стр. 5—54: XII (1895) стр. 121—211.

— Писмата на византийския императоръ Романа Лакапина до българския царь Симеона. МСб. кн. XIII (1895) стр. 382—322.

Послание на Цариг. Патриархъ Фотия до българския князь Бориса въ славѣнски преводъ. Бълг. старини (СбА) кн. V 1917.

Иоанъ Екзархъ. Шестодневъ. Изд. О-ва ИДРМУ. Москва 1879.

Иоанъ Екзархъ Болгарскій Отъ Калайдовичь. Москва 1894.

Климента Охридскаго св. жития: Пространно гръцко, изд. отъ Ф. Миклошичъ Vita sancti Clementis Vindobonae 1847, препечатано паралелно съ латински преводъ у Migne, Patrol. gr. t. 126 cel. 1194—1240; най-пълното издание на Н. Л. Туницкій: Матеріалы для исторіи жизни и дѣятельности учениковъ св. св. Кирилла и Меѳодія. вып. I; греческое пространное житіе св. Климента Словенскаго. Сергіевъ Посадъ 1819 г, Предговоръ стр. 1—64; гръцкиятъ текстъ паралелно съ руския му преводъ, стр. 66—144.

Козмы недостойнаго Презвитера бесѣда на новоявившуюся ересь Богомила. Издание по ржкопись отъ XV в. „Прав Соб“ за 1864 г. ч. I. стр. 468 и сл., ч. II, стр. 411 и сл.

Изданието на М. Г. Попруженко: Слово св. Козмы Пресвитера на эретики прѣніе и поученіе отъ божественныхъ книгъ. Петроградъ 1907. XVI — 96 (ПДП 167).

Новаковић Стојан. Законик Стефана Душана, цара српског. у Београду—1898.

Паисій Хилендарскій Іеромонахъ. Исторіа славѣно-българская, собрана и наредена въ лѣто 1762. Изд. Иорд. Ивановъ, София, 1914.

Русская Первоначальная лѣтопись Спб. 1871.

— Сводная лѣтопись, сост. Л. И. Лейбовичемъ. Спб. 1876.

Савва В. Московскіе цари и византійскіе василевси. Къ вопросу о влияніи Византіи на образованіе идеи царской власти московскихъ государей. Харьковъ, 1901.

Симеонъ Митроп. Варненски и Преславски. Посланието на Царигр. Патриарха Фотия до българския князъ Борисъ. София 1917. Издание на БАкН. кн. V отъ Бълг. Старини.

Храбъръ Черноризецъ. О письменехъ. Изд. И. В. Ягича въ „Разсужденія“ и пр. стр. 22 (310)—31 (319) Ср. изд. на Иорд. Ивановъ. Български Старини, стр. 76—81.

Хрисовулитѣ на бълг. царе. Има нѣколко издания. Най-добро, пълно, научно-критическо издание е това на Г. А. Ильинскій: Грамоты болгарскихъ царей. Москва, 1911.

— Ние се позоваваме както на него, сжщо и на И. Срезневскій: Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. Спб. 1879. Изд. Имп. Акад. Наукъ. Сб. отд. Р. Я. и С. I. XX. № 4.

— Сжщо у С. С. Бобчевъ: Старобълг. Правни Паметници ч. I. София, 1903.

Responsa Nicolai Papae ad Consulta Bulgarorum Отговоритѣ на папа Николая на запитванията на българитѣ. (Бълг. преводъ на Дечевъ, изд. на Соф. У-тъ въ Унив. Библ. № 8).

Jagič W. Historia književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga, Zagreb 1867. — Има и руски преводъ отъ Петровскій, Казань 1876.

2. Литература.

Баласчевъ Г. Климентъ Словѣнски, София 1898.

— Новые данные для исторіи греко-болгарскихъ воинъ при Симеонѣ. ИРАИ т IV (1799).

— Бележки върху веществената култура, на българското ханство. София, 1902.

Бобчевъ С. С. История на старо-българското право (лекции и изслѣдвания). София 1910.

— Старобългарски правни паметници. ч. I, София, 1903.

— Значението за България на Св. Иванъ Рилски и на основания отъ него монастирь. I. ГСвУ., София 1922 стр 62—84.

Васильевъ А. А. Славяне въ Греціи. Визант. Временникъ,V (1898) стр. 404—438, 625—670.

— Исторія Византіи 4 тома. Петроградъ.

— Происхожденіе императора Василія Македонянина. Визант Временникъ. XII. (1905) стр. 148—165.

Васильевскій В. Русско-византійскія изслѣдованія. Спб. 1893.

— Законодательство иконоборцевъ. ЖМНП. Кн. 199-200. 1878 г.

Венедиковъ. Бележки по военния битъ на най-старитѣ българи. Воен. журн. год. 1903. Приложение.

Воцель. Древнѣйшая бытовая исторія славянъ (перев. съ чехскаго), Москва 1875.

Гаркави А. Я. Сказанія Мюсульманскихъ писаталей о славянахъ и русскихъ. Спб. 1870.

Герцбергъ Г. Ф. Исторія Византіи- Переводъ П. Безобразова. Москва. 1896.

В. Дьячанъ. Участіе народа въ Верх. власти. Варшава. 1882.

Г. Занетовъ. Бълг. население въ срѣднитѣ вѣкове. Историко-юрид. скици. Русе 1902.

Гильфердингъ Письма объ исторіи сербовъ и болгаръ В. Москва 1855.

Голубинскій. Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей Москва 1871.

Гротъ К. Я. Извѣстія Константина Багрянороднаго о сербахъ и хорватахъ и ихъ разселеніи на Балканскомъ Полуостровѣ. Спб. 1880.

Г. Данаиловъ. Единъ паметникъ на стар. бълг. прав ЗСЛ. Мсб. XVIII.

Даничић. Ріечник за књиж. старина српских. I — III Budae 1879.

Дриновъ Маринъ Южные Славяне и Византія въ X вѣкѣ. Въ Съчинения на Дринова т. I. София 1909. Издава Бълг. Книж. Др. въ София.

Т. Зигель Исторія славянскихъ законодательствъ. Лекціи. I курсъ 1893—94 Варшава.

— Законникъ царя С. Душана.

Златарски, проф. В. Н. История на първото българско царство. ч. 2. Отъ славянизацията на Държавата до падането на първото царство (852—1018) София 1927. Изд. Бълг. Ак. на Наукитѣ (Тукъ, въ тъзи история сж посочени подробно източницитѣ за времето на Симеоновото царуване).

Ивановъ Йорд. Житие св. Наума Български Старини София, 1906.

Иречекъ К. Исторія болгаръ. Одесса 1878.

— Историја Срба. Четири части. Београд. 1911.

— Пжтуване по България (бълг. преводъ) Пловдивъ 1898. Издание на Хр. Г. Дановъ.

— Българско Княжество (бълг. преводъ). Пловдивъ. Издание на Хр Г. Дановъ.

Котляревскій. Древности права балт. славянъ. Прага 1874.

Кулаковскій Ю. Исторія Византіи. Кіевъ

Куникъ А. и бар. В. Г. Розенъ. Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и славянахъ. ч. I Спб. 1878.

Кадлецъ-Тарановски. Првобитно словенско право. Беогр.

Кузнецовъ П. Писмата на Лъва Магистра и Романа Лакапина МСб. XVI и XVII. 1903.

ЛавровъП. А. Житіе св. Наума Охридскаго и служба ему. Изв. отд. рус. яз. и слов. т. XII (1908) кн. 4.

Лaсковъ Д. Т. Житие на св. Климентъ Охридски. София 1916.

Макушевъ В. Южные и западные славяне.
— Исторія болгаръ въ трудѣ К. Ѳ. Иречка. ЖМНП. 1878.

Д. Матовъ. Животъ, дѣяния и кратко изложение на чудесата на Св. Отецъ нашъ Климентъ, бълг. архиепископъ отъ светейшаго архиепископа Теофилакта. Изд. на БКд-во въ Срѣдецъ. 1885.

Новаковић Стојан. Византіјиске чинове и титуле. Беогр. 1904.
— Законик цара Стефана Душана. Друго издање. Београд.

Павловъ А. С. Первоначальный славянорусскій номоканонъ Казань 1869.

— Книги законныя, содержащія въ себѣ въ древнемъ русскомъ переводѣ: Византійскіе законы земледѣлческіе, уголовные, брачные и судебные. Въ Сборн. О. Р. языка и словесности импер. акад. наукъ. Т. 38. № 3.

Палаузовъ С. Н. Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. Спб. 1855

Панченко. Крестьянская собственность въ Византіи. Землед. законъ и пр. Софія. 1903.

Попруженко М. Г. Синодикъ Царя Бориса. Одесса 1899.

Розенкампфъ. Обозрѣніе Кормч. Книги М. 1829.

Ротъ К. проф. Исторія византійской имперіи. Переводъ Н. В. Горькина Спб. 1908.

Савва. Московскіе цари и византійскіе василевси. Спб.

Иванъ Сакжзовъ. Външна и вжтрешна търговия на България презъ VII-XI вѣкъ. Въ списание на Бълг. Икон Д-во Год. XXIII Кн. 7-6.

—„Търговията въ Македония презъ VII—XIV вѣкове“. Сп. Македония, г. I кн. 6.

—Известия за българската търговия въ Цариградъ презъ X вѣкъ. въ „Известия на историческото дружество“. VI.

Скабалановичъ Н. Византійское государство и церковь въ XI в. Спб. 1884.

Смирновъ И. Очеркъ культурной исторіи южныхъ славянъ. Казань, 1902.

Собестіанскій. Ученіе о національныхъ особенностяхъ характера и юридическаго быта древныхъ славянъ. Харьковъ, 1882.

Снѣгаровъ Ив. Българскиятъ първоучитель св. Климентъ Охридски (животъ и дейность) Отп. отъ Год. на Соф. У-тъ Богосл. Фак Т. IV. 1927.

Срезневскій И. И. Матеріалы для Словаря древне-русскаго языка. по письменнымъ памятникамъ. Спб. 1902 и др.

Станоевић Ст. Византија и срби. 2 т. Београд. 1906.

Туницкій Н. Л. Св. Климентъ, епископъ словѣнскій. Сергіевъ-Посадъ 1913.

Успенскій Т. Ив. Военное устройство византійской имперіи Спб. (1900) стр. 154—207.

Флоринскій Т. Д. Памятники законодательной дѣятельности Душана. Кіевъ 1888.

— Древнѣйшій памятникъ болг. права (ЗСЛ.) Въ Сборникъ въ честь Влад. Буданова. Кіевъ. 1902.

Цухлевъ Д. История на българската църква. т. I. София. 1910.

Bogišic Pravni običaje u Slovena, Zagreb. 1867.

— Pisani zakoni na slovenskom jugu. Z. 1872.

Bury A. History of the eastern roman Empire. 1887—1912.

Constantinus Porfirogenitis. De administrando imperio; — De ceremonii aulae Byzantinae; — De thematibus. Въ Corpus script. historiae byzantinae.

Dvornik F. Les slaves, Byzance et Rome au IX- e siècle. Paris, 1926.

Diehl Charles. Jntroduction à l'histoire de Byzance (руски преводъ въ „Записки Импер. Харьков. Университета 1904).

— Etudes byzantines, Paris 1905

— Figures byzantines, Paris 1906.

— Justinien et la civilisation byzantine au sixième siècle 1901.

Gelzer H. Byzantinische Kulturgeschichte. Tub. 1895.

— Der Patriarchat von Achrida. Въ Abh. d. sächs. Phil. Kl. vol. 20. 1900.

Jireček Hermengild. Slovanske pravo v Čechach á na Moravě, три тома. 1863-1854. Този трудъ на Херменгилдъ Иречекъ е преведенъ и на нѣмски: Das Recht in Böhmen und Mähren 1875.

— Prove. Histor. slovar slovanskih prava. Praha.

Kalužniacki Emil. Werke des Patrjarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). Wien.

Manuilovic G. Studie o spisu De adm. imperii cara Konst. VII Rad Jugosl. Акад. Znan. Zagreb. 1902.

Niederle L. Slovanské starožitnosti. Dil I. Dil II: Puvoda a počatky slovanu jižnich. Praha 1906.

— Manuel de l'Antiquité Slave — Paris.

Palacki F. Staro právo slovanske aneb srovnani zakonov cara Stefana Dušana srbskieho s naj-staršimi rady zemskimi čechach Има арабски и руски преводъ. Рускиятъ преводъ е отъ Бодянски. Сравненіе законовъ царя С. Душана Сербскаго съ древнѣйшими постановленія ми Чеховъ Русскихъ, (въ Чтенія Моск. О-ва ист. 1845—1846. II). Praha.

Rački Dr Franjo. Borba južnih Slovena za državnu neodvistnost u XI vieku. RA. кн. XXV (1873) str. 80—149.

— Odemci iz državnoga práva hrvatskoga za narodne dynastie u Beču 1861.

Rambaud Alfred. L'Empire Grec au dixième siècle. Constantin Porphirogénète. Paris. 1870.

Schlumberger. L'épopée Byzantine à la fin du dixième siècle. Paris 1870—1896.

— Un empereur byzantin. P. 1890.

La Bulgarie de Siméon au point de vue politique et juridique

(Pages d'histoire du droit).

(RÉSUMÉ).

Tel est le titre d'une étude que le professeur S. S. Bobtchev publie dans cet Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté de Droit (année 1927—1928).

L'auteur s'y occupe de la situation politique et juridique de la Bulgarie au temps du roi Siméon.

Dans l'avant-propos sont tracés les buts et problèmes de cette étude, D'après l'auteur, au point de vue des faits, l'histoire du roi Siméon est assez explorée et le professeur V. N. Zlatarski dans son „Histoire de l'Etat bulgare", tome II, a presque épuisé tous les faits se rapportant au règne de Siméon. Néanmoins, l'auteur trouve qu'il est utile de donner un petit exposé sur la structure politique et juridique de la Bulgarie au temps du grand roi et de jeter un peu de lumière sur certains moments de l'activité politique de Siméon et les problèmes qui l'ont occupé pendant son règne.

L'étude est divisée en quatre chapitres:

1. L'époque du roi Siméon.
2. Activité et personnalité du roi.
3. Programme politique et culturel.
4. Organisation politique de l'ancienne Bulgarie, spécialement de celle au temps de Siméon.

Dans le premier chapitre — Epoque du roi Siméon — l'auteur s'occupe, en premier lieu, de la situation intérieure du pays et en second lieu, de ses rapports avec les pays étrangers, particulièrement avec Byzance. A l'intérieur, la Bulgarie après ses premiers pas d'évolution politique et nationale. s'était érigée comme un Etat organisé avec une nationalité unie. Les Bulgares d'Asparouch, quoique peu nombreux (environ 25,000) avaient réussi dans leur rôle providentiel: réunir et constituer en un groupe politique les différentes tribus slaves qui s'étaient installées depuis plus de deux siècles dans la Péninsule Balkanique. Venus de leur patrie (régions des Carpathes) ils avaient déjà colonisé toute la Péninsule — du Danube à la Mer Egée, de la

Mer Noire au lac d'Ohrida, et étaient arrivés même jusqu'au cap Matapan dans le Péloponèse.

Après l'union des tribus slaves, l'assimilation des Bulgares d'Asparouch avec ces slaves commença vite et s'effectua graduellement et progressivement. Un siècle avait suffi pour que la petite horde d'Asparouch fût absorbée par l élément slave. Les Bulgares d'Asparouch donnèrent leur nom aux Slaves, qui firent pacte et cause commune avec eux, leurs intérêts politiques étant les mêmes: se défendre contre Byzance et marcher en avant pour l'expansion du territoire du nouvel Etat. Les Bulgares ont apporté leur discipline, leur fort pouvoir et leur centralisation; les Slaves ont donné leur grand nombre, leurs coutumes juridiques, leur langue et leurs institutions démocratiques. Les Bulgares d'Asparouch s'assimilèrent définitivement, et au temps de Kroum, l'Etat bulgare était unifié, fort, bien organisé au point de vue politique et était devenu un facteur dans les rapports internationaux. Les successeurs de Kroum ont élargi les frontières du territoire, qui au temps de Siméon sont déjà très avancées dans la Péninsule, comprenant la Dacie au delà du Danube, la Moesie supérieure et inférieure, la Thrace, la Macédoine, la Serbie et la Croatie.

Elevé à Constantinople, à l'Université de Magnaure, connaissant très bien les particularités de la vie byzantine, Siméon traça le programme politique et culturel d'une grande Bulgarie autrement dit d'un nouvel empire d'Orient, mais au fond slave. dont le trône devait étre occupé par le „tzar et autocrate bulgare", comme jadis l'empereur romain, et, en son temps, le basileus. Le grand prestige des basileus byzantins ne troublait guère les rêves de Siméon. Voilà la source des luttes et guerres entre la Bulgarie et Byzance. Dans le même but Siméon tâche d'élargir les frontières de la Bulgarie et d'englober les territoires habités par les Slaves; Serbes et Croates. Pendant ce temps apparaissent les Hongrois invités par les Grecs. Siméon les chassa de la Bulgarie à l'aide des pétchénègues. Russes, Polonais, Moraves et Tchèques sont en cours d'évolution. La monarchie de Charlemagne étant en ruines — apparaissent la France, l'Italie et l'Allemagne.

Le deuxième chapitre est consacré à l'Activité et à la personnalité de Siméon. Il commence son règne par une guerre (893) contre Byzance pour défendre les intérêts du commerce bulgare Cette guerre incompréhensible pour l'époque mit en relief la personnalité de Siméon. Il fut ensuite vainqueur et, malgré l'invasion des Hongrois en Bulgarie, dicta aux Byzantins les conditions de paix. Après une autre guerre, Siméon battit les Grecs près de Boulgarophigon (896), après quoi fut conclue une paix devant durer 20 ans environ. C'est pendant cette période que Siméon s'occupa de l'organisation intérieure de son Etat, que la littérature bulgaro-slave fut cultivée et portée au plus haut degré de développement, grâce aux efforts personnels du roi même ainsi qu'à la collaboration active des disciples des saints Cyrille et Méthode, qui, chassés de la Moravie, furent reçus à bras ouverts par le roi bulgare, qui les installa dans son palais et facilita dans leurs travaux de littérature slave. Grâce à cette large hospitalité et protection, Siméon rendit à la littérature slave un service immense donnant ainsi un grand élan à la pensée des saints frères slaves de Salonique.

Après la rupture des rapports paisibles entre la Bulgarie et Byzance, une nouvelle série de guerres commença. Siméon crut avoir le droit politique et moral à la couronne d'empereur. Le plus grand jour du règne de Simeon fut celui de son apparition devant Byzance en 923, quand arrivé devant les portes de Blachernes il invita le patriarche, l'empereur et les sénateurs à venir auprès de lui pour entamer les pourparlers de paix Ici l'empereur Roman Lacapin vint solliciter la bienveillance et la miséricorde de Siméon qu'il implora avec la plus grande humilité (Rambaud, l'Empire Grec) Pourtant Siméon ne conclut pas la paix. Il s'éloigna couvert de cadeaux impériaux et alla à l'ouest pour régler ses rapports avec les voisins slaves.

Siméon mourut subitement étant en pleins préparatifs d'une grande guerre pour la conquête de Constantinople (27 mai, 927).

Presque tous les jugements sur la personnalité de Siméon, soit de ses contemporains, soit des historiens du nouveau temps sont à l'avantage de Siméon. Le patriarche Nicolas le Mystique qui connaissait personnellement Siméon et entretenait avec lui une correspondance assidue fait son éloge. Les historiens serbes Petranovič et St. Stanoevič, les tchèques Šafarik, Jireček, les russes Hilferding, Kalaîdovitch, Th. Zigel, les bulgares M. Drinov, V. N. Zlatarski, D. Mischev, Tzv. Stoyanov — tous l'apprécient et en parlent avec le respect dû à son génie politique et aux services rendus par lui á la littérature slave.

Le troisième chapitre se rapporte au Programme culturel et politique de Siméon. Ce programme contient 4 points: 1. L'instruction du peuple; 2. La nationalisation et l'autonomie de l'église bulgare; 3. L'unification et la centralisation de l'Etat bulgare. A cette fin, Siméon tâcha de faire venir à Preslav les jupans et les vladaltzis qui gouvernaient, à titre d'héritiers et vassaux, différentes provinces. 4. Siméon voulait à tout prix obtenir le titre de tzar — synonyme d'empereur et de basileus. Ne pouvant réussir d'une manière légale, il se donna lui même ce titre et obtint ad hoc la bénédiction du patriarche bulgare Léonty.

Le quatrième chapitre est consacré à l'Organisation politique de l'ancienne Bulgarie et spécialement à l'époque de Siméon.

Dans la section Territoire l'auteur étudie les frontières de l'Etat bulgare, qui dès sa fondation sous Asparouch, s'etendait du Danube à l'Hemus (Balkan); mais à l'époque de Boris et de Siméon ses frontières allaient des Carpathes à la Mer Egée et de la Mer Noire au lac d'Ohrida.

A l'intérieur l'Etat comprenait des provinces (oblasti), choras, jupas, villes, villages et catounes (cabanes). La population était partout bulgaro-slave, mais dans quelques villes, surtout celles des ports de mer, il y avait un petit nombre de grecs, albanais, juifs, arméniens.

Socialement la Population contenait les classes suivantes; les privilégiés et les non-privilégiés.

Etaient privilégiés; les boïards (les grands ou notables) et les membres du haut clergé qui pourtant n'étaient pas un corps fermé. Il y avait de grands et petits boïards, — des boïards internes et externes — chaque bulgare pouvait devenir l'un ou l'autre, pourvu qu'il occupât une fonction quelconque dans la hiérarchie d'Etat.

Les non-privilégiés — c'étaient la masse des citoyens; habitants des villes, marchands, le bas clergé (popes) et les paysans. C'est cette masse de la population qui formait le gros du peuple et qui portait toutes les charges de l'Etat, militaires sociales, fiscales etc.

L'esclavage n'a jamais existé dans l'ancienne Bulgarie comme institution légale ou de droit coutumier. Par abus et de fait, il y avait des ventes et achats d'esclaves qu'on exportait du pays plus ou moins clandestinement. Aucune des sources de l'ancieune Bulgarie ne donne quelque renseignement sur l'état des esclaves Les meilleures sources — telles les chrysobulles— parlent de différentes catégories et classes, mais ne disent pas un mot des esclaves. Il y avait pourtant les pariki (les colons), attachés à la terre, qui rappellent les serfs du moyen âge. les otroki, attachés à la personne et les technitari, artisans qui étaient surveillés dans leurs productions et contrôlés afin d'éviter tout abus; mais les membres de toutes ces classes étaient des sujets de droit, avaient des familles, possédaient des biens meubles et immeubles. Par conséquent ils n'étaient pas esclaves. On peut les comparer aux serfs du moyen âge.

Dans la section Autorité et Gouvernement l'auteur s'occupe des organes du pouvoir souverain et du gouvernement, ainsi que des différentes branches de ce gouvernement.

L'origine du pouvoir souverain dans l'ancienne Bulgarie, d'après l'auteur a son prototype dans la vie de la communauté familiale — la grande famille ou zadrouga — dans le gens qui en est dérivé — qui forma les premières communes territoriales, dont l'ensemble constitue la fédération des tribus ou la principauté des tribus. Celles-ci fédérées. ont donné naissance à l'Etat (država).

Le pouvoir souverain a été toujours plus ou moins limité, jamais absolu. Les facteurs qui limitaient ce pouvoir étaient les conseils des bolïards (bolïarski soviet), les assemblées (sabors) nalionales et nationales—ecclésiastique avec lesquelles il y avait en même temps partout des assemblées populaires dans les villages — communes et dans les jupas — provinces.

Les titres du souverain bulgare étaient: kniaz (prince), khan ou hakhan et, enfin, tzař qui correspond en même temps à roi et empereur. Le kniaz étaient l'aîné de la famille de la tribu, le titre s'applique aux gouvernants et enfin aux souverains. Le khan est un titre asiatique-touranien porté par les souverains des Huns, Tatares, Chinois. Les souverains bulgares après Asparouch portaient aussi ce titre, ainsi que l'avaient fait quelques princes russes.

Le titre de tzar fut adopté la première fois par Siméon. Il s'appeia „tzar de tous les Bulgares" et ensuite „tzar de tous les Bulgares et Grecs", car dans le territoire de la Bulgarie un grand nombre de sujets étaient grecs. Ce titre fut ensuite porté presque par tous les souverains bulgares du deuxième royaume, ayant leur capitale à Tirnovo.

La succession au trône se faisait par ligne directe et masculine. Les femmes ne succédaient pas. Faute d'héritier on recourait à l'élection; dans ce cas on avait en vue que l'élu doit fonder une dynastie.

Le roi était le souverain gouvernant, le grand justicier et législateur, le commandant en chef de l'armée. C'est lui qui avait le droit de proclamer la guerre et de conclure la paix; de représenter la nation devant les Etats étrangers; de conclure toute espèce de conventions et traités. Il disposait des terres qui n'étaient pas occupées et labourées et pouvait les donner à titre de bénéfices à ceux qui avaient rendu à l'Etat certains services en temps de guerre ou de paix. Le souverain était accompagné toujours d'un Conseil des boliards (une espèce de sénat).

De temps en temps, une Assemblée nationale était convoquée pour s'occuper des matières d'Etat ayant une grande importance (Kroum, Boris). Ces assemblées se transformaient quelquefois en assemblées nationales-ecclésiastiques (Boril, Ivan Alexandre).

Les organes du gouvernement central et provincial au temps de Siméon étaient institués sur le modèle de ceux de Byzance. On y rencontrait les titres et emplois qu'on trouve dans les „Cérémonies" de Constantin Porphyrogénète. Dans la capitale il y avait des dignitaires de la cour, qui portaient les titres de despote (sa femme s'appelait despine), sévastocrator, protovestiaire, protosevaste, protostrator, grand primicure, épicerne.

Dans les provinces il y avait: les jupans, vladaltzi, кefali, catepans (capitaines), princes et kmeti (comes).

Un grand nombre de petits fonctionnaires du fisc et des douanes sont indiqués dans les chrysobulles bulgares. Tels: desetkari — collecteurs de la dîme, pobirtchii — pércepteurs des impots, nahodnitzi — percepteurs des revenus, globnitzi — percepteurs des amendes.

Il y avait une police qui dans les villes était gardienne de la paix surtout pour les trgs (marchés) et dans les villages — veillait sur la sécurité des habitants. Une police enfin était chargée de la sécurité dans les klissouras (défilés). Kroum (803—814) avait proclamé devant le peuple un petit code de cinq ordonnances dont le but n'était que la sécurité publique. Siméon comme les autres rois bulgares n'ont pas fait moins.

Si les finances de l'ancienne Bulgarie se trouvaient dans un état primitif au commencement, après le contact avec Byzance on emprunta à celle-ci un système assez compliqué et un grand nombre de corvées, droits régaliens et impots.

Les corvées — raboti (prestations) étaient — comme droits de la glèbe — au profit du souverain, ainsi qu'au profit des patrons — boliards (seigneurs) propriétaires des terres où se trouvaient les paysans pariki, une catégorie de serfs. Telles étaient voïska (le service militaire), podvoda (réquisition des chariots et chevaux de transport au profit des hommes du roi et de tous les fonctionnaires et boliards; gradozidanie (construction des forteresses — places fortes); temnitzoubliusti (garde des prisons); priselitza (Einquartierung, procuration de logement).

Les droits régaliens étaient; la frappe de la monnaie, l'exploitation des lieux de chasse (bois) et de pêche (lacs et rivières), le droit de passage sur un pont (patnina), sur une rivière (brodnina). Les péages étaient ordinairement payés aux seigneurs des terres — boliards,proniars,

Les impôts étaient directs ou indirects.

Les impôts directs: dimnina ou dimina (le kapnikon byzantin, tribut de fumage), que payait chaque ménage, c'était une espèce de tribut foncier); la voloberchtina (le zevgaritikon byzantin, le jugum romain); dessetak (les différentes dîmes), dixième part des recettes qu'on payait aux seigneurs ou aux monastères, auxquels étaient attachés les paysans. On payait également une dîme sur les abeilles, les moutons, les porcs. Dans les chrysobulles des anciens rois ces dîmes et leurs percepteurs sont énumérées par des désignations spéciales: ptchlnii (dîme des abeilles). ovtchii (des moutons), svinii (des porcs).

Les impots indirects étaient, en premier lieu le coumerk (de commercium) douane, que les Turcs ont changé en guiumriuk); ensuite les différentes amendes: vražda (pour homicide et mutilations), razboï (pour brigandage); konna vražda ou konski tat (pour vol des chevaux); raspoust (pour répudiation arbitraire de l'épouse); potka (pour contrainte à la possession et pour dommages causés aux champs).

L'armée et le commandement militaire. L'armée était composée de différents éléments; il y avait avant tout, un contingent que donnaient les seigneurs — boliärds et proniars, obligés d'une manière absolue à entretenir d'après les dimensions de leurs terres un certain nombre de soldats, les nourrir, les armer etc. Venaient ensuite les mercenaires; koumans, petchénègues, hongrois, tatars, francs et autres tribus errantes.

L'armée bulgare n'était pas nombreuse; 20-40 mille hommes, mais elle excellait dans la guerrilla et dans l'emploi des subterfuges qui étonnaient les Byzantins.

L'armement était primitif; arc, flèche, lance, épée.

Les Bulgares ont perfectioné leur armement en empruntant vite tout ce que possédait l'armée byzantine, même les machines de guerre.

Le commandement militaire était confié aux voïvodes (capitaines) Le grand voïvode, le généralissime — c'était le roi même, qui d'après la tradition, devait toujours conduire son armée Siméon ne s'éloignait jamais de ses troupes, se mettant à leur tête et commandant personnellement pendant les combats, même les plus dangereux.